

T.C.
ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

İSLAMİYET ÖNCESİ HİCAZ BÖLGESİNDE
TİCARİ HAYAT VE İSLAMİYET'İN TİCARETE
KATKILARI

Hamide ÖZBEK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doç. Dr. Sayime DURMAZ

Çankırı – 2023

T.C.
ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

İSLAMİYET ÖNCESİ HİCAZ BÖLGESİNDE
TİCARİ HAYAT VE İSLAMİYET'İN TİCARETE
KATKILARI

Hamide ÖZBEK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doç. Dr. Sayime DURMAZ

ankırı – 2023

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	IV
TEZ KABUL VE ONAY	V
ÖNSÖZ	VI
ÖZET	VII
SUMMARY	VIII
KISALTMALAR	IX
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Yöntemi	1
1.1.1. Amaç ve Kapsam	1
1.1.2. Yöntem	1
1.2. Konu ile İlgili Araştırmalar ve Kaynaklar	2
1.2.1. Türkiye’de Yapılan Çalışmalar	2
1.2.2. Kaynaklar	4
2. İSLAMİYET ÖNCESİ HİCAZ BÖLGESİNDE TİCARİ HAYAT	7
2.1. Arap Yarımadası	7
2.1.1. Orta Arabistan - Hicaz Bölgesi	8
2.1.1.1. Medine	10
2.1.1.1.1. Ticaret ve Pazarlar	14
2.1.1.2. Taif	19
2.1.1.3. Mekke	23
2.1.1.3.1. Mekke Ticaretinin Dışa Açılması: İlâf	27
2.1.1.3.2. Kervan Ticareti	32
2.1.1.3.3. Kabe’nin Ekonomiye Katkısı	39
2.1.1.3.4. Ticari Müesseseler	42
2.1.1.3.4.1. Hilful-Fudûl	42
2.1.1.3.4.2. Dâru’n-Nedve	46
2.1.1.3.4.3. Hums	47
2.1.1.3.4.4. Haram Ayları	49
2.1.1.3.4.5. Nesî	50
2.1.1.3.4.6. Besl	51
2.2. Yarımada Üzerinde Kurulan Panayırlar	52
2.2.1. Dûmetu’l -Cendel	52
2.2.2. El -Muşakkar	53
2.2.3. Sihar - Deba - Eş - Şıhr	54
2.2.4. Aden - San’a -Hubâşe	56
2.2.5. Ukâz ve Er -Râbiye	59
2.2.6. Mecenne	63
2.2.7. Zülmecâz	63

2.2.8. Netâtü Hayber - Hecer - Deyru Eyyûb.....	64
2.2.9. Busrâ - Ezri'ât -Hîre.....	66
2.3. Panayırların Doğurduğu Neticeler	69

3. İSLÂMÎ DÖNEMDE (HZ. MUHAMMED) TİCARİ HAYAT 70

3.1. Medine	70
3.1.1. Hz. Muhammed'in Medine'de Yaptığı İktisadi Faaliyetler	71
3.1.1.1. Muâhat (Kardeşlik)Tesisleri.....	72
3.1.1.2. Mescid - i Nebi.....	74
3.1.1.3. Medine Anayasası	75
3.1.2. Medine Ticareti	77
3.1.3. Müslümanlara Özgü Yeni Bir Pazar: Medine Pazarı.....	81
3.2. Taif	84
3.3. Mekke.....	86
3.3.1. Ticari Müesseseler	95
3.3.1.1. Hilful-Fudûl	95
3.3.1.2. Dâru'n -Nedve.....	95
3.3.1.3. Hums	96
3.3.1.4. Haram Ayları.....	96
3.3.1.5. Nesî	97
3.3.1.6. Besl.....	97
3.4. Cahiliye Döneminden Süre Gelen Panayırlar	98
3.4.1. Dumetû'l - Cendel.....	98
3.4.2. El-Muşakkar	98
3.4.3. Sihar -Deba -Eş - Şıhr	98
3.4.4. Aden - San'a -Hubâşe	99
3.4.5. Er -Râbiye	100
3.4.6. Ukâz -Zülmecaz -Mecenne	100
3.4.7. Netâtü Hayber - Hecer - Deyru Eyyûb.....	101
3.4.8. Busrâ -Ezri'ât -Hîre.....	102

4. CAHİLİYE VE İSLÂMÎ DÖNEMLERDEKİ TİCARİ HAYATIN

MUKAYESESİ..... 103

4.1. Alışveriş Çeşitlerine Getirilen Düzenlemeler	103
4.1.1. Telakku'r - Rukbân	103
4.1.2. Neceş	104
4.1.3. Şehirlinin Köylü Adına Satışı / Simsarlık.....	105
4.1.4. Stokçuluk / İhtikâr.....	105
4.1.5. Tasriye (Musarrât).....	106
4.1.6. Mülâmese	106
4.1.7. Münâbeze	106
4.1.8. Muhâdara.....	107
4.1.9. Muhâkale.....	107
4.1.10. Müzâbene	108

4.1.11. Habel’ül - Habele (Gebe Olan Hayvanın Karnındaki Yavrunun Satışı).....	108
4.1.12. Bey’ul - Hasat (İlkâu’l-Hacer)	108
4.1.13. Urbân.....	109
4.1.14. Muaveme.....	109
4.1.15. Narh.....	109
4.1.16. Faiz.....	111
4.1.17. Karz - ı Hasen.....	112
4.2. Hisbe Teşkilatı	113
5. SONUÇ.....	117
KAYNAKÇA.....	121
ÖZGEÇMİŞ.....	136

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım *İslamiyet Öncesi Hicaz Bölgesinde Ticari Hayat ve İslamiyet'in Ticarete Katkıları* adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

20/06/2023

Hamide ÖZBEK

TEZ KABUL VE ONAY
ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

[Hamide ÖZBEK] tarafından hazırlanan [İslamiyet Öncesi Hicaz Bölgesinde Ticari Hayat ve İslamiyet'in Ticarete Katkıları] başlıklı bu çalışma, [20.06.2023] tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda [oybirliğiyle] başarılı bulunarak jürimiz tarafından [Tarih] Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Danışman	: Doç Dr. Sayime DURMAZ	İmza:
Üye	: Prof. Dr. Rahman ADEMİ	İmza:
Üye	: Doç Dr. Mustafa KALKAN	İmza:

ONAY

Bu Tez, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun/...../ 20.. tarih ve sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Coşkun POLAT

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Toplumların yaşamlarını sürdürebilmeleri; gerekli olan barınma, beslenme, giyinme ihtiyaçlarını karşılamalarıyla doğru orantılıdır. Biri olmadan, diğerrinin bir anlam ifade etmediğı gibi bu temel ihtiyaçlar için öteden beri uğraşılıp gelen bir mücadele içerisinde olunulmuş ve olunmaktadır. Buradan yola çıkarsak hayatın devamlılığı için temel ihtiyaç noktalarından biri de hiç şüphesiz beslenmektir. İnsanlar temel besin kaynaklarını sağlayabilmek için iktisadi alanda atılım yapmışlardır. Ancak bu iktisadi yönelimin belirlenmesi coğrafyanın göstermiş olduğu şartlara bağlıydı. Coğrafya ve iklim bir toplumun ekonomik yapısını belirlemede ana etken olmuştur. Arap Yarımadası'nın Hicaz bölgesinde bazı istisna yerler dışında tarım ve hayvancılığın yapılması mümkün olamamıştır. Doğal olarak bu da bölge insanını farklı ekonomik alanlar aramaya itmıştır. İşte insanlar doğrudan aradıklarını bularak geçim vasıtası olan ticarete atılmışlardır.

“Hicaz Bölgesinde Ticari Hayat ve İslamiyet'in Ticarete Katkıları” adlı çalışmamızda bölge içerisinde etkin bir rol oynayan ticareti, kaynakların verdiği bilgiler ölçüsünde analiz ederek açık bir şekilde aktarmayı amaç edinmekteyiz.

Öncelikle tez konusunu seçerken araştırma konularını göz önünde bulundurup bana bu konuda yardımını esirgemeyen ve her zaman öğrencisi olmaktan gurur duyduğum değerli danışman hocam Doç. Dr. Sayime Durmaz'a çok teşekkür ederim. Her zaman yanımda olup, maddi ve manevi desteğini esirgemeyen aileme ve çalışma sürecinde motivasyon vererek beni cesaretlendiren değerli dostlarıma teşekkürü bir borç bilirim. Son olarak geniş kütüphanesiyle her türlü kaynağı bulmama olanak sunan Ankara T.C. Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesi görevlilerine teşekkürlerimi iletmek isterim.

20/06/2023

Hamide ÖZBEK

ÖZET

Tezin Başlığı : İslamiyet Öncesi Hicaz Bölgesinde Ticari Hayat ve İslamiyet'in Ticarete Katkıları
Tezin Yazarı : Hamide ÖZBEK
Danışman : Doç. Dr. Sayime DURMAZ
Anabilim Dalı : Tarih
Tezin Türü : Yüksek Lisans
Kabul Tarihi : 20/06/2023

Taif ile Medine'nin, Mekke ile arasında oluşan bağı ticaret kuruyordu. Bunun başlıca sebebi ise bu iki şehrin tarım, hayvancılık gibi alanlarda gelişmiş olması ve Kureyşlilerin bu ürünleri hem ihtiyaçları için satın alarak hem de ticaret kervanlarına katarak pazarlaması olmuştur. Hususi olarak kurak bir bölge olması sebebiyle üretimin imkânsız kılındığı Mekke'de dışa bağımlı bir ekonomi anlayışının olması beraberinde birçok ticari ilişkilerin kurulması yoluna götürmüştür. Bu durumu İlâf ile açıklamamız mümkündür. Nitekim Mekke'nin bulunduğu coğrafi konumunun yanı sıra içerisinde kutsal mabedin bulunması ticari açıdan gelişme kazanmasında önemli bir yere sahiptir.

Hicretten sonra Hz. Muhammed'in Medine'de ortaya koyduğu faaliyetlerinden birisi de ekonomik yönlü olmuştur. Zira içerisinde farklı etnik kimliklerin oluşturduğu ve Yahudilerin ekonomik tahakkümü altında tutulduğu böyle bir toplumun ayakta kalabilmesi için bütün kesimin bağımsız olduğu ve maddi-manevi olarak birbirlerine destek çıktığı yeni bir yapılanmayı gerekli kılıyordu. Yapılan Medine Sözleşmesi ve muâhat uygulaması bu amaca yöneliktir. Bu dönemde müşrikler karşısında Medine ticaret güzergâhı üzerinde var olma gayretinde bulunan İslam birliği, bir tehdit unsuru olarak devam eden Taif ve Mekke ittifakını alt edebilmenin, onların ticaret yollarını kesmekten geçtiğinin farkındaydı. Buna yönelik yapılan gazve ve seriyyeler amacına ulaşmış, müşriklerin kuzeye olan ticaretleri, Müslümanların yollara hâkim olmasıyla sekteye uğramış ve en nihayetinde anlaşma masasına oturmayı kabul etmişlerdi. Mekke'nin fethi sonrası kurulan İslam devleti, ticarete birliği sağlamak adına tek çatı altında hareket etmiş ve ticaretteki büyüme her geçen gün artış göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Hicaz, Coğrafya, Ticaret, Câhiliye ve İslamiyet

SUMMARY

Thesis Title : Commercial Life in the Pre -Islamic Hejaz Region And the Contributions of Islam to Trade
Author : Hamide ÖZBEK
Supervisor : Assoc. Prof. Dr. Sayime DURMAZ
Department : History
Thesis Type : Master's Thesis
Date : 20/06/2023

The connection between Taif and Medina with Mecca was establishing by trade. The main reason for this is that these two cities were developed in areas such as agriculture and animal husbandry, and the Quraysh people marketed these products both by buying them for their needs and adding them to trade caravans. In Mecca, where production is made impossible due to the fact that it is a particularly arid region, the fact that there is an understanding of an outward-dependent economy has led to the establishment of many commercial relations. It is possible to explain this situation with Ilaf. As a matter of fact, in addition to the geographical location of Mecca, the presence of the holy temple in it has an important place in gaining commercial development.

After the migration, Hazrat, one of the activities that Muhammad revealed in Medina was in an economic direction. Because in order for such a society to survive, in which different ethnic identities were formed and Jews were kept under economic domination, it required a new structure in which the entire segment was independent and supported each other financially and spiritually. The Madinah Agreement and the time of execution are aimed at this purpose. During this period, the Islamic union, which was trying to exist on the Medina trade route in the face of the polytheists, was aware that the ability to defeat the Taif and Mecca alliance, which continued as a threat, was through cutting off their trade routes. The gas and series of actions carried out for this had achieved their purpose, the polytheists' trade to the north had been disrupted by the Muslims' domination of the roads, and they had finally agreed to sit down at the treaty table. The Islamic state, which was established after the conquest of Mecca, acted under one roof in order to ensure unity in trade, and the growth in trade increased every day.

Keywords: Hejaz, Geography, Trade, Jahiliyyah and Islam

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t.	Adı geçen tez
AÜİF	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Bkz.	Bakınız
CÜİF	Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
Ed.	Editör
Hız.	Hazreti
İBB	İstanbul Büyükşehir Belediyesi
KURAMER	Kurban Araştırmaları Merkezi
MÜİF	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
NEÜİF	Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
OMÜİF	Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Sav.	Sallallahu Aleyhi Vesellem
Sad.	Sadeleştiren
s.	Sayfa
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TAED	Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi
vd.	Ve diğerleri
Yy.	Yüzyıl

1.GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Yöntemi

1.1.1. Amaç ve Kapsam

Çalışmamız, İslam öncesi Hicaz bölgesinde yer edinen önemli bir ekonomik uğraş alanı olan ticareti incelemeleyi ve hicretten sonra ticari hayatın hangi evrelerden geçtiğini, Hz. Muhammed'in bu ekonomik yapı üzerinde getirdiği değişikliği ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu şekilde İslam öncesi ve sonrası ticari hayatın kıyaslanarak izah edilmesi, her iki dönem içinde ticaretin nasıl işlediğini görmemizi sağlayacaktır.

Cahiliye ve Hz. Muhammed dönemlerinde Hicaz bölgesinin ticari hayatını konu alan bu çalışma; İslam öncesi dönemden başlayarak, Hz. Muhammed'in vefatına kadar olan zaman aralığını kapsamaktadır.

1.1.2. Yöntem

Tez, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırmamızın amacı, kapsamı, yöntemi ve kaynakları hakkında bilgiler verilmiştir. Çalışmamızın "İslam Öncesi Ticari Hayat" adlı birinci bölümünde öncelikle Arap Yarımadası'nın genel bir tanımı yapılarak, iç kısımlarının yabancı ve İslam coğrafyacıları tarafından nasıl bölümlere ayrıldığı ve sınırlarının nerelere kadar uzandığının üzerinde durduk. Akabinde günümüz dünyasında ise Güney, Orta (Hicaz) ve Kuzey olarak tasnife tabi tutulan Arabistan içerisinden Orta-Hicaz bölgesindeki ticari hayatı Cahiliye ve İslami dönemde ele almak üzere seçtik. Ardından bu bölgeyi gerek coğrafi gerekse iklim yönünden tanıtmaya çalışarak tarihteki öneminin sadece dini boyuttan ibaret olmadığını, iktisadi açıdan da öneme haiz olduğunu vurgulamaya çalıştık.

Konumuzu teşkil eden ticaret, Hicaz bölgesinin üç önemli şehri olan Medine, Taif ve Mekke şehirleri içerisinde yaşandığı için dolayısıyla bölgedeki ticareti bu üç yerleşim merkezi üzerinden anlatmak gerektiğini uygun gördük. Medine, Taif, Mekke beldelerini üç ayrı başlık altında inceleyerek, bu şehirlerdeki toplumun gelir kaynakları ve bilhassa ticari faaliyetleri hakkında detaylı bilgiler verdik. Özelde

Mekke'nin diğer iki şehre bakarak tek geçim kaynağının ticaret olduğunu ve ticari faaliyetlerini geliştirmek için çevre devlet ve kabileler ile nasıl bir antlaşma yoluna gittiğini ve artık tüccarların dışa doğru açılmaya başladıkları ticari seferleri esnasında tabiatın sunduğu şartlar doğrultusunda nasıl bir yol izlediklerini aktarmaya çalıştık. Bunun ardı sıra Kureyşlilerin, ticaretlerinin işlerliğini korumak adına kurdukları ticari müesseseleri ve bünyesindeki kutsal mabed'den nasıl bir iktisadi gelir elde ettiklerini değerlendirdik. Birinci bölümün en son kısmında yarımada üzerinde kurulan panayırlardan ve bu panayırlardaki alışveriş şekillerinden, satılan ürünlerden bahsettik. Buna ilaveten Kureyşlilerin bu panayır ile olan ilişkileri hakkında bilgiler verilmiştir.

“İslami Dönemde (Hz. Muhammed) Ticari Hayat” adlı ikinci bölümde ise Hz. Muhammed'in, Medine'ye hicretiyle birlikte yeni bir İslam devletinin inşasına giden süreçte İslam iktisadi ilkeler çerçevesinde Müslümanlar ve Gayri Müslimler adına Medine'de ortaya koyduğu faaliyetlere değindik. Öte yandan İslam'a karşı tehdit unsuru olarak devam eden Mekke ve Taif'teki müşriklere yönelik uygulanan siyasetin ekonomik taraflarını göstermeye çalıştık. Son olarak da birinci bölümde zikredilen ticari müesseselerin ve panayırların İslami dönemde yoğunluğu konusunda bilgi verilmiştir.

Çalışmamızın “Cahiliye ve İslami Dönemlerdeki Ticari Hayatın Mukayesesi” adlı üçüncü bölümünde Cahiliye Dönemi'nde ortaya çıkmış olan alışveriş usüllerinin neler olduğunu ve bunların İslam'ın iktisadi kaidelerine ters düştüğünden ötürü yasaklanmış olmasından bahsedildi. Ayrıca bu bölümde ticaretin İslamın ön gördüğü şekilde yapılması hususunda Hz. Muhammed'in iktisadi alanda Müslümanlara getirdikleri yeniliklere değinildi.

1.2. Konu ile İlgili Araştırmalar ve Kaynaklar

1.2.1. Türkiye’de Yapılan Çalışmalar

Ahmet Akgül'ün “Cahiliye'den Hz. Peygamber Devrinin Sonuna Kadar Ticari Hayat” isimli çalışması, tez konumuzla aynı olsada konuyu işleyiş metodu farklıdır. Cahiliye döneminde ticari müesseseler başlığı altında Besl gibi bir müesseseye değinmemiş olmasıyla birlikte Hz. Peygamber döneminde Cahiliye döneminden

devam eden panayırlar kısmında bazı panayırların adını zikretmemesi kanaatimizce çalışmasının eksikleri olarak görülmektedir.

“Hz. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı ve Meslekler” adlı tezin yazarı olan Elnure Azizova’nın, Hz. Muhammed döneminde değindiği meslekler içerisinde ticarete de işaret etmiş olması çalışmamızda ele aldığımız bazı noktalarda benzerliği sağlamıştır. Ancak üzerinde durduğu bu konuda Hicaz bölgesinin ticari hayatını tek bir başlık altında İslam öncesi ve sonrasıyla baz alarak karma bir şekilde anlatmayı tercih etmiş olması, düşüncemize göre zihinlerde karışık bir bilginin oluşmasına sebebiyet vermiştir.

Halil İbrahim Gümüştekin’in “Hz. Peygamber Döneminde Ekonomik Hayat” adlı tez çalışmasının ticaret başlığı altında aktardıklarından tezimizde ziyadesiyle istifade ettik. Kendisinin o dönemin ekonomik yapısını ticaret, tarım, hayvancılık, zanaat alanları üzerinden anlatmış olması, bu yönüyle tezimizden ayrılmaktadır. Diğer bir taraftan tezimizden farklı olarak Hicaz’ın ticaretini, bölgenin önemli şehirlerinden biri olan Taif’i ele almayarak sadece Medine ve Mekke üzerinden anlatmıştır. Buda yine düşüncemize göre Orta Arabistan’ın ticari alandaki faaliyetlerinin işlerliğini bir bütün olarak görmememize sebep olmaktadır. Buna ilaveten “İktisadî Kurum” başlığı işlenirken Nesi ve Besl gibi bir uygulamadan söz etmemiştir.

Fethi Yıldırım’ın “Hz. Peygamber Döneminin İktisadi Yapısı” adlı tezinde o dönemin temel geçim kaynakları arasında ticarete de değinmiş olması ve bu konuyu genellikle hadisler üzerinden destekleyerek anlatmış olması söz konusudur. Konu başlıkları çalışmamızdan farklılık arz etmekle birlikte İslam öncesi dönemdeki ticari kurumları zikrederken Hums müessesesine yer vermemiştir.

Muhammed Fatih Duman’ın “Kureyş Kabilesi İslam Öncesi Etnik, Siyasi ve Ekonomik Yapı” adlı doktora tezinde İslam öncesi ekonomik yapıdan bahseden kısımlar, Kureyş kabilesinin Cahiliye dönemindeki ticari faaliyetlerine dair bir ön bilgi edinmemiz de faydalı olmuştur. Üzerinde durduğu bu konuda önemli bilgileri ihtiva etmektedir.

“Cahiliye ve Hz. Peygamber Dönemlerinde Taif” adlı tez çalışmasını ortaya koyan Hatice Umurbek, Taif’in siyasi, ticari, ictimai ve dini durumunu birlikte ele almak

üzere analiz etmiştir. Nitekiñ Taif'in ticari yapısının değerdendirmesinin yapıldığı ilgili kısımlar, çalışmamızın Taif başlığı adı altında değindiğimiz noktalarda yararlı olmuştur.

1.2.2. Kaynaklar

Arabistan'ın ekonomik uğraş alanı üzerinde bilgilenmemizi sağlayan çok sayıda önemli çalışmalar yapılmıştır. Bu araştırmalar sayesinde bugün Hicaz bölgesinin ticari faaliyetlerini çok boyutlu olarak irdeleme imkânımız olmuştur.

Siyer ve Meğazi kaynakları arasında yer alan İbn Hişam'ın, *es-Sîretü'n-nebeviyye* adlı eseri, Hz. Muhammed'in hayatı ile ilgili günümüze ulaşan eski kaynaklar arasındadır. Eserde geçen İlâf, gazve ve seriyyeler, Kusayy b. Kilâb'ın Mekke'de Kâbe ile ilgili üstlendikleri vazifeler, faiz, Hilfu'l-Fudûl, Hums, Nesi müesseseleri ile ilgili rivayetler çalışmamızın ilgili kısımlarında kullanılmıştır.

Siyer ve Meğazi kaynakları arasında yer alan İbn İshak'ın, *Kitâbu'l-Meğâzi, el-Mübtede' ve'l-meb'aş ve'l-meğâzi* adlı eseri eksikte olsa Süheyl Zekkâr tarafından tahkik edilerek *Kitâbü's-Siyer ve'l Meğâzi* adında günümüze ulaşmıştır. Bu eser içerisinde yer alan hums müessesesi hakkındaki bilgilerden faydalanılmıştır. Öte yandan Vâkıdî'nin, *Kitâbü'l-Meğâzi* adlı eserinden Hz. Muhammed'in gazve ve seriyyelerinden bahsederken ziyadesiyle yararlanılmıştır.

Araştırma sürecinde yararlandığımız genel tarih kitapları içerisinde İbn Habîb'in, *el-Muhabber* adlı eserini belirtmek gerekmektedir. Eserin Arap panayırlarını bir başlık altında işlemesi, İslam öncesi Arapların ve Kureyş kabilesinin ekonomik yönüne ulaşmayı mümkün kılmıştır. Ayrıca İlâf ve Hilfu'l-Fudûl konuları hakkındaki rivayetleri çalışmamız için destekleyici mahiyette bilgileri içermektedir.

Yine genel tarih kitaplarından olup önemli gördüğümüz diğer bir eser, Taberî'nin *Tarih-i Taberî* adlı eseridir. Hz. Muhammed'in gazve ve seriyyeleri hakkında verdiği bilgileri önem arzetmektedir. Bunların yanısıra umûmî tarih kitapları arasında İbn Kesîr'in, *El-Bidâye ve'n Nihâye-Büyük İslâm Tarihi* ve İbnü'l Esir'in, *El-Kâmil Fi't-Târih Tercümesi* adlı eserlerinden de çalışmamızda Hilfu'l-Fudûl konusundan bahsederken gereğince kullanılmıştır.

Tabakat kitapları arasında yerini alan İbn Sa'd'ın, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ* adlı eseri günümüze ulaşan eski kaynaklar arasında olması bakımından önemli ana kaynak olarak kabul edilmektedir. Cilt halinde basılmış olan bu kitaplar içerisinde konumuza dair aldığımız Hilfu'l-Fudûl, muâhat, gazve ve seriyyeler, ticaret ile uğraşan sahabiler hakkındaki bilgiler çalışmamızı aydınlattığı için bu eser araştırmamızın temel kaynakları arasında olmuştur. Bununla birlikte İbn Hacer'in, *es-İsabe'si* biyografik bir eser olması itibariyle birkaç sahibinin tüccarlığından da yer yer bahsetmesi bu bilgilerin konumuz açısından kullanılmasını gerekli kılmıştır.

Şehirlerin coğrafi özellikleri hakkında bilgiler veren ve bölgenin tarım, ticaret gibi alanlara uygunluğu hususunda ihtivalar sunan coğrafya kaynakları da esas alınmıştır. Bunlar arasında Yak'ûbî'nin, *Ülkeler Kitabı* İstahrî'nin, *Ülkelerin Yolları* İbn Rüsteh'in, *El A'laku'n- Nefise-Dünya Coğrafyası* İbn Havkal'ın, 10. Asırda İslâm Coğrafyası El-Mukaddesi'nin, *İslam Coğrafyası-Ahsenü't Tekâsim* isimli eserlerini zikredebiliriz.

Mekke ve Medine üzerine yazılmış şehir tarihleri de kullandığımız kaynaklar içerisinde bulunmaktadır. İslam öncesi Mekke'nin tarihi açısından en önemli kaynak olduğunu düşündüğümüz Ezrakî'nin, *Ahbâru Mekke'si* tez çalışmamıza dayanak olmuştur. Mekke başlığı işlenirken şehirdeki etnik gruplar konusunda kendisinden yararlanılmış olmakla birlikte Nesi müessesesi ve Fil olayı bahsinde bu eserde geçen bilgiler de kullanılmıştır. Diğer bir yandan Medine tarihi hakkında İbn Zebale'nin, *Ahbarul Medine* adlı eserinden de zikretmek yerinde olacaktır. Eserde Medine'de ikamet eden kesimlere ve Hz. Muhammed'in, Müslümanlara vakfettiği Medine çarşısına yönelik geçen bilgilerden çalışmamızın ilgili kısımlarında faydalanılmıştır. Yine Medine tarihi kapsamına giren bir başka eser Semhudi'nin, *Vefai'l Vefa bi-Ahbâri Dâri'l Mustafa* adlı eseridir. Eser konumuz açısından ele aldığımız İslam öncesi Medine'ye yerleşen kabilelere ilişkin bilgileri sunmasının yanında Medine'de bulunan çarşıları ve Hz. Muhammed'in hicret sonrası Müslümanlar için kurduğu Medine çarşısını anlatan bilgileri içermektedir. Aynı zamanda Mescid-i Nebevi, muâhât ve düzenlenen bazı seriyye ve gazvelere de değinmesi hicret sonrası dönemde konu bahsettiğimiz ilgili başlıklar kısmında istifade edilmiştir.

Hız. Muhammed d6nemindeki fetihlere ve savaş sonucunda ele geçirilen ganimetler ile ilgili mevzulara değinen, yerleşik kabilelerle yapılan anlaşmaları ele alan Belâzurî'nin, *Fütûhu'l Büldân* adlı eserinde konumuzla ilgili olan bölümler incelenmiştir.

Hadis kitaplarından Buhârî'nin, *Sahîh'leri* Ebu Dâvûd, İbn Mâce ve Tirmizî'nin *Sünen'leri* İmam S yut 'nin, *Cam -Ssag r'ı* Ahmed b. Hanbel'in, *el-Müsned'i* Muhammed b. Süleyman'ın, *Mecme'ul Enhur'u* El-Cezerî'nin, *Câmiu'l-Usûl'u* Abdül Bâki'nin, *El-L 'l   Vel-Mercân'ı* İbn Hacer'in, *Bulûğu'l-Merâm'ı* İmam Gazâlî'nin, *İhyâu Ulûmi'd- Dîn'i* İsmail Hakkı Bursevi'nin, *Rûhu'l-Beyân'ı* alışmamızın üçüncü bölümünde en sık başvurduğumuz ana kaynaklar olmuştur. Bu kitapların konu ve bablara göre kategorize edilmiş olması, konumuz ile ilgili bilgilere ulaşmayı dahada kolaylaştırmıştır. Ekonomi konusunun bulunduğu ciltler, dikkatlice taranarak ticaret ile ilgili sunulan veriler çalışmamızda değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Çalışmamız sürecinde konumuza önemli katkılarının olduğu bazı kaynakların burada izah edilmesi gerektiğini düşündük. Bunlardan Kettânî'nin *et-Ter tib 'l-İdâriyye* adlı eserinde o dönemdeki insanların uğraş alanlarına değinmesi, İslam  ncesi ve sonrasında ticaretle iştikal eden kişiler hakkında kısa kısa bilgiler vermesi, Hız. Muhammed'in, Müslümanların İslam'ın iktisadi kaidelerine uygun bir şekilde alışveriş yapmalarını sağlaması için görevlendirdiği muhtesib adındaki kişilerin faaliyetlerinden bahsetmesi, o dönemde alışverişte geçerli olan paraları ve ağırlık ölçülerini zikretmesi, konumuzla birebir alakadar olduğu için bu eserin çalışmamıza olan katkısı yadsınamaz. Diğer bir taraftan Cahiliye döneminde ve İslami dönemde Arapların dini, kültürel, siyasi, sosyal ve ekonomik hayatını konu alarak kapsamlı bir araştırma ortaya koyan Muhammed Hamidullah'ın, *İslâm Peygamberi* adlı eseri çalışmamızın ikincil kaynakları arasında kullanılmıştır.

2. İSLAMİYET ÖNCESİ HİCAZ BÖLGESİNDE TİCARİ HAYAT

2.1. Arap Yarımadası

El-Cezire veyahut Ceziretü'l Arab olarak adlandırılan bu bölgenin asıl adı “Şibhü Cezireti'l-Arab” tır.”¹ Takribi 2 milyon sekiz yüz bin kilometre kare yüz ölçümünde olup, geniş bir dikdörtgen görünümüne sahip olan Arabistan² Doğu'dan Basra Körfezi ve Umman Denizi, Güney'den Hint Okyanusu, Batı'dan Kızıldeniz ve Süveyş Kanalı ile ayrılmış büyük bir yarımada'dır.³ Yarımada'nın kuzey sınırlarının tespit edilmesi bir o kadar zor olsa da; Kızıldeniz'in kuzeyindeki Akabe Körfezi'nden, Dicle ve Fırat nehirleri bölgesine çizilecek hayali bir hat kuzey sınırı olarak düşünülebilir.⁴ Antik dönemden beri de bölgenin kuzey sınırının Fırat Nehri kıyılarından, Nil Nehri boylarına doğru uzandığı bilinmektedir.

Kadim dönemlerdeki medeni uluslar, Arap Yarımadasının coğrafi bölgelerine dair kesin bir bilgi edinemedikleri için iç kısımlarını tanımlayamamışlar ve bölgeye yabancı kalmışlardı. Tarihçilerin babası olan Herodot, Araplara ilişkin beş-on kelime dışında bilgi aktaramamışken, Plinius, Strabon ve Diadorus, Sicilus gibi coğrafyacılar da yine yarımada'nın iç kısımlarını betimleyememişlerdir. Yarımada hakkındaki bu kısıtlı bilgiler, Batlamyus'a kadar süregelmış ve en nihayetinde ünlü coğrafyacı, yarımada üzerindeki geniş ölçüde bilgiyi beraberinde getirmiştir. O, yarımadayı; Çöl Arabistan (Arabia Deserta), Kayalık / Taşlık Arabistan (Arabia Petreae), Saide (Arabia Felix) olmak üzere 3 bölümde taksimatlandırmış ve bu taksimatlandırmada, Teyma, Huveyle, Dûmetü'l-Cendel ve Urâne (Havran) şehirlerini Çöl Arabistanı'na dâhil ederken; Petra, Basra, Cureş, Ezru', Litra şehirlerini Haceriye'ye (Arabia Petreae) Sebe, Me'rib, Zufâr, Hadremevt, Umman ve

¹ Kudret Büyükçoşkun, “Arabistan”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.3, TDV Yayınları, İstanbul 1991, s. 248.

² Bernard Lewis, *Tarihte Araplar*, (Çev. Hakkı Dursun Yıldız), 5. Baskı, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009, s. 33.

³ M. Şemsettin Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, Mehmet Mahfuz Söylemez (sad.), Ankara Okulu Yayınları, İstanbul 2006, s. 15.

⁴ P. K. Hitti, *Siyasal ve Kültürel İslam Tarihi*, (Çev. Salih Tuğ), MÜİF Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, s. 43.

Hicr ise Saide denilen (Arabia Felix) bölge içerisine almıştır.⁵

Klasik İslam coğrafyacıları ise yarımada'yı fiziki özelliklerine göre farklı bölümlere ayırarak ele almışlardır. Bunlardan El-Esmâî (ö. 217/832) Arabistan'ı Yemen, Necid, Hicaz ve Tihâme olmak üzere dört kısımda incelerken, İstahrî (ö. IV/ M. X. Yüzyıl) Hicaz, Necid ve Yemen olarak üç kısımda, Hemdânî (v. 334/945- 46) ile Mukaddesî (v. 375/985) ise Şam ve Yemen olarak iki kısımda tasnife tabi tutmuşlardır.⁶ Arabistan daha etraflıca beş ayrı coğrafi ayrıma tabii tutulmuştur. Bu bölgeler Yenbu'dan Yemen içerisinde bulunan Necran'a kadar Kızıldeniz sahillerine paralel bir doğrultuda uzanan ve Necid'e bakılarak daha alçak ve basık olması sebebiyle de "el-Gavr" olarak adlandırılan Tihame bölgesi; Yemen'in kuzey tarafında ve Tihame'nin doğu istikametinde bulunan Şam'dan, Necran'a kadar uzanan Serat sıradağlarını yer yer kesen, birkaç vadiden oluşarak bünyesinde Mekke, Medine ve Taif gibi önemli şehirleri barındıran, kumluk ve dağlık alan Hicaz; Güney'de Yemen, Kuzey'de Bâdiyetü's-semâve ve Aruz ile Irak hudutlarına kadar uzanan, bulunduğu mevkinin yüksekten olmasından ötürü "yüksek yer" adı verilen Necid; Necid bölgesinden batıda Kızıldeniz, güney'de ise Hint Okyanusuna kadar uzanan doğusunda Hadremevt, Şiar, Umman şehirlerinin bulunduğu Yemen; ve son olarak da Yemâme, Umman ve Bayreyn'i içerisine alan Yemen, Necid, Irak'ın ortasında yükselen bölge ise el-Aruz olarak adlandırılmaktadır.⁷

Netice olarak Arabistan yarımadası tarih boyunca gerek yabancı gerekse İslam coğrafyacıları tarafından çeşitli ayrımlara gidilmişse de yaygınlaşan görüş bu coğrafyanın güney, kuzey ve Orta Arabistan (Hicaz) şeklinde bölünmüş olmasıdır.⁸

2.1.1.Orta Arabistan-Hicaz Bölgesi

Tabiat örtüsü bakımından kadim Yunanlıların Kayalık/Taşlık Arabistan (Arabia Petreae) diye adlandırdıkları alan içerisine dâhil edilen Hicaz bölgesinin⁹ kuzey ve

⁵ Günaltay, *a.g.e.*, s. 15-16.

⁶ Sabri Hizmetli, *İslam Tarihi (İlk Dönem)*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2006, s. 103-104; Nihal Şahin Utku, *Kızıldeniz Çöl Gemi ve Tacir*, 2. Baskı, Klasik Yayınları, İstanbul 2017, s. 82-83; Büyükçöşkun, "Arabistan", s. 248-251; Âdem Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, Hüseyin Kahraman (ed.), 4. Baskı, Ensar Yayınları, İstanbul 2011, s. 23.

⁷ Hasan İ. Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, (Çev. İsmail Yiğit ve Sadrettin Gümüş), C.1, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2011, s. 19.

⁸ Apak, *a.g.e.*, s. 23-24.

doğu sınırlarının nerede bittiği hususunda tek bir görüşe varılamamakla birlikte bölge, Arap Yarımadasının orta-batı bölümünde yer alıp, Kızıldeniz'in doğusunda, Ürdün'ün limanı olan Akabe (Eyle)'den, güney Yemen sınırındaki Asir'e ve doğuda da Necid çöllerinden itibaren Irak'a dek uzanır.¹⁰

Hicaz kelime olarak “iki şeyi birbirinden ayıran sınır, engel” anlamına gelip birbirlerinden ayrılan bu iki bölgelerin Tihame ile Necid, Yemâme ile Arûz, Yemen ile Necid, Serât dağları ile Necid veya Yemen ile Şam (Suriye) olduğu şeklinde farklı yorumlara gidilmiştir.¹¹ Ayrıca bölgede “harre” denilen pek çok bazalt kayalıkların mevcudiyetinden ötürü bu adı aldığını öne sürenlerde bulunmaktadır.¹²

Hicaz toprakları coğrafi olarak farklı bir görünüme sahiptir. Öyle ki bölge içerisinde düz araziler, dağlar, alçak kısımlar, harreler, vadiler ve çöller yan yana sıralanmış bir halde bulunmaktadır.¹³ Bu durum bölgede birçok iklim farklılıklarının yaşanmasına neden olmuştur. Kızıldeniz'e paralel bir şekilde uzanan alçak, iklimi kuru ve sıcak dar kıyı ovası ile onun doğusundaki dağlık kesimler adeta iki farklı coğrafyayı yansıtmaktadır.¹⁴

Tarihin ilk dönemlerinden itibaren Hicaz, Suriye ile Yemen bölgesini birbirine bağlayan ana ticaret yolunun üzerinde yer alıyor ve yarımadaının bu iki bölgesi arasında bir geçit noktası vazifesi görüyordu.¹⁵ Hicaz'ın böyle bir kavşakta bulunması stratejik açıdan kendisine daima avantaj sağlamıştır. Yarımada üzerinde oluşan bu ticari faaliyet, Hicaz'da özellikle Mekke gibi bazı yerleşim yerlerinin şehirleşmesine ve yeni kervan şehirlerinin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Ayrıca Hicaz bulunduğu yol sayesinde Mısır, Irak, Habeşistan, Somali, Suriye, Akdeniz ve Yemen'e, Kızıldeniz aracılığıyla da Hint okyanusuna kolaylıkla bağlanabiliyordu.¹⁶

⁹Günaltay, *a.g.e.*, s. 16; Hizmetli, *a.g.e.*, s. 141.

¹⁰ Yaşar Bedirhan, *İslam Tarihi (Başlangıçtan Selçuklulara Kadar)*, Eğitim Yayınevi, Konya 2017, s. 35; Mustafa Sabri Küçükbaşcı, “Hicaz”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.17, TDV Yayınları, İstanbul 1998, s. 433; Âdem Apak ve dğr., *İslam Tarihi ve Medeniyeti 1- Hz. Peygamber (sav.) Dönemi*, Hüseyin Algül, Rıza Savaş (ed.), Siyer Yayınları, İstanbul 2018, s. 115.

¹¹Apak ve dğr., *a.g.e.*, s.115; Küçükbaşcı, “Hicaz”, s. 433.

¹² Küçükbaşcı, “Hicaz”, s. 433.

¹³ Apak ve dğr., *a.g.e.*, s. 115; Küçükbaşcı, “Hicaz”, s. 433.

¹⁴ Apak, *a.g.e.*, s.70; Küçükbaşcı, “Hicaz”, s.433; Apak ve dğr., *a.g.e.*, s. 115.

¹⁵ Ahmet Emin, *Fecrü'l İslâm (İslâm'ın Doğuşu)*, (Çev. Ahmed Serdaroğlu), Kılıç Kitabevi Yayınları, Ankara 1976, s.29; Bedirhan, *a.g.e.*, s.35; Küçükbaşcı, “Hicaz”, s. 434.

¹⁶ Küçükbaşcı, “Hicaz”, s. 434.

Hicaz'ın önemi M.V. yüzyıldan itibaren Habeşliler tarafından Himyeri Devleti dağıtıldığında ve Bizans ile Sasaniler arasında o katledici savaşlar meydana geldiğinde artmaya başlamıştır ki neticede bu savaşlar, Irak üzerinden geçen dünya ticaretinin çökmesine sebep olmuş, Bizans'ı, Sasani kontrolü altında olmayan Kızıldeniz yoluyla yapılan ticarete hâkim olmak için dikkatini oraya yöneltmiştir. Nitekim giriştiği eyleminde başarılı olamamıştır.¹⁷

Hicaz bölgesinin üç önemli şehri Mekke, Medine ve Taif idi. Diğerlerine göre Mekke bölgenin orta kısmında yer alırken, Medine kuzey'de, Taif ise güney'de bulunmaktadır. Tebük ile bugünkü Ürdün sınırı arası kuzey, Taif ile Asir (Yemen) arasında güney bölgesi olarak tanımlanmaktadır.¹⁸

2.1.1.1. Medine

Arabistan'da Kızıldeniz kıyısında bulunan Yanbû limanına uzak olmayan bu bölge, Medine ve Yesrib olarak adlandırılmaktadır. Yesrib bu şehrin bilinen en eski adı ¹⁹ olmasının yanı sıra anlam olarak zarar vermek, karıştırmak, kötülemek, bozmak gibi olumsuzlukları çağrıştırdığı için Hz. Muhammed, Yesrib'in daha çok Medine ismiyle anılmasını istemiştir.²⁰ Medine'nin yine Tabat ve Taybe (Taibah) diye bilinen iki ismi daha vardır. Bu iki isimden hareketle kastedilenin onun yeşil bahçelerinin olduğu, havasından, esen rüzgârından, toprağından, sokaklarından, avlu ve duvarlarından, ıtır, sayyah, buhur, nuzûh gibi hoş kokularının yayılması onun harem olduğunun bir göstergesidir.²¹ Nitekim Hz. Muhammed tarafından da nakledilen şu sözler, Medine'nin havasının övgüye layık olduğunu belirtir:

*“Medine'nin tozu insanı cüzdam hastalığından korur, onda oturan kişi toprağında, havasında devamlı bir koku hisseder. Bu koku sabur kokusundan, Übülle Nehri melteminden daha hoştur ve macunlar, kokular burada bozulmazlar.”*²²

¹⁷Muhammed Âbid el-Câbiri, *Arap Siyasal Akli*, (Çev. Vecdi Akyüz), 2. Baskı, Mana yayınları, İstanbul 2020, s. 128.

¹⁸ Küçükbaşcı, “Hicaz”, s. 433.

¹⁹ Emin, a.g.e., s. 29; M. Emin Yıldırım, *Asr-ı Saadet'te Ticaret ve Tüccar Sahâbiler*, İGİAD Yayınları, İstanbul 2014, s. 35; Yaşar Bedirhan, a.g.e., s. 46.

²⁰ Yıldırım, a.g.e., s. 35.

²¹ İbn Rüşte, *El A'laku'n-Nefise-Dünya Coğrafyası*, Mehmet Azimli (ed.), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2017, s. 76.

²² İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, (Çev. Ramazan Şeşen), Nihal Metin (ed.), 3. Baskı, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2021, s. 39-40.

Arap Yarımadasının batısında, Kızıldeniz kıyısına yaklaşık 130 km uzaklıkta ve Mekke'nin de 350 km. kadar kuzeyinde olan Medine²³ Mekke'nin yarısından küçük olup kara taşlık, çorak, engebeli, topraklı volkan arazi üzerine kurulmuştur. Kuzeyinde şehre en yakın olan 2 fersah uzaklıktaki Uhud Dağı bulunurken²⁴ güneyinde Air Dağı, doğusunda Vakım Harresi (volkanik arazi) ve batısında da Vebere Harresi yer alır.²⁵ Şehir içerisinde ve etrafındaki akarsuların tabanında suya elverişli yumuşak tabakalı vadilerin ve volkanik arazilerdeki yer altı kaynakların varlığı Medine'nin su kaynakları bakımından oldukça zengin olduğunun en önemli faktörlerindendir.²⁶

Medine her şeyden önce bir tarım şehri olarak karşımıza çıkmaktadır. Mekke'nin sıcak iklimine kıyasla Medine'nin iklimi ılıman olup, su kaynaklarının da yeterli derecede olması bölgeyi ziraat yapmaya daha elverişli hale getirmiştir.²⁷ İnsanlar geçimlerinin büyük bir kısmını bu yoldan sağlardı. Yer altı suları çok derinde olmadığından ötürü volkan lavlarının tehlikesinden kurtulabilmiş olan her toprak parçası değerlendirilmiştir. Her kabilenin kendine mahsus birkaç kuyusu olup, bu kuyulardan sulama işlemi gerçekleşir ve artan sular, ihtiyacı olan kişilere satılırdı. Arazi sulaması çok fazla suyu gerektirdiği için büyük çapta kovalara ihtiyaç duyulur ve bu kovalar ancak hayvan gücüyle çekilebiliyordu. Maddi durumları iyi olan insanların, bizzat bu sulama faaliyetleri için birçok deve sahiplendikleri belirtilmiştir.²⁸

Hayber, Fedek gibi Hicaz'ın diğer vahaları kadar verimli olup kışları ılık, yazları ise sıcak ve nemli geçen Medine topraklarında yetişen önemli besin ürünleri içerisinde şüphesiz hurmanın yeri ayrıdır. Çardak ve evlerin çatı direklerinin yapımında hurmanın gövdesinden faydalanılırken, yaprak ve çekirdeklerinden ise hayvanların

²³ Nebi Bozkurt, Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Medine", *TDV İslam Ansiklopedisi*, s. 305, Apak, a.g.e., s.79; Bedirhan, a.g.e., s. 46.

²⁴ İbn Havkal, a.g.e., s. 39-40; M. Âsım Köksal, *Peygamberler Peygamberi Hz. Muhammed (sav.) ve İslamiyet*, Ömer Çetinkaya, Ali Budak, Haydar Yıldırım (ed.), C.3, Işık Yayınları, İzmir 2013, s. 58; Emin, a.g.e., s. 29.

²⁵ Apak ve dğr., a.g.e., s. 118; Bedirhan, a.g.e., s. 46.

²⁶ Apak, a.g.e., s. 79-80; Bozkurt, Küçükbaşçı, "Medine", s. 305-306.

²⁷ Yaşar Bedirhan, *Orta Çağ Tarihi*, Nobel Akademik Yayıncılık, İstanbul 2012, s. XXII; Hitti, a.g.e., s. 153- 154.

²⁸ Muhammed Hamidullah, *Bütün Yönleriyle Asrı Saadet'te İslam*, Vecdi Akyüz (ed.), C.1, 2. Baskı, Ensar Neşriyat Yayınları, İstanbul 2007, s. 109; Ya'kubî, a.g.e., s. 92.

yemi için istifade edilmekteydi. Ayrıca ücretlerin hurma cinsinden ödenmesi sebebiyle ticari ilişkilerde de para yerine geçtiği geçen bilgiler arasındadır.²⁹ Asırlardır şöhretini koruyan hurma mahsülünün taze kalarak çürümeye yüz tutmaması için küçük bir konserve endüstrisi olduğu gibi yine hurmalardan alkollü içkiler, şarap yapan enstitünün varlığı da kanıtlanmıştır.³⁰ Denilebilir ki; Hurma, yağ, içecek ve şarap olarak ihracatı yapılan bir ürün olup, her bir parçasıyla Medinelilere faydası olmuştur. Burada hurma ziraatıyla meşgul olan Yahudi tüccarlar, büyük kârlar elde etmişlerdir. Oldukça çok tüketilen bir meyve olan hurma, yarımadaının her tarafında ilgi gören önemli bir temel gıda maddesi arasında bulunuyordu. Hurma ziraatı yapma imkânı olmayan insanlar, Yahudilerden genelde ürün değiştirmek karşılığında hurma satın alıyorlardı.³¹ Yine bölgede çokça yetişmesede buğday, arpa ve pancar ziraatının yapıldığı söylenilmekle beraber³² kabak, patlıcan, fasulye gibi sebzeler³³ ve kavun, şeftali, incir, limon, turunc, elma, vişne gibi çeşitli meyvelerde bahçe ürünleri arasında yerini bulmuştur.³⁴

Medine’de hayvancılık faaliyetleri de gelişmişti. Çöl koşullarına adapte olabilme zorunluluğu, ticari seferlerin kervanlarla yapılması, askeri ve sosyal kervanlar deve ve at başta olmak üzere sığır, koyun, keçi, eşek ve katır gibi hayvanların yetiştirilmesini gerekli kılıyordu. Yetiştirilen bu hayvanların bir taraftan Arabistan’da ticareti yapılır, diğer taraftan da eti, sütü, derisi ve yünü piyasada pazarlanırdı.³⁵

Medine, çeşitli etnik unsurlardan oluşan kavimleri bünyesinde barındırıyordu. Medine’yi kendilerine yurt edinen ilk kabilenin Amalikalar olduğu söylenilebilir.³⁶ Öte yandan bu bölgede yavaş yavaş görülmeye başlayan Yahudilerin, bölgeye geliş sebepleri üzerinde farklı rivayetler söz konusu olsa da³⁷ sonuç itibarıyla onların

²⁹ Faruk Bal, *Arap Yarımadası’nda Ticaret (Hz. Peygamber (sav.) ve Dört Halife Dönemi)*, Beka Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 56-57.

³⁰ Hamidullah, *a.g.e.*, C.1, s. 110.

³¹ Cevad Ali, *İslâm Öncesi Arap Tarihi-el-Mufasssal fî Târihi’l-Arab Kable’l İslâm*, (Çev. Dursun Hazer-Fethullah Zengin), C. 1, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2018, s. 188-189.

³² Hamidullah, *a.g.e.*, C.1, s. 110.

³³ Bal, *a.g.e.*, s. 57.

³⁴ Köksal, *a. g. e.*, C.3, s. 59.

³⁵ Hizmetli, *a.g.e.*, s. 310 - 311.

³⁶ Semhudi, *Vefâ’l Vefa bi-Ahbâri Dâri’l Mustafa*, (Çev. İbrahim Barca), C.1, Siyer Akademi Yayınları, İstanbul 2021, s.202; İbn Zebâle, *Ahbâru’l Medine*, (Çev. Fatih Mehmet Yılmaz), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2018, s. 117; Köksal, *a.g.e.*, C.3, s. 58-61; Küçükaşcı, “Hicaz”, s. 434.

³⁷ Belâzuri, *Fütûhu’l Büldân / Ülkelerin Fetihi*, (Çev. Mustafa Fayda), Siyer Yayınları, İstanbul 2013, s. 15-16; Hitti, *a.g.e.*, s. 153-154; Ali Osman Ateş, *Bütün Yönleriyle Asrı Saadet’te İslam*, Vecdi

Medine'ye gelip, Zühre Vadisi bölgesine yerleşmiş oldukları bir gerçektir.³⁸ Zamanla çoğalan Yahudilerin, Amalika sakinlerini Medine'den ber taraf ederek, şehri ele geçirmeleri söz konusu olmuştur. Bölgedeki bu Yahudi topluluğunun ardı sıra Yemen'de meydana gelen Seylu'l Arim³⁹ denilen tufan sonrası Miladi II. Ve III. yüzyıllar da buraya yönelenler Evs ve Hazrec kabileleri olmuştur.⁴⁰ Medine'ye geldiklerinde bölgedeki siyasi ve ekonomik kontrolün İsrailoğullarının ellerinde olduklarını gören Güney Arapları, varlıklarını sürdürebilmek ve ekonomik açıdan rahata erebilmek için Yahudiler ile antlaşma yoluna gidip, birbirlerine destek olabileceklerini umuyorlardı. Bu durum onların Yemen'deki ziraat deneyimlerinden faydalanmak isteyen Yahudiler tarafından da aynı düşünce ile karşılanmıştı. Neticede bir antlaşma yapılmıştı. Ancak Yahudilerin zirai işlerini görüp, mahsulden hiçbir şekilde pay alamayan bu iki kabilenin giderek güçlenmesi, kendi egemenliklerini ve mâl varlıklarını kaybetme korkusu içerisine giren Yahudileri son derece tedirgin etmiştir. Bu sebeple Güney Araplarıyla yaptıkları antlaşmayı bozarak, onlara karşı gizli tuttukları çalışmaların hazırlığı içerisine girmişlerdir.⁴¹ Aynı babanın iki oğlunun soyundan gelen Evs ve Hazrec kabileleri, birbirlerine karşı kıskırtılmış bu da onların çekişmelerine ve en nihayetinde savaşmaları için gereken ortamı hazırlamıştır. 120 yıl süren bu savaşların en sonuncusu Medine'deki Buas mevkinde geçtiğinden ötürü Yevmu Buas (m. 617) diye adlandırılmış ve son savaş öncesindekiler de Buâs Savaşları diye tarihe geçmiştir. Yahudiler lehine olarak gördükleri bu kardeş kavgalarından istifade ederek Araplar üzerinde her türlü gücü elde etmişlerdir.⁴²

Akyüz (ed.), C.2, 2. Baskı, Ensar Neşriyat Yayınları, İstanbul 2007, s. 25-27; Semhudi, *a.g.e.*, C.1, s. 202-204; Sabri Hizmetli, *a.g.e.*, s. 171-175; Sabri Hizmetli, *İslam Tarihi (Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar)*, AÜİF Yayınları, Ankara 1991, s. 47; Bedirhan, *Orta Çağ Tarihi.*, s. XXII; Neş'et Çağatay, *İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, AÜİF Yayınları, Ankara 1957, s. 83; Apak ve dğr, *a.g.e.*, s.118; Bozkurt, Küçükaşçı, "Medine", s. 305-306.

³⁸ İbn Zebâle, *a.g.e.*, s. 119-120; Semhudi, *a. g. e.*, C.1, s. 205-206.

³⁹ Belâzuri, *a.g.e.*, s. 15-17; Semhudi, *a.g.e.*, C.1, s.211-216; Casim Avcı, "Me'rib" *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 29, TDV Yayınları, Ankara 2004, s. 187-188.

⁴⁰ Çağatay, *a.g.e.*, s. 83; Hizmetli, *İlk Dönem*, s. 174-175; Hizmetli, *Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar*, s. 71; Hamidullah, *a.g.e.*, C.1, s. 101-103; Ateş, *a.g.e.*, s. 25-27; Muhammed Hamidullah, *İlk İslam Devleti*, (Çev. İhsan Süreyya Sırma), Beyan Yayınları, İstanbul 2018, s. 40-42.

⁴¹ Semhudi *a.g.e.*, C.1, s. 222; İbn Rüsteh, *a.g.e.*, s.81; Mahmut Kelpetin, "İslam öncesi Medine", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 52, Haziran 2017, s. 108-109.

⁴² Apak, *a.g.e.*, s. 81-82; Yıldırım, *a.g.e.*, s. 35-36.

2.1.1.1.1. Ticaret ve Pazarlar

Merkezi bir idarenin olmadığı Medine’de, bütün insanların birbirlerine karşı bağımsız hareket ettiği ve bulunduğu aşiret ya da kabile lideri dışında başka kimsenin otoritesine itaat etmediği böyle bir topluluk kendini gösteriyordu.⁴³ Bu durum her kabilenin ayrı yerlerde kendilerine has pazar yerleri kurmalarına sebep olmuştur. Medine pazarlarında genellikle müşrik Araplar ve Yahudiler hüküm sürmekteydiler. Pazardaki piyasa ekonomisini ellerinde tutan asıl kesim ise Yahudilerdi.

Her ne kadar Arap kabilelerinden (6.000) nüfus olarak az olsalar da onlara karşı çıkabilecek bir potansiyele sahip olmanın hoşnutluğu içerisinde olan Yahudiler (4.000) Benû Kaynuka, Benû Nadir ve Benû Kurayza adında üç büyük kabileden oluşarak, şehirde ticaretin büyük bir alanında tartışmasız söz sahibi olmayı başarmışlardı. Uğraş alanı kuyumculuk olan Benû Kaynuka kabilesi, altın ticareti yapar bundan daha da ziyade tefecilik onlardan sorulurdu. Araplara faizli borç para vererek, onları sömürürlerdi. Bir diğer kabile olan Benû Nadir adından da istinaden tarımla iştigal eder, ileri düzeyde dışarıya ihraç edecek kadar hurma üreticisiydiler. Benû Kurayza kabilesi ise deri üretimi ve işletimi yapan debbağlardı. İşlenmiş bu deriler, ihracatı yapılan önemli ticari mâllar arasındaydı.⁴⁴ Medine’nin ticari hayatı üreten, işleten, satımı yapılan hareketli bir şehir üzerine inşa edilmiştir.

O dönemde insanların ticaret yaptıkları dört büyük pazar bulunuyordu. Şehrin batı tarafında güneyden, kuzeye doğru sırasıyla dizilmiş olan bu pazarlar, Zübale, Benû Kaynuka, Sefasif ve Mezahim (kalabalık-sıkışık yer) denilen yerler idi.⁴⁵

Adını kurulduğu bölgeden alan Zübâle pazarı, Medine’nin kuzey tarafındaki girişidir. Farklı kabilelere mensup insanların ikamet ettiği bu yerleşim yerinde, Yahudiler ön planda idiler. Dolayısıyla Zübâle pazarı onlar tarafından kurulmuş olup, hâkimiyetleri altında yönetilmiştir.⁴⁶ Cuma günü kurulup geniş bir alanı kapsayan

⁴³ Hamidullah, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*, C.1, s. 101; Küçükaşçı, “Hicaz”, s. 435 -436.

⁴⁴ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 38-39; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, (Çev. Salih Tuğ), C.I, Yeni Şafak Yayınları, Ankara 2003, s. 571-573.

⁴⁵ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 35-39.

⁴⁶ Bedirhan, *İslam Tarihi*, s. 64; Michael Lecker, “İslam Öncesi ve İslam’ın İlk Döneminde Medine (Yesrib) Pazarları Üzerine”, (Çev. Ahmet Turan Yüksel), *İSTEM Dergisi*, S. 4, Aralık 2004, s. 248-250.

pazarda, tarım ve zanaat ürünleriyle birlikte develer satılığa çıkartılırdı. Başlangıçta yerel ve mevsimlik bir pazar durumundayken, zamanla sabit ve devamlı bir pazar haline gelmiştir. Burada alışveriş dışında ayrıca kültürel faaliyetlere de yer verilirdi.⁴⁷

Buthan Vadisi köprüsü civarında kurulan Benî Kaynukâ pazarı, Yahudilerin hâkimiyetleri altında olan bir pazar durumunda idi.⁴⁸ Pazar, köprü tarafında kurulduğundan dolayı el-Cisr pazarı olarak da anılmaktaydı.⁴⁹ Medinedeki insanların geneline hitap eden pazar, cuma günü kurulmaktaydı.⁵⁰ Hz. Muhammed, hicretten sonra Müslümanlara özgü bir pazar yeri tahsis etmek istediğinde bu pazarı gözden geçirmiş ve Müslümanların böyle bir pazarda alışveriş yapmalarını uygun görmemiştir. Yine hicretin ardından Müslüman bir kadının örtüsüne yönelik hamlede bulunulan olay, tam olarak bu pazarda gerçekleşmiştir. Bu hadise, Benî Kaynukâ Yahudilerinin sonunu getirmiş ve Medine'den sürülmesine neden olmuştur. Onlardan kalan pazar müslümanların eline geçmiştir.⁵¹

Benû Amr b. Avf 'ı oluşturan kabilelerin yer aldığı Benû Cahcaba bölgesinde bulunan Sefâsif pazarı ⁵² el-Asabe denilen bölgede kurulmuştu.⁵³ Üç veya dört çadırdan ibaret olduğu söylenen pazarın, kuyumcu dükkânlarından oluştuğu rivayet edilir.⁵⁴

Abdulllah İbn Übeyy'in kontrolü altında bulunan Müzâhim pazarı⁵⁵ onun kalesinin ismi olması ve kalesinin yanında kurulduğundan dolayı pazar bu isimle anılmıştır. Burası daha sonraları Zükâku İbn Hubeyn olarak da adlandırılmıştır. Bu pazar açıkça İbn Übeyy'in siyasi ve iktisadi bir güce sahip olduğunun göstergesidir ki ve bu

⁴⁷ İbrahim Halil Gümüştakin, *Hz. Peygamber (sav.) Döneminde Ekonomik Hayat*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2021, s. 31.

⁴⁸ Cengiz Kallek, "Pazar", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.34, TDV Yayınları, İstanbul 2007, s. 195.

⁴⁹ Semhudi, *a.g.e.*, C.III, s. 278; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.II, s. 958.

⁵⁰ Kallek, "Pazar", s. 195.

⁵¹ Vâkîdî, *Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Savaşları*, (Çev. Musa K. Yılmaz), C.1, İlk Harf Yayınevi, İstanbul 2014, s. 229; Casim Avcı, "Kaynukâ (Beni Kaynukâ)", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.25, TDV Yayınları, Ankara 2022, s. 88; M. Ebu Zehra, *Son Peygamber Hz. Muhammed*, (Çev. Mehmet Keskin), C.1, Birleşik Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 105-107.

⁵² Lecker, "a.g.m.", s. 248; Bedirhan, *İslam Tarihi*, s. 64.

⁵³ Semhudi, *a.g.e.*, C. III, s. 278; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.II, s. 958.

⁵⁴ Gümüştakin, *a.g.t.*, s. 32-33.

⁵⁵ Kallek, "Pazar", s. 195; Lecker, "a.g.m.", s. 250.

durum Medine'deki diğer pazar sahipleri içinde söylenilebilir.⁵⁶ Müzahim, Medine'deki Hazrecli Arapların, Yahudilere rakip olarak oluşturdukları bir pazar olsa da Yahudilerin pazarları kadar güçlü bir frekansı yakalayamamıştır. İbn Huneyn sokağının bulunduğu yerdeki çarşı, Cahiliye döneminde olduğu gibi İslami dönemde de kurulmaya devam etmiştir.⁵⁷

Kendilerine ait pazarların tüm kontrollerini ellerinde tutan Yahudiler, hep kendi çıkarlarını gözeterek söz konusu pazarlarda kurulan dükkânların canlılık-işlerlik konusunda ön planda olan yerlerini sahiplenerek, kıyıda köşede kalmış göze çarpmayan yerleri ise yüksek fiyatlarla Araplara kiralarlardı. Yine pazar mâllarının satış bedellerini kendilerinin istedikleri şekilde koyan, satarken de alırken de bundan kazançlı çıkan taraf yine onlar olurdu.⁵⁸ Zira bir satıcı, mâlını pazar meydanına getirdiğinde öncelikle mâlının %10'unu pazarın sahipleri olan Yahudilere verirdi, ancak geriye kalan kısmını satabilirdi. Öyle ki aniden pazardan çıkarak gitmek durumunda kalan satıcının, geri geldiğinde de yine aynı vergiyi ödeme zorunluluğu vardı. Nitekim Hz. Muhammed'in, Medine'ye hicreti sonrası bu vergi sistemini kaldırması Yahudilerin, Müslümanlara düşman kesilmelerinin arkasında yatan sebeplerden birisi olmuştur.⁵⁹

Bu pazarlar dışında şehirde aynı zamanda dükkân, depo veya mağaza şeklinde olan bazı çarşılarda bulunuyordu. Ticaret ile iştigal edenlerin evlerinin avlu ve sahanlıklarında yer alan bu gibi çarşılar, her gün sabahın erken saatlerinde ticari mallarını çarşıya getiren ve akşama kadar satılmamış olan malları tekrar evlerine götüren küçük çaptaki tüccarların kaynaşmasını sağlamıştır. Şehrin çarşı ve pazarlarında her gün alınıp satılan ürünler içerisinde sebze gibi çeşitli gıda maddeleri ve kısa süre içerisinde bozulmaya meyilli olan yaş ticari mallar mevcuttur.⁶⁰

Medine'nin verimli topraklarında yetiştirilen ürünler, Yahudilerin hâkimiyeti altında olan pazarlarda satışa sunulurdu.⁶¹ Bu yerel pazarlarda ve çarşılarda görebileceğimiz

⁵⁶ Lecker, "a.g.m.", s. 248 - 249.

⁵⁷ Semhudi, *a.g.e.*, C. III, s. 278; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C. II, s. 958.

⁵⁸ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 38 - 39.

⁵⁹ Mehmet Mahfuz Söylemez, *Siyer Dersleri Medine Dönemi*, İdris Söylemez (ed.), Malatya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Malatya 2019, s. 12.

⁶⁰ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, C. II, s. 957.

⁶¹ Bal, *a.g.e.*, s. 132.

mâllar, sadece şehre ve çevresine mahsus ürünlerden ibaret değildi. Medine bilindiği gibi güney'den, kuzeye veya aksi yöne giden ticaret kervanlarının güzergâhı üzerine bulunuyordu. Yol üstünde buraya uğrayan tacirlerin getirdikleri ticari mallarda bu yerlerde alınır ve satılırdı. Baktığımızda Medine, refah ve verimli bir yer olmasına rağmen atmosferin kuruluğu ve toprağın tuzluluğu, bol derecede ürün alınmasını engellediği için dolayısıyla halkın ihtiyaç duyduğu bütün maddeler üretilemiyordu.⁶² Civar yerleşim yeri badiyeden gelen yün, kürk, peynir bir tarafa ipekli ve pamuklu kumaşlar, buğday, arpa, zeytinyağı, parfümler⁶³ mücevherat, hoş kokular, müzik aletleri, metal tencereler, silahlar (vs.) bütün bunların ihtiyaca cevap olarak ithal edilmeleri gerekmektedir ve bunun için tacirler şehre uğruyorlardı.⁶⁴ Ayrıca yabancı tüccarlar içerisinde koyun, deve gibi hayvanları ve çeşitli ticari malları satmak için buraya gelen tüccarlarda vardı.⁶⁵ İslam öncesi dönemde kamu kuruluşlarından yoksun oldukları için bir bütün olamayan halkın bu durumu, tüccarlar açısından sorun teşkil etmemektedir. Filistin-Irak dolaylarından gelen Nebatili kervanlar, develeriyle birlikte serbest bir yerde çadır kuruyorlardı. Böylelikle tüccar ve alıcı arasında doğrudan doğruya diyalog kurularak daha sağlıklı bir şekilde ticaret yapılırdı. Kimi zaman bu kervancılar getirdikleri ithalat mâllarını, Medine dükkânlarındaki yerli ürünlerle takas (değiş-tokuş) ederlerdi. Genellikle alışverişler takas yoluyla yapılırken, tarım ürünlerindeki artış ve ticaretteki gelişmeyle beraber bu usul ortadan kaldırılmış yerine birçok devletin dinar ve paralarının kullanılması geçerli olmuştur. Hicaz bölgesinde adına para bastırabilecek bir devletin varlığı söz konusu olmadığı için para birimi olarak⁶⁶ ekserisi altın ve gümüşten darp edilmiş olan Mısır, Habeş, Sasani, Bizans sikkelerinden en çok Bizans ve İran'ın dinarları ile dirhemleri kullanılmaktaydı. Kintar, kafiz ve müd ise ölçü birimlerindendi.⁶⁷ Hz. Muhammed İslami dönemde, Cahiliye döneminde kullanılan paralar ve ölçü birimleri üzerinde herhangi bir değişiklik yapmamış, olduğu gibi bırakmıştır.⁶⁸

Kaynaklarda İslam öncesi Medine'de yabancı tüccarlar içerisinde özellikle Nebatilerin çoğunluğu oluşturarak, faaliyet gösterdikleri ve bunların onda bir

⁶² Hizmetli, *Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar*, s. 47.

⁶³ Bal, *a.g.e.*, s. 132.

⁶⁴ Hizmetli, *İlk Dönem*, s. 309 - 311.

⁶⁵ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, C.II, s. 957.

⁶⁶ Hizmetli, *İlk Dönem*, s. 314.

⁶⁷ Küçükbaşçı, "Hicaz", s. 434.

⁶⁸ Hizmetli, *İlk Dönem*, s. 311.

oranında bir vergiye tabi tutuldukları geçen bilgiler içerisindedir.⁶⁹ Onların ödemekle sorumlu oldukları bir vergi gerçeği söz konusu olsada bu vergiyi kime ne şekilde ödedikleri tam olarak bilinmemektedir. Büyük olasılıkla mallarını sattıkları kabilenin pazar sahipleri olan kişilere ödemektedirler.⁷⁰ Kaliteli beyaz un ve zeytinyağı ticareti yaptıkları bilinen Nebatilerin aynı zamanda ticaretini yaptıkları ürünler arasında arpa, kumaş ve Şam bölgesinin muhtelif ürünleri de vardı.⁷¹

Medine'nin, Suriye ile yarımada'nın diğer bölgelerinden özellikle Şam-Yemen ve Mekke-Suriye arasındaki ticaret kervanlarının gidip geldikleri baharat yolunun üzerinde bulunması, kendisine bir takım ekonomik ticari avantajlar sağlamıştır.⁷² Medine, Mekke kervanlarının geçtikleri yol üzerinde bulunmaktaydı. Dolayısıyla Medinelilerin, Mekkelilerin ticari faaliyetlerinden bi haber olma ihtimali çok azdı.⁷³ Ticareti ellerinde tutan Yahudilerden bilhassa Beni Kaynuka Yahudileri, yarımada'nın diğer şehirleri olmak üzere özellikle Mekkeliler ile ticari ortaklık kurmuşlardı. Nitekim onların Medine'de Müslüman varlığından rahatsızlık duyarak, onlara karşı cephe almaları da bu iktisadi ve ticari çıkarlardan kaynaklanmaktaydı. Medineliler, Mekkeliler gibi çevre kabile ve devletlerle ticari antlaşmalar içerisine girişmeler de Mekkelilerin kurdukları İlâf'a katkıda bulunuyorlardı.⁷⁴ Ne var ki onların üretimini yaptıkları hurmaların, sadece yarımada da alıcısı olmayıp yarımada dışında da alıcısı çıkmaktaydı. Mekkeliler, hurma talebinde bulunan en önemli müşteriler olup bunlar aracılığıyla dış dünyaya pazarlanırdı. Buradan satın aldıkları hurmaları hem kendileri tüketen hem de dış bölgelere ulaştıran Mekke kervanları, Medine hurmalarının en güzel tanıtımını yapan tüccarlardı. Hz. Muhammed'in babasının, hurma satın almak amacıyla Medine'ye geldiğinde hastalanarak vefat etmesi⁷⁵ Haşim b. Abdumena'f'ın, Medine çarşılarına uğramış olduğu haberinden bahseden rivayet, Medine ile Mekke'nin ticari ilişkilerini görmemiz açısından önemlidir.⁷⁶

⁶⁹ Elnure Azizova, *Hizmetli, İlk Dönem*, s. 313 - 314.

⁷⁰ Hizmetli, *İlk Dönem*, s. 313 - 314.

⁷¹ Bal, *a.g.e.*, s. 134.

⁷² Hizmetli, *İlk Dönem*, s. 310-311.

⁷³ İzzet Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in (sav.) Hayatı*, (Çev. Mehmet Yolcu), C.1, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 65.

⁷⁴ Hizmetli, *İlk Dönem*, s. 313-315.

⁷⁵ Söylemez, *a.g.e.*, s. 12.

⁷⁶ Azizova, *a.g.e.*, s. 349.

2.1.1.2. Taif

Taif, takriben denizden 1000 metre yükseklikte olup, sık ormanlar içerisinde yerleşmiş

bulunarak Mekke'nin yaklaşık 120 km güneydoğusunda yer alır.⁷⁷ Gazvan dağı eteklerinde kurulmuş olan bu küçük şehrin sularının kimi zaman donduğu, hatta Hicaz'da bura dışında suyun donduğu ve daha soğuk yerlerin olmadığı rivayetler arasındadır.⁷⁸ Soğuk sularının ve temiz havasının güzelliğiyle adeta Suriye'yi andıran Taif, İslamiyet öncesi olduğu gibi sonrasında da yaşamaya uygun bir yer olarak kışı Mekke ya da Cidde'de, yine ilkbaharı Medine'de, yazı ise Taif'te geçirmek gerektiği hususunda söylenimler olmuştur.⁷⁹ Burası sıcaktan bunalıp gelen Mekke aristokratlarının, yazlık şehri sayfiye yeri idi.⁸⁰ Yine bir kısım Taiflilerden de Mekke'de ikamet edenler vardı. İç içe yaşayan Mekkeliler ile Taiflilerin arasındaki bu bağ ticaretle kuruluyordu. Taif'in, Mekke şehrine yakın olması ve ziraata müsait olan arazisinden elde ettiği ürünü civar bölgelere satabilecek durumda olması, iki merkez arasındaki iletişimi arttırmakla beraber, kabileler arası (Taif-Kureyş) bazı ekonomik ortaklıkların kurulmasına götürüyordu.⁸¹ Mekkeliler gibi büyük ticari kervanlar düzenleyemeyen Taif ya onların kervan ticaretine katılırlar ya da sermaye katarak bu ortaklıklarını yürütürlerdi.⁸²

Taif'in, nemli ve mutedil bir ikliminin olmasında, şüphesiz Arap yarımadasının üç taraftan denizlerle çevrili olması ve deniz faktörünün kuruluşu azaltmasındaki rolü etkili olmuştur.⁸³ Nitekim şehrin yüksek bir bölgede kurulmuş olması, iklim ve bitki örtüsü bakımından Arap şehirlerine kıyasla bariz bir farklılığın oluşmasına neden

⁷⁷ Âdem Apak, *Ana Hatları İslam Tarihi 1*, Hüseyin Kahraman (ed.), 16. Baskı, Ensar Yayınları, İstanbul 2016, s. 60.

⁷⁸ İbn Havkal, *a.g.e.* s. 41; El- Mukaddesi, *İslam Coğrafyası- Ahsenü't Tekâsim*, (Çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2015, s. 97.

⁷⁹ Çağatay, *a.g.e.*, s. 141.

⁸⁰ Adnan Demircan, *Kabile Topluluklarından Akide Toplumuna*, Beyan Yayınları, İstanbul 2009, s. 101; Hitti, *a.g.e.*, s. 52; Bal, *a.g.e.*, s. 60; Hasan, *a.g.e.*, C.1, s. 20; Sarıçam, *a.g.e.*, s. 58; Apak, *Ana Hatları İslam Tarihi 1*, s. 60; Yakubi, *a.g.e.*, s. 95; El-Mukaddesi, *a.g.e.*, s. 97; Cevad Ali, *a.g.e.*, C.1, s. 189; Bedirhan, *a.g.e.*, s. 49.

⁸¹ İrfan Aycan, "Sakif kabilesi ve Taif Şehrine İslam Tarihi Açısından Bir Bakış", *AÜİF Dergisi*, 34/1, Ankara 1995, s. 215.

⁸² Çağatay, *a.g.e.*, s. 141.

⁸³ Hatice Umurbek, *Cahiliye ve Hz. Peygamber (sav.) Dönemlerinde Taif*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2008, s. 17.

olmuştur.⁸⁴ Genellikle elverişsiz arazilerle ve çöllerle kaplı Mekke gibi olmayıp, su kaynakları açısından zengin ve verimli toprakları olan, bazı coğrafyacılarda Necid bölgesine dahil ettikleri Taif⁸⁵ tarıma uygun bir yer olmasıyla da Medine şehrine benzemektedir.⁸⁶ Sahip oldukları bu imkânları doğru bir şekilde kullanmayı bilen şehir halkı, Sakif kabilesinin buraya yerleşmesiyle zirai faaliyetler için büyük çaba sarfetmeye başlayarak, Suriye bölgesi başta olmak üzere pek çok yerden meyve ağaçları getirtip dikmişlerdir.⁸⁷ Taif başta üzüm, şarap üretimi, deri işçiliğinde büyük şöhrete sahip olmak üzere⁸⁸ zeytin, hurma, bal, nar, muz, incir, ayva, karpuz, şeftali, elma, salatalık, sarımsak, soğan, mağfur adındaki tatlımsı tutkal ya da reçineler yetiştirdikleri meşhur ürünlerdendi.⁸⁹ Bu ürünler içerisinde üzümün yeri bir başkaydı. Kuru ve yaş tüm çeşitlerinin elde edildiği üzümün, bir ticari mâl olarak ekonomiye olan katkısı yadsınamaz.⁹⁰ Bir tür üzüm vardı ki çekirdeği küçük, yenildiğinde yumuşak ve ağızda hissedilmeyen özellikleri taşıyan bu üzümün, Kureyş tüccarları aracılığıyla Suriye, Mezopotamya hatta Horasan'a kadar satımı yapılırdı.⁹¹ Taif 'in üzüm bağları, tüm Arabistan'da biliniyordu. Romalıların, Kudüs'ü kuşatması ve mabedin yıkılması ardından bir kısım Yahudi topluluğunun Taif ve çevresine yerleşim kurdukları, özellikle bunların yetişen yaş üzümleri kuru üzüme dönüştürdükleri ve bu alanda işin ehli oldukları söylenilmiştir.⁹² Meyve ve bakliyat ihtiyacının büyük bir kısmını buradan karşılayan Mekkelilerden⁹³ tarımla uğraşmak isteyenler, bizzat Taif'teki arazileri satın alarak meyve bahçelerine sahip oluyorlardı.⁹⁴ Özellikle daha iyi üzüm yetiştirebilmek adına çubuklarını Taif'li çiftçilere diktirdikleri de olurdu.⁹⁵ Toprak edinip bağları olanlar içerisinde, Hz. Muhammed'in amcası Abbâs b. Muttalib'te vardı. Kâbeye özgü görevlerden Sikaye ile ilgilenen Abbâs, Taif'teki bağlarından getirdiği kuru üzümü, zemzem suyu ile

⁸⁴ Bal, *a.g.e.*, s. 59.

⁸⁵ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Taif", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.39, TDV Yayınları, İstanbul 2010, s. 443-444.

⁸⁶ Günaltay, *a.g.e.*, s. 17.

⁸⁷ Mahmut Kelpetin, "İslam'dan Önce Taif", *MÜİF Dergisi*, 54/ 54, Haziran 2018, s. 92.

⁸⁸ Çağatay, *a.g.e.*, s. 140; Murat Akarsu, *Kabilelerden Devlete Medine Tecrübesi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2018, s. 213.

⁸⁹ Hüseyin Baysa, *Kureyş Kervanları-Hukuk Sosyoloji Açısından Vahiy Döneminde Ticari Hayat*, İz Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 100 - 101.

⁹⁰ Umurbek, *a.g.t.*, s. 20.

⁹¹ Çağatay, *a.g.e.*, s. 140.

⁹² Kelpetin "İslam'dan Önce Taif", s. 92-93.

⁹³ El-Mukaddesi, *a.g.e.*, s. 97; İbn Havkal, *a.g.e.*, s. 41; Bal, *a.g.e.*, s. 60.

⁹⁴ Hasan, *a.g.e.*, C.1, s. 21; Apak ve dğr, *a.g.e.*, s. 154.

⁹⁵ Umurbek, *a.g.t.*, s. 21.

karıştırıp şerbet yapar ve Kâbe'yi ziyaret etmek amacıyla gelen hacılara dağıtırdı.⁹⁶ Yine bu üzümlerin şarap haline dönüştürdükleri de olurdu. Bedevilerden daha da ziyade yerleşik olanların daha fazla tükettikleri içki, Arapların yaygın içecekleri olmakla beraber bu konudaki ihtiyaçlarını da Taif'ten karşıarlardı. Mekke tüccarları her ne kadar Arap Yarımadasının çeşitli yerlerinden (Suriye -Irak -Yemen) içki getirirler de onların tercihleri özellikle Taif'ten yana olardı. Getirdikleri içkileri ayrıca panayırlar ve yol üzerindeki konaklama yerlerinde satımını yaparlardı.⁹⁷ Arap şiirinde adından söz ettiren ve büyük bir talep gören Taif'in şarabı, yabancı mallardan daha makûl bir fiyata satılmaktaydı.⁹⁸ Üzümün yanı sıra Taif'in zeytinyağları da önemli bir ticaret mâlı sayılmış yine Kureyşliler'den başlıca Ebu Süfyan bu zeytinyağlarının satıcılığını üstlenmiştir.⁹⁹ Mekkeli tacirlerin Hicaz'dan Suriye'ye, Mezopotamya'ya ve Horasan dolaylarına kadar ihracatını yaptıkları ürünler içerisinde zeytinyağları da bulunuyordu.¹⁰⁰ Yine şehir hayatındaki iktisadiye katkı sağlayan arıcılıkta ayrı bir öneme sahipti.¹⁰¹ Taif'in dağlarında ve meyve bahçelerinde görebileceğimiz arılardan yapılan bal, Mekke başta olmak üzere yarımada'daki diğer şehirlerin ihtiyacını karşılardı.¹⁰² Hatırı sayılır derecede bal ticaretinin yapıldığı Taif'te Çağatay'ın, "Kitabü'l Harac" adlı eserden aktardıklarına göre Sakifliler, ürettikleri balların onda birini Hz. Muhammed'e verirlerdi.¹⁰³ Taif, tarım üretiminin yanı sıra dericiliğiyle de şöhret kazanmıştır. Deri işlemeciliğinde önemli bir yerde bulunup¹⁰⁴ derinin tabaklanması (dibagat) işine çok eskiden beri aşinaydılar. İşlenen deriler o zamanlar pek değerli olduğu gibi İslami dönemde de yine değerini korumuştur. Derilerden imâl ettikleri mallardan; mamul ayakkabı, at eyerleri, deve semerleri, çadırları, yağ tulumları, hurç ve kayışları, su kovalarını ve tulumlarını görebiliriz.¹⁰⁵ Ayrıca deriden; mest, terlik, çizme, def, kalkan, yatak, yastık gibi eşyaların ve savaş aletlerinin (eyer, koşum takımları) yapımında da

⁹⁶ Çağatay, *a.g.e.*, s. 140; Apak, *Arap Tarihi ve Kültürü*, s.169; Ezrakî, *Ahbâru Mekke-Mekke Tarihi*, (Çev. Yunus Vehbi Yavuz), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2017, s. 119; Belazurî, *a.g.e.*, s. 63.

⁹⁷ Nebi Bozkurt, "İçki", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.21, TDV Yayınları, İstanbul 2000, s. 454 - 455; Kelpetin, "İslam'dan Önce Taif", s. 94.

⁹⁸ Hitti, *a.g.e.*, s. 152.

⁹⁹ Çağatay, *a.g.e.*, s. 140.

¹⁰⁰ Apak, *Arap Tarihi ve Kültürü*, s. 169.

¹⁰¹ Bal, *a.g.e.*, s. 59; Apak, *Arap Tarihi ve Kültürü*, s. 169.

¹⁰² Kelpetin, "İslam'dan Önce Taif", s. 93.

¹⁰³ Çağatay, *a.g.e.*, s. 140.

¹⁰⁴ Bal, *a.g.e.*, s. 127; Nebi Bozkurt, "Deri", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 9, TDV Yayınları, İstanbul 1994, s. 175; Bedirhan, *İslam Tarihi*, s. 49.

¹⁰⁵ Bozkurt, "Deri", s. 175; Utku, *a.g.e.*, s. 332.

istifade edilmesi, deriye verilen önemin daha da artmasını sağlamıştır.¹⁰⁶ Taif'in bulunduğu konumu ve doğal özelliklerinden dolayı bol su alması, deri işletimini yapabilmeleri için gerekli olan fazla suyu karşılayabiliyordu. Bu işin sırlarını kimseye öğretmeyen Sakiflilerin ham maddeyi, şehrin civar bölgelerinde yaşayıp hayvancılıkla uğraşan bedevilerden almış olmaları olası bir ihtimaldir. Üretilen deri mamülleri ile diğer ihraç ürünlerini, Taif yakınlarında kurulan Ukaz panayırında satışa sunan Taif başlarda bu panayıra üretici olarak katılırken, sonraları ise Arabistan'ın en becerikli tüccarları arasında anılmayı başarmıştır. Onlara yalnız sanayi ve zirai mal ihraç edenler değil, bir tüccar yakıştırması da yapılabilir. En gözde deri ürünlerinin teşhir edildiği bu panayırda yabancı tacirler tarafından alınan Taif derileri, Irak, Yemen¹⁰⁷ Habeşistan ve Şam olmak üzere Arabistan'ın çeşitli taraflarına götürülürdü. Kaynaklarda Ebu Süfyan'ın (ö. 31/651) Yemen'den aldığı derilerle beraber Taif'e özgü olan derileri, Şam'a ulaştırmış olduğu bahsedilmektedir.¹⁰⁸ Bununla birlikte Kureyşli Sehim kabilesinden olan Ama b. el-As'ın, Arabistan'ın ıtriyat ürünleri ile birlikte Taif'e özgü derileri satmak amacıyla Mısır'a kadar gittiğini ve ticaretten büyük bir pay almış olduğunu zikretmek yerinde olacaktır.¹⁰⁹ Kokusu dolayısıyla da Mekke'de beğenilen bir meta olan gül yağı yapımında gülleriyle ünlü olan Taif'te, hacılara parfüm sağlamak amacıyla güzel kokulu yasemin, nergis, gül bitkileri kullanılırdı.¹¹⁰

Arap Yarımadasının kuzey doğu, batı ve güneyden gelen yolların kavşak noktasında yer alan ve bu özelliğinden ötürü de "Haremeyn'e açılan doğu kapısı" niteliğine sahip olan Taif¹¹¹ ticaret yolları üzerinde bulunan önemli bir noktadaydı. Bu ticaret yolu öyle bir stratejik bir konumda idi ki, Ficar Savaşları olarak tarihe geçen ve kabileler arası çatışmalardan bazılarının Mekke ve Hira Arap Krallığının, Hira-Taif-Yemen ticaret yolunu denetim altında bulundurma arzularından dolayı ortaya çıktığı söylenilebilir.¹¹²

¹⁰⁶ Utku, *a.g.e.*, s. 334.

¹⁰⁷ Çağatay, *a.g.e.*, s. 138 -139; Utku, *a.g.e.*, s. 332.

¹⁰⁸ Baysa, *a.g.e.*, s. 100-101.

¹⁰⁹ Apak, *Arap Tarihi ve Kültürü*, s. 175.

¹¹⁰ Hitti, *a.g.e.*, s. 152.

¹¹¹ Küçükaşçı, "Taif ", s. 443 - 444.

¹¹² Hüseyin Algül, "Ficâr", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.13, TDV Yayınları, İstanbul 1996, s. 52.

Mekkelilerin yanı sıra Sasani, Bizans, Yemen, Mısır olmak üzere genişçe bir ticari ilişkiler içerisine girmişlerdi. Onların İranlılarla olan ticaretlerinde resmi görüşmeci olan Sakif kabilesi kumandanı Geylan b. Seleme, İran'ın kontrolünde bulunan Irak'a çıkılan bir ticari seferde, Ebu Süfyanın da aralarında bulunduğu tüccar kafilesinin Kisra karşısında sözcülüğünü yapmıştır. Geylan'ın bu görüşme sırasındaki diplomatik tavrı ve hikmetli sözleri, Kralı son derece etkilemiş ve her ne kadar izinsiz ticaret yapmak adına bir suç işlemiş olsalar da affedilerek, ceza almaktan kurtulmayı sağlamışlardır.¹¹³ Araplar arasında seyahatleriyle bilinen Sakifli şair Umeyye b. Ebü's-Salt'ın bile ticari amaçlarla sık sık Suriye ve Yemen'e yolculuk yaptığı söz konusu olurken¹¹⁴ öte yandan Muğire b. Şube es-Sekafinin'de Mısır'a ticari yolculuklarda bulunmuş olduğu belirtilmiştir.¹¹⁵ Taif özellikle Yemen ile yaptıkları ticari antlaşmalar sonucunda ekonomiden iyi anlayan kesim olarak içerisinde bulundukları ticari durumun değerlendirmesini yapmışlar ve ticareti kendi çıkarlarına göre yürütmeyi bilmişlerdir. Şehir halkı, tarım ve ticaretten kazandığı geliri ya elde tutarak ya da faiz karşılığında borç para vererek iyi bir gelir sağlamıştır. Taif arasından çok fazla çıkan tefecilerin namı, İslam öncesi Arabistan'da duyulduğu için dolayısıyla acil borç paraya ihtiyacı olanlar hemen Taiflilere müracaat ederlerdi.¹¹⁶ Taif şehrinin zengin ticari hayatının oluşu ve bu imkânlarına zarar geleceği düşüncesi, İslam dinine karşı çıkmalarının arkasında yatan sebeplerden biri olmuştur.¹¹⁷

Taif, Mekkelilerin yanı sıra Sasani, Bizans, Yemen, Mısır olmak üzere genişçe bir ticari ilişkiler içerisine girmişlerdi. Onların İranlılarla olan ticaretlerinde resmi görüşmeci olan Sakif kabilesi kumandanı Geylan b. Seleme, İran'ın kontrolünde bulunan Irak'a çıkılan bir ticari seferde, Ebu Süfyanın da aralarında bulunduğu tüccar kafilesinin Kisra karşısında sözcülüğünü yapmıştır. Geylan'ın bu görüşme sırasındaki diplomatik tavrı ve hikmetli sözleri, Kralı son derece etkilemiş ve her ne kadar izinsiz ticaret yapmak adına bir suç işlemiş olsalar da affedilerek, ceza

¹¹³ Mehmet Ali Sönmez, "Gaylân b. Seleme", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.13, TDV Yayınları, İstanbul 1996, s. 415.

¹¹⁴ Zülfikar Tüccar, "Umeyye b. Ebü's-Salt", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.42, TDV Yayınları, İstanbul 2012, s. 303-304.

¹¹⁵ Aycan, "a.g.m.", s. 216.

¹¹⁶ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, C.I, s. 484.

¹¹⁷ Çağatay, *a.g.e.*, s. 141.

almaktan kurtulmayı sağlamışlardır.¹¹⁸ Araplar arasında seyahatleriyle bilinen Sakifli şair Umeyye b. Ebü's-Salt'ın bile ticari amaçlarla sık sık Suriye ve Yemen'e yolculuk yaptığı söz konusu olurken¹¹⁹ öte yandan Muğire b. Şube es-Sekafinin'de Mısır'a ticari yolculuklarda bulunmuş olduğu belirtilmiştir.¹²⁰ Taif özellikle Yemen ile yaptıkları ticari antlaşmalar sonucunda ekonomiden iyi anlayan kesim olarak içerisinde bulundukları ticari durumun değerlendirmesini yapmışlar ve ticareti kendi çıkarlarına göre yürütmeyi bilmişlerdir. Şehir halkı, tarım ve ticaretten kazandığı geliri ya elde tutarak ya da faiz karşılığında borç para vererek iyi bir gelir sağlamıştır. Taif arasından çok fazla çıkan tefecilerin namı, İslam öncesi Arabistan'da duyulduğu için dolayısıyla acil borç paraya ihtiyacı olanlar hemen Taiflilere müracaat ederlerdi.¹²¹ Taif şehrinin zengin ticari hayatının oluşu ve bu imkânlarına zarar geleceği düşüncesi, İslam dinine karşı çıkmalarının arkasında yatan sebeplerden biri olmuştur.¹²²

2.1.1.3. Mekke

Hicaz'ın güney bölgesindeki Tihame'de ve Kızıldeniz'den yaklaşık seksen kilometre kadar içerde bulunan Mekke¹²³ etrafını büyük dağların sardığı¹²⁴ dar ve uzun bir vadi üzerinde kurulmuştur.¹²⁵ Vâdinin uzunluğu kuzeyden, güneye doğru 3 km kadar olup, eni de doğudan batıya doğru 1,5 km. dir.¹²⁶ Ekip biçmeye uygun bir aly yapısı olmayan Mekke ve çevresi çöl bir arazide ve bu arazi üzerinde görülen dikenli bodur, ağaç ve çalılıklardan oluşan güçsüz ve seyrek bir bitki örtüsüne sahiptir.¹²⁷ Sert ve karasal bir ikliminin yanı sıra coğrafi konumu ve dağların arasında olmasının da etkisiyle çok sıcaktır.¹²⁸ Her ne kadar bölge yağmur alsa da bu yağmurlar, düzensiz yağışlar şeklindeydi. Dört yıl üst üste yaşanan kuraklıklar olabildiği gibi kış

¹¹⁸ Mehmet Ali Sönmez, "Gaylân b. Seleme", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.13, TDV Yayınları, İstanbul 1996, s. 415.

¹¹⁹ Zülfikar Tüccar, "Umeyye b. Ebü's-Salt ", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.42, TDV Yayınları, İstanbul 2012, s. 303-304.

¹²⁰ Aycan, "a.g.m.", s. 216.

¹²¹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, C.I, s. 484.

¹²² Çağatay, *a.g.e.*, s. 141.

¹²³ Hitti, *a.g.e.*, s. 152.

¹²⁴ Ya'kubî, *a.g.e.*, s. 94.

¹²⁵ Hasan, *a.g.e.*, C.1, s. 65.

¹²⁶ Emin, *a.g.e.*, s. 29.

¹²⁷ Nebi Bozkurt, Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Mekke", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.28, TDV Yayınları, Ankara 2003, s. 555.

¹²⁸ Bal, *a.g.e.*, s. 53.

mevsiminin rutubetinden kaynaklı aniden sağanak yağmurların bastırdığı da olurdu.¹²⁹ Kısa süreli ancak müthiş zararları görülen tufanasa yağmurlar, Mekkelilerin anılarında yer edinmiş sel baskınlarına ve Kâbe'nin yıkımına yol açabiliyordu. Nitekim el-Belâzurî adlı İslam tarihçisi de eserinin bir bölümünde Mekkedeki sel baskınlarına değinmiştir:

*“Mekke’yi dört defa sel basmıştı. Bu baskınlardan biri Kâbe ve hacılara vurmuştu. Onları ve eşyalarını götürdü. Bunun üzerine ovaya bakan evler ile mescid’in önüne, set duvarları ayrıca insanların evlerinin selden korunması için sokak başlarına da bent yapılması emri verildi. Yine bir başka sel geldiğinde insanların vücutlarına hastalık, dillerine bozukluk isabet etmiştir.”*¹³⁰

Bunlardan yola çıkılarak bir orantılama yapmak gerekirse Mekke’de iktisadi alanda en çok ne ön planda olur? Tarım mı, hayvancılık mı, yoksa gelir getiren daha başka kaynaklar mı? Görüldüğü üzere tarıma elverişli alanların, çölde yaşamını sürdüren insanların yiyecek gereksinimini karşılayabilecek yeterli miktarda olmaması ya da kuraklığın getirdiği tabii afetlerin, ürünün kıtlığına ve yok olmasına sebep olması, bedevilerde özellikle deve, keçi ve koyun hayvancılığını geliştirirken, şehirlilerde ise ticareti geliştirmiştir.¹³¹ Esasında bölge insanların geçimlerini sağlayabilmelerinin tek yolu ticaretten geçiyordu. Böylelikle üretimini yapamadıkları ticari malları, bölge dışından alarak hem kendilerine hem de başkalarına satıyorlardı.¹³²

Kureyşlilerin ticarete atılmalarında toprak yapısı ve bitki örtüsü olduğu kadar, Mekke’nin bulunduğu coğrafi konumda etkili olmuştur.¹³³ Güneyde Yemen’e, kuzeyde Akdeniz’e, doğuda Basra Körfezine, batıda Kızıldeniz limanı Cidde’ye çıkıp Afrika doğrultusunda deniz yoluna giden ulaşım hatlarının kesişme noktasında olan Mekke¹³⁴ ayrıca Baharat Yolu üzerinde bulunan bir konaklama yeri idi.¹³⁵ En eski tarihlerden beri Uzak Doğu ve Yemen’e ait ürünlerin, Suriye, Bizans ve o yöndeki diğer merkezlerle aynı şekilde oralarda üretilen kuzey mallarının da Yemen’e nakledilmesini sağlayan ticaret kervanlarının geçiş güzergâhında olması ve buraya

¹²⁹ Apak ve dğr., a.g.e., s. 116.

¹³⁰ Belâzurî, a.g.e., s. 60-61.

¹³¹ Faruk Bal, “Çölün Ekonomisi: İslam Öncesi Arap Yarımadası’nda Ticaret, Ortaklık, Para ve Kredi”, *Akademik Orta Doğu Dergisi*, C.9/ S.1, 2014, s. 102.

¹³² Yıldırım, a.g.e., s. 28 - 29.

¹³³ Emin, a.g.e., s. 42.

¹³⁴ Lewis, a.g.e., s. 49-50; Apak, *Arap Tarihi ve Kültürü*, s. 71-72.

¹³⁵ Lewis, a.g.e., s. 49; Hitti, a.g.e., s. 153.

uğramaları Mekke'nin bir ticaret şehri olarak gelişmesini sağlayarak, onlara geniş kazanç kapılarını açmıştır.¹³⁶

Mekke'nin hâkimiyeti ilk başlarda Amalikalıların elinde idi. Daha sonraları ise Cürhümilerin boy gösterdiği bu bölgede Yemen dolaylarından gelen Huzâalıların yerleşmeye çalışma çabaları, iki kavim arasındaki mücadeleleri de beraberinde getirmiştir. Sonuç Huzâalıların lehine sonuçlanmış ve Cürhümiler Mekke'den çıkartılırken, savaşta tarafsızlığını koruduklarından ötürü İsmail(as.) soyundan gelenlerin burada kalmalarına müsaade edilmiştir.¹³⁷ Uzun bir süre Mekke'deki hâkimiyetlerini devam ettiren Huzâalıların ardından Hz. Muhammed'in beşinci göbekten dedesi olan Kusay b. Kilâb'ın (ö.480 civarı) Huzâalıların son yöneticisi olan Huleyl'in kızı Hubba ile gerçekleştirdiği evliliği ona Mekke yönetimini ele geçirme şansını elde ettirmiştir.¹³⁸ Rivayetlere göre Kusayy b. Kilab'ın, Mekke hâkimiyeti için giriştiği mücadelede Yemen ticaret yollarını kontrol altına alma amacı güden Roma İmparatoru, ona yardım etmiştir.¹³⁹ Çeşitli göçebe kabileleri bir araya getirerek Mekke'ye yerleştirmiş olan Kusayy ile birlikte Kureyş kabilesi artık yavaş yavaş yerleşik bir hayata geçmeye başlamıştır.¹⁴⁰ Kureyşliler kısa zaman içerisinde önemli bir tüccar topluluk olarak kendini bu alanda göstermiş olsalar da ticaretlerinin boyutu, Mekke sınırlarının dışına çıkmamaktaydı. Ticari mallar ile bölge pazarına gelen yabancı tüccarlar aracılığıyla toptan mal satın alarak, kendi içlerinde ve yine çevre Arap kabileleriyle alışveriş yaparlardı.¹⁴¹ Bazıları kabilenin, hayvancılık ve tarımla değil de ticaretle iştigal ettiği için "Kureyş" adını aldığı

¹³⁶ Elşad Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*, 2. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2017, s. 68.

¹³⁷ Hasan, *a.g.e.*, C.1, s. 65; Ezrakî, *a.g.e.*, s. 95-101.

¹³⁸ Apak, *Arap Tarihi ve Kültürü*, s. 76-77; Muhammed Hamidullah, "El-İlâf veya İslam'dan Önce Mekke'nin İktisadi-Diplomatik Münasebetleri", (Çev. İsmail Cerrahoğlu), *AÜİF Dergisi*, 9/1, 1961 s. 214; Yaşar Çelikkol, *İslam Öncesi Mekke*, 3. Baskı, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2016, s. 111; Ezrakî, *a.g.e.*, s. 108-110.

¹³⁹ Hamidullah, "a.g.m.", s. 214-215; Çelikkol, *a.g.e.*, s. 112.

¹⁴⁰ Cengiz Kallek, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam*, Vecdi Akyüz (ed.), C.3, 2. Baskı, Ensar Neşriyat Yayınları, İstanbul 2007, s. 319; Hasan, *a.g.e.*, C.1, s. 66; Casim Avcı, "Kureyş (Beni Kureyş)", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.26, TDV Yayınları, Ankara 2002, s. 442; Ezrakî, *a.g.e.*, s. 111; Bedirhan, *İslam Tarihi*, s. 43.

¹⁴¹ Kallek, *a.g.e.*, C.3, s.319; M. J. Kister, "Mekke ve Temim (İlişkisel Yönleri)", (Çev. Ali Aksu), *CÜİF Dergisi*, VII/2, Aralık 2003, s. 336-337; Bozkurt, Küçükbaşçı, "Mekke", s. 555-556; Apak ve diğerleri, *a.g.e.*, s. 153; Ahmet Turan Yüksel, "Yakın Doğu'da Ticaret Merkezleri ve Panayırılar", *NEÜİF Dergisi*, 5/5, Haziran 1994, s. 312; Yıldırım, *a.g.e.*, s. 31; Azizova, *a.g.e.*, s. 354-355; Bedirhan, *İslam Tarihi*, s. 43.

görüşünü ortaya koymuşlardır.¹⁴² “Her Arap iyi bir tacirdir” ve “Kureyşten tacir olmayanın, onların nezdinde hiçbir değeri yoktu.” Sözlerinin yaygınlık kazanması da Mekke’nin, Kureyş idaresiyle başlayan bu ticari hareketlilik dönemiyle ilgili olsa gerektir.¹⁴³

Kaynaklar İlâf kuruluncaya dek Habeşistanlı tüccarların, sıklıkla Mekke’ye ticari seferler gerçekleştirdiklerinden bahsetmektedir.¹⁴⁴ Hindistan mallarının deniz yolu üzerinden Habeş ülkesine sevkiyatı ve baharat ticaretini ellerinde tutan Habeşlilerin bu gelen malları, Mekkelilerin sahilindeki Câr Limanına kadar taşınması ve bu limandan da Basra Körfezine kadar götürürken geçiş güzergâhlarından birisinin de Mekke’nin olması, Mekke-Habeş arasındaki kurulan bu ticari ilişkilerin sebebinin oluşturur.¹⁴⁵ Bu ilişkilerde Mekkeliler genel olarak pasif konumunda bulunmaktaydılar. Mekke’de bir kıtlık baş gösterdiğinde Habeşli tacirlerin bölgeye mal getirmeleri ve bu mallarının, Mekkeliler tarafından yağmalanması söz konusu olmuştur. Bu durum karşısında muhtemelen Habeşlilerle olan irtibatın bilhassa ithalatın kesilmesinden endişe eden Kureyş’in, Necaşi’den ülkesinden, buraya gelen tacirleri engellememesini istemesi ve ona yüklü miktarda tazminat ödemesi, Mekkelilerin nasıl bir ticari konumda bulunduğunu anlamamız açısından bilgi verir.¹⁴⁶

Bu dönemde siyasi ve ekonomik hayatın kontrolü Mekke ve çevresinde Yemen Himyerilerin elindeyken, Medine ve Tihame bölgesinde ise Sasanilerin vassalı konumunda olan Lahmiler söz sahibiydiler. Her ne kadar Mekkeliler bölgeden geçen ticari kervanlardan ve Kâbe’yi ziyaret eden hacılardan kazanç sağlayarak bu yönde isimlerini duyurmaya başlamışlarsa da¹⁴⁷ Himyeriler ve Hire Lahmileri yanında ikinci planda kalıyorlardı. Dolayısıyla Mekke’nin ilk evrimi bu iki hâkim siyasi ve ticari gücün gölgesinde gerçekleşmiştir.

6.yy. Mekkelilerin kaderini değiştirecek önemli siyasi gelişmelere imza atmıştır. Bu yüzyılda kara ticaretinde etkin bir rol oynayan Güney Arabistan, Himyeriler

¹⁴² Emin, *a.g.e.*, s. 42.

¹⁴³ Bedirhan, *İslam Tarihi*, s. 60.

¹⁴⁴ Azizova, *a.g.e.*, s. 351-357.

¹⁴⁵ Duman, *a.g.t.*, s. 209.

¹⁴⁶ Utku, *a.g.e.*, s. 244.

¹⁴⁷ Duman, *a.g.t.*, s. 309-311.

döneminde Habeşliler ve ardından Sasanilerin istilalarına maruz kalarak sarsılmaya başlayacaktır. Bizansın desteğini alan Habeşlilerin, Yemen üzerine yaptıkları saldırılar bölgedeki ticari canlılığın sönmesine sebep olmuş kuzeyde de üretim ve ticaretin düşüş yaşamasına ortam hazırlamıştı. Böyle bir durumdan cesaret alan Mekkeliler, Yemenlilerin etkisiz kalmasıyla açılan boşluğu doldurmak üzere atılım göstermişlerdir. Mekke'li tüccarların bölgedeki etkinliklerini daha da arttırabileceği ve onların içine kapalı ticari hayatlarının dışarıya açılmasını sağlayabileceği bir sisteme ihtiyaçları vardı. İşte bu noktada “İlâf” sistemi devreye girecektir.¹⁴⁸

2.1.1.3.1. Mekke Ticaretinin Dışa Açılması: İlâf

Sözlük anlamı “ahid, antlaşma, alıştırma, istek üzerine verilen berat, ısındırma, ülfet”¹⁴⁹ gibi anlamları içeren İlâf kavramının kökü e-l-f olup ve bunun da anlaşmak ve dostluk anlamlarına geldiği, yani iki kişinin bir konu üzerinde dostane uyum sağlamaları şeklinde olduğu açıklanmıştır. Aynı zamanda İlâf kelimesi “ahidler” olarak da geçmektedir.¹⁵⁰ Bütün bu söylemler, Hz. Muhammed’in dedesi olan Hâşim b. Abdülmenaf (ö. 524 m.) döneminde anlaşmaların yapıldığı yoluna çıkmaktadır.

Bu zat, kış aylarında Güney Arabistan taraflarındaki Habeşistan’a, yaz aylarında ise Kuzey Arabistan’daki Şam’a doğru ticari seferleri başlatan ilk kimsedir. Hâşim, tabiri caizse bölgenin ticari hayatında yepyeni bir süreci başlatarak Mekkelilerin uluslararası ticarete katılmalarının öncüsü olmuştur.¹⁵¹ Kureyşlilerin, Hâşim b. Abdülmenaf’a gelinceye kadar Şam ve Habeşistan ile ticari faaliyetlerde bulunmadıklarını söylememiz bizi yanlış bir varsayıma götürür. Çünkü rivayetlerde, Kureyşlilerin senede iki defa olmak üzere kışın Yemen’e, yazın da Suriye’ye yaptıkları yolculuklara yabancı olmadıklarını ancak zamanla bu yolculukların onlara bir hayli yorucu gelmeye başladıklarının geçmesi, Şam ve Habeşistan ile olan ticaretin varlığına işaret eder.¹⁵² Mekke -Yemen ticaret yolu üzerinde bulunan Tebâle ve Cüreş sakinleri ve Yemen’in sahil kentinden bazı insanlar ticari mallarını gerek

¹⁴⁸ Kallek, *a.g.e.*, C.3, s. 319-320.

¹⁴⁹ Hamidullah, “İlâf”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.22, TDV Yayınları, İstanbul 2000, s. 63.

¹⁵⁰ Hamidullah, “a.g.m.”, s. 216.

¹⁵¹ Utku, *a.g.e.*, s. 251; İbn Habîb, *El-Muhabber-Arap Kültürü*, (Çev. Âdem Âpak-İsmail Güler), Mehmet Azimli (ed.), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2018, s. 129; Baysa, *a.g.e.*, s. 71; Kister, “a.g.m.”, s. 337; Abdulhalik Bakır, *Orta Çağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler*, C.1, Ankara 2004, s. 265.

¹⁵² Duman, *a.g.t.*, s. 175-176; Hamidullah, “a.g.m.”, s. 217-218.

karadan ve gerekse deniz'den Mekke'ye nakletmişlerdir. Karadan gelen mallar, Mekke'nin güneydoğusundaki Elmuhasab'a, denizden gelenler de Cidde'ye indiriliyordu. Böylelikle Mekkeliler, yaz-kış yolculuklarının zahmetinden kurtulmuş bulunuyorlardı.¹⁵³ Daha önce de konusu geçtiği üzere Kureyşliler her iki yoldan da gelen malları Mekke dışına taşırmadan alışverişini yaparlar, bununla beraber bölgeye gelen tacirlerin mallarını satın alarak sadece yerel ticarete bağlı kalırlardı.

Kureyş kabilesinin Şam ve Yemen ile ticari faaliyetlerini sürdürdüğü bir zamanda Mekke'de ekonomik istikrarsızlık sonucunda bir kıtlık baş göstermiştir. Dışa bağımlı bir ekonomi politikası olan Mekkelilerin, herhangi bir sebepten ötürü çevre kabileleriyle ticari ilişkilerin kesilmesi bu kıtlığın meydana gelmesinin başlıca nedeni olmuştur. Bundan dolayı Mekkeliler, dışarıdan mal temin edemeyince satacak bir şey bulamayıp fakirlik ve açlıkla karşı karşıya kalmışlardır.¹⁵⁴ Mekke'nin içine düştüğü bu zorlu ekonomik süreçten sonra Hâşim, çevre devletler ve kabilelerle antlaşma yoluna gitmiştir.¹⁵⁵ Hâşim, bu ekonomik krizden dolayı Suriye'ye yolculuğa çıkarak çok fazla ekmek satın almış ve Mekke'ye dönmüştür. Aldığı ekmekleri (uzun süren bu seyahatler sebebiyle ekmekler muhtemelen kurumuştur) sıcak çorba içine katıp yumuşatarak, halkına dağıtmıştı. Bu olaydan sonra asıl adı Amr olan bu kişiye, kıran-ufaltan anlamına gelen “Hâşim” denilmiştir.¹⁵⁶ Bazı kabileler bu kıtlık karşısında toplu intihar olan itifad'ı¹⁵⁷ uygularken Hâşim, İlâf'ı başlatıp halkını açlıktan kurtarmıştır.¹⁵⁸ Kıtlığın vukuu bulduğu böyle bir dönemde Hâşim ticari gayeler ile Şam'a gitmiş ve İmparatorun davetine icabet etmiştir. Bu görüşmede kendi halkını sınırlı şartlar altında ticaret yapan tacirler olarak tanıtan Hâşim, Hicaz'a özgü deri ve kumaşları ucuza satmak karşılığında Bizans topraklarında serbest bir şekilde ticaret yapmaları için izin almıştır. İmparator bu emannameyi kendi alanı içinde ticaretlerine müsaade etmekle kalmamış Necaşiye'de, Habeşistan'da Kureyşlilerin ticaret yapmalarına onay vermesi için bir mektup göndermiştir. Bunun ardından Kureyşliler

¹⁵³ Hamidullah, “a.g.m.”, s. 217-218; Utku, *a.g.e.*, s. 248.

¹⁵⁴ Utku, *a.g.e.*, s. 248; Duman, *a.g.t.*, s. 176.

¹⁵⁵ Utku, *a.g.e.*, s. 248; Hamidullah, “a.g.m.”, s. 216; Duman, *a.g.t.*, s. 176.

¹⁵⁶ İbn Hişam, *Siret-i İbn Hişam (Es-Siretü'n Nebeviyye)*, (Çev. Abdülvehhab Öztürk), C.1, Kahraman Yayınları, İstanbul 2018, s. 186; Yıldırım, *a.g.e.*, s. 31; Hamidullah, “a.g.m.”, s. 218; Çelikkol, *a.g.e.*, s. 119; Kister, “a.g.m.”, s. 336-337; Ezrakî, *a.g.e.*, s. 116.

¹⁵⁷ İtifad: Mekke şehrinde ekonomik durumu gittikçe kötüleşen aileler, toplu olarak çadıra toplanırlar ve ölmeyi beklerlerdi. Sefalet içinde yaşamak yerine ölmeyi tercih ederlerdi. Bkz.; Çelikkol, *a.g.e.*, s. 119.

¹⁵⁸ Çelikkol, *a.g.e.*, s. 119.

derilerini, Bizanslılara götürmek için yüklüyorlarken, Bizanslılar ise malların sermayesini ve kârlarını karşılamaktaydılar. Haşim aynı zamanda yol üzerindeki kabilelerin ticari mallarını, bir ücret talep etmeden Şam'a taşıyıp nakledeceklerini vaad ediyordu. Kureyşliler adına Arap kabileleri için aldığı sorumluluğu yerine getirmek için ticari sefere çıkan Hâşim, Şam yakınlarında bulunan Gazze'de ölür. Onun ölümü sonrası sırasıyla kardeşi Muttalib'in Yemen'in ileri gelenleriyle, Abduşems'in Habeşistan'daki Necaşiyle, en küçük kardeşi Nevfel'in ise Irak Kısrasıyla yaptığı antlaşmalar ticaret yapabilme imkânına kavuşmalarını sağlamıştır ve yine bu üç kardeşten her biri Mekke'ye dönüşleri esnasında da yol güzergâhı üzerindeki kabilelerle Hâşim gibi benzer antlaşmalar yapmışlardır.¹⁵⁹ Bu dört kardeş içerisinde Hâşim'in Şam'ın Gazze bölgesinde Muttalib'in Yemen'de, Nevfel'in ise Irak'ın "Selman" denilen yerinde vefat etmiş olması¹⁶⁰ Mekkelilerin, İlâf müessesinin getirdiği güvenli ortam sayesinde söz konusu ülkelerle yoğun ticari ilişkiler içerisinde olduklarını gösterir.¹⁶¹

Mekkelilerin İlâf müessesisiyle Suriye, Irak, Yemen ve Habeşistan ile yaptıkları uluslararası ticari sözleşmeler kadar yol güzergâhları üzerinde ikamet eden Arap kabileleri ile yaptıkları antlaşmalar da bir o kadar önem arzetmekteydi.¹⁶² Çünkü o dönemlerde Arabistan'da ticaret yapabilmek oldukça meşakkatliydi. Bu yolculuklar aylarca sürebildiği gibi korsan ve soyguncu tehlikesi de ayrı bir sıkıntı içeriyordu. Haydutlar ve korsanlar tarafından yolları kesilerek mallarının alınma ihtimali olan kervancıların, yağmalamalara uğramadan ticari yolculuklarını bitirmeleri büyük bir başarıydı.¹⁶³ Kureyşliler, Arabistan'da saygı gördüklerinden ötürü diğer Arap kabilelerine nazaran onların yönetimi veya himayesi altındaki ticari kabileler dört bir tarafa endişeye kapılmadan gidebiliyorlardı.¹⁶⁴ Ancak Kureyşli tüccarlar, ne olursa olsun işlerini garantiye almak için kervanların geçtiği bütün ana yollarda ve güzergâhlarda bulunan bedevilerin liderleriyle anlaşma yapmak gerektiğinin

¹⁵⁹ Kister, "a.g.m.", s.336; Kallek, *a.g.e.*, C.3, s. 320-321; Utku, *a.g.e.*, s. 251; Baysa, *a.g.e.*, s. 71-73; İbn Habib, *a.g.e.*, s. 129; Apak ve dğr, *a.g.e.*, s. 153; Mevdûdî, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber'in Hayatı*, (Çev. Ahmed Asrar), Pınar Yayınları, İstanbul 1985, s. 70.

¹⁶⁰ İbn Hişam, *a.g.e.*, C.1, s. 190.

¹⁶¹ Baysa, *a.g.e.*, s.73; Yıldırım, *a.g.e.*, s. 33.

¹⁶² Azizova, *a.g.e.*, s. 356.

¹⁶³ Eric R. Wolf, "Mekke'nin Sosyal Organizasyonu ve İslam", (Çev. Nuri Tuğlu), *Arayışlar İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, II / 3-4, 2000, s. 179; Mevdûdî, *a.g.e.*, s. 207.

¹⁶⁴ Mevdûdî, *a.g.e.*, s. 207; Afzalur Rahman, *Sîret Ansiklopedisi*, (Çev. Yusuf Balcı ve dğr.), C.2, 3. Baskı, İnkilab Yayınları, İstanbul 1996, s. 270.

farkındaydılar. Onlar ile bir ittifak içerisinde girmeden, kervanlarına saldırmazlık güvencesini almışlardı.¹⁶⁵ Bunun dışında ticari mal karşılığı anlaşmaya varmak veya bedevileri sermayeye dahil etmek suretiyle de yol emniyeti sağlanmış oluyordu. Bunu iki yol üzerinden yapan Kureyşliler, ya kabilelerin ticari mallarını gittikleri pazarlara götürerek satımını yapıyorlar ya da onların ihtiyaç duydukları emtiaları temin ediyorlardı.¹⁶⁶ Bütün bunlara karşılık bedevilerden biri, isteyerek ya da istemeyerek fark etmeksizin Mekkelilerin kervanlarına zarar verecek bir muamelede bulunursa kabile reisi, saldırganı cezaya çarptırarak gasp ettiği malı da geri sahiplerine teslim ederdi.¹⁶⁷ İlâf, Es Sealibi'ye göre; "Hâşim tarafından kabile liderlerine bağışlanan kâr" anlamındadır. Hâşim, bu teminat karşılığında antlaşma yaptığı kabilelerin ticari mallarını alarak gittikleri yerlerde satıp, anaparayı ve elde edilen kârı da kendisine bir pay almaksızın doğrudan teslim edecekti. Böylece bir taraftan kabileler, kendilerini riske atmayıp bu zorlu yolculuklara girmeden kat be kat kazanç elde ederlerken, diğer taraftan Mekke'li tüccarlar dış ticaretlerini güvence altına alacaklardı. Bu şekilde her iki taraf için de kârlı bir ticaret yapılacaktı.¹⁶⁸ Kabileler ile yapılan antlaşmalar karşılıklı yardım içeren bir ittifak (hîlf) gibi olmayıp, bilinmeyen bir ticari çıkara dayalıydı. Kabileler, Sasanilerin vassalı konumunda olan Hire kervanlarıyla iletişim halinde olan başka kabilelere ücret ödemeleri karşılığında, Kureyş kervanlarını korumak zorunda da kalmıyorlardı. Nitekim İlâf antlaşmasında onaylanan ilkeler, kabile reislerine pay vermek ve kabileye bağlı kişilerinde ticari kervanların koruyuculuğunu üstlenmeleri üzerine kurulmuştur.¹⁶⁹ Kabile yöneticilerinin, Mekkeliler ile yaptıkları bu iş birliğinin sebebi gayet açıktır. Onlar daha fazla kârlara ulaşacakları gibi ayrıca Mekke'ye serbest bir şekilde girebilecek ve saygı görecektiklerdi.¹⁷⁰

Kureyşliler, İlâf antlaşması ile Batı Arabistan'da önemli bir yer edinmişlerdi. Baktığımızda ilk başlarda kervanların koruyuculuğunu yaparak geçinirlerken, daha sonraları ise yaşadıkları sahada ağırlıklarını hissettirerek kendi bölgeleri içerisinde mâllar satmaya başlamışlardır. En son olarak da Suriye başta olmak üzere

¹⁶⁵ Kallek, *a.g.e.*, C.3, s. 321; Mevdûdî, *a.g.e.*, s. 207.

¹⁶⁶ Bal, *a.g.e.*, s. 136.

¹⁶⁷ Âdem Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, Mustafa Çağrıncı (ed.), 2. Baskı, KURAMER Yayınları, İstanbul 2018, s. 268.

¹⁶⁸ Kallek, *a.g.e.*, C.3, s. 321; Yıldırım, *a.g.e.*, s. 32; Kister, "a.g.m.", s. 337-338.

¹⁶⁹ Kister, "a.g.m.", s. 339.

¹⁷⁰ Kallek, *a.g.e.*, C.3, s. 321.

Habeşistan, Yemen ve Irak ile doğrudan kurdukları ticari ilişkiler sonucunda dışarıyı, yarımadaaya bağlayan büyük pazar alanlarına yönelmişlerdir. Kureyşlilerin her türlü riski göze alarak ticarete atılmaları, Mekkeyi her yerden gelenlerin doldurduğu huzurlu, güvenli ve hareketli bir şehir pozisyonuna yükseltmiştir.¹⁷¹

Ticarette zirveye çıkan Kureyş kabilesinin mazhar olduğu bu son nokta nitekim Rumları da alakadar etmiştir. Onların pek çok konuda olduğu gibi atlas gibi ihtiyaç duydukları ürünlerin karşılanmasında bile Kureyş'in ticaretine olan güveni sonsuzdu. Bazı Frenk tarihçilerinin; Mekke tüccarlarının ticarette olan başarılarının sırrını öğrenmek amacıyla Romalıların Mekke'de kendilerine özgü ticarethanelerinin bulunduğunu söylemesine çok da şaşırılmamak gerekir.¹⁷²

İlâf müessesesinin, Mekke'de dayanışma kültürünün oluşmasındaki katkısı göz ardı edilemez. Yol boyunca güvenliğin alınması, büyük ticari kabilelerin düzenlenmesine olanak sağlamıştır. Daha önceden iflas eden bir tüccar, mensubu olduğu kabileye yük olmamak için ailesiyle beraber bir kenara çekilirler, açlıktan ölmeyi beklerlerdi. Özellikle siyasi krizlerin ticareti kötü etkilediği yıllarda ticarete olan bireysel atılımlar, hüsrarla sonuçlanmakta ve tüccar sermayesinin genişlemesinin önünde bir engel teşkil etmekteydi. İlâf müessesesinin etkisiyle “mudarebe” gibi yeni düzenlemelere gidilmiş bu da kabile ekonomisinin, Mekke'nin iktisadi çemberiyle birleşmesine ve Mekke'nin gelişme gösteren ekonomisine olan katılımın artmasına imkân sağlamıştır. Ticari seferlere pek çok kişi katılım gösterir ve birbirlerine destek olurlardı. Ticaret ile uğraşan kişilerden hepsinin bizzat sefere katılmaları gerekmezdi. İnsanlar bir başkasını kendi yerlerine gönderebildikleri gibi birileriyle ticari ortaklıkta kurabilirlerdi.¹⁷³ Bu durum sadece zenginlere has bir şey olmayıp, orta düzeyde olan kesim de buna katkıda bulunup payına düşeni alabiliyordu.¹⁷⁴

2.1.1.3.2. Kervan ticareti

Arap Yarımadasında kara yoluyla yapılan ticaret, kervanlarla gerçekleşiyordu. Taşınan malların değeri yükseldikçe, kervanda bir o kadar büyümekteydi.¹⁷⁵ Yunan

¹⁷¹ Wolf, “a.g.m.”, s. 180.

¹⁷² Emin, *a.g.e.*, s. 42.

¹⁷³ Demircan, *a.g.e.*, s. 104 -105; Derveze, *a.g.e.*, C.1, s. 59.

¹⁷⁴ Derveze, *a.g.e.*, C.1, s. 59.

¹⁷⁵ Bal, *a.g.e.*, s. 136.

tarihçisi Strabon, görmüş olduğu bu kabileler için ordu benzetmesini yapmıştır.¹⁷⁶ Cahiliye dönemi Mekkesinde, genellikle mudarebe ortaklığı şeklinde düzenlenen ticari kervanların büyüklüğü hakkında tarih ve siyer kitapları bilgi vermektedir. İbn Hişam'ın Bedir Savaşına sebep olan Ebu Süfyan komutasındaki kervanın, 1000 deveden oluşmuş olduğu şeklindeki kaydettikleri¹⁷⁷ Cabîrî'nin, bu kabilelerden herhangi birinin 1500 deveyi bulduğunu söylemesi¹⁷⁸ yine Vâkıdî'nin, bazen develerin sayısının 2500'e kadar çıkabildiği yönündeki aktarımları düzenlenen kervanların büyüklüğünü anlamamız açısından önemlidir.¹⁷⁹

Hiç şüphesiz deve, kervanların en önemli yük taşıma aracıdır. Develerden oluşan ticari kervanlar, adeta tren katarları görünümünü vermekteydi.¹⁸⁰ Böylesine zor bir coğrafyada, açlığa ve susuzluğa karşı dayanma gücü olup, o denli uzak mesafeyi kat edebilecek bir potansiyele sahip olan deve dışında bir başka hayvan yoktur. Yarımada içerisindeki farklı yerleri ve dış dünyayı birbirine bağlayan o uzun yollar üzerinde gerek ticari malların ve gerekse tüccarların taşınmasında önemli bir rol oynayan deve en iyi vasıtaydı. Devenin bu kanaatkârlığı, Araplar için vazgeçilmez bir unsur olmuş ve yüklerini develer aracılığıyla taşıyabilme imkânı bulmuşlardır.¹⁸¹ Ağır ve hafif olmak üzere iki kısma ayrılan deve kervanlarından, ağır olan kervanlardaki her bir deveye düşen yük miktarı altışar kantar (ortalama 250 kg.) iken, hafif kervanlardaki develer ise üçer kantar (150 kg.) kadar yük taşırdı.¹⁸²

Ticaret yollarının yapısı ve yol güvenliğinin bulunmaması, kervanlara muhafız birliklerinin, rehberlerin ve hadilerin eşlik etmesini gerekli kılmıştır. Kafileyi korumakla sorumlu olan muhafız birlikleri, ya bütün yolculukları sürecince kervanla birlikte bulunacak olan kabile fertlerinden¹⁸³ ya da bölgesinden geçilecek olan kabilelere belli bir ücret vermek karşılığında ayarlanmıştı.¹⁸⁴ Kendilerinden delil diye bahsedilen rehberler, kervanlar için olmazsa olmazlardandı. Bunlar, o uçsuz bucaksız

¹⁷⁶ Emin, *a.g.e.*, s. 43.

¹⁷⁷ İbn Hişam, *a.g.e.*, C.2, s. 305.

¹⁷⁸ Cabîrî, *a.g.e.*, s. 126.

¹⁷⁹ Vâkıdî, *a.g.e.*, C.1, s. 58.

¹⁸⁰ Bal, *a.g.e.*, s. 136.

¹⁸¹ Bal, *a.g.e.*, s. 136; Cevad Ali, *a.g.e.*, C.1, s. 181.

¹⁸² Nebi Bozkurt, Ahmet Turan Yüksel, "Kervan", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.25, TDV Yayınları, Ankara 2022, s. 298.

¹⁸³ Cem Tüysüz, Zehra Hire, "Hz. Muhammed Döneminde Medine'de İktisadî Hayat", *TAED Dergisi*, S.63, Eylül 2018, s. 469.

¹⁸⁴ Hamidullah, "a.g.m.", s. 216-217.

kum çöllerini daha kısa yollar üzerinden aşabilme, kervanı suyun olduğu bölgelere zamanında ulaştırabilme ve gerektiği takdirde yeraltı su kaynaklarının bulunduğu yerleri tespit edebilme gibi konularda bilgili ve tecrübe sahibi olan kişiler arasından seçilirdi. Bunun gibi birtakım özelliklere sahip olan deneyimli rehberler, toprağı koklayarak yolun gidişatını gösterir ve yine yer altı sularının mevkisini de uğultusundan hareketle bulurlardı. Deliller, sadece ticari kervanlara hizmette bulunmayıp aynı zamanda hem askeri birliklere hem de hicrette olduğu gibi kişiye mahsus rehberlik görevinde bulunmuşlardır. Hadilerin, develerin düzenli bir şekilde yürümelerini sağlayıp onları yönlendirdiklerinden ve ayrıca yolcuların sıkıntılarını az da olsa hafifletip yolculuklarının eğlenceli geçmesi amacıyla nağme çeşidi olan hüdayı söylemiş olduklarından bahsedilir.¹⁸⁵

Kervanlar içerisinde görebileceğimiz gözcü, koruyucu, rehber ve tüccarlar, sayıca 100 ile 300 arasında oldukları gibi daha fazlada çıkabilirlerdi. Bu da Mekkelilerin nasıl bir ticari ve finansiyel kapasitesiye sahip oldukları hakkında bilgi edinmemizi sağlamaktadır.¹⁸⁶ Bu seferler sonucunda elde edilen kârın, kimi zamanlarda yüzde yüz olduğu ve genellikle yüzde elliden aşağı düşmediği belirtilmiştir. Gösterilen bu rakamların doğruluk payı, her bir tüccarın yüzlerce köle, cariye ve deveye sahip oluşlarından anlaşılabilir.¹⁸⁷

Mümkün mertebe bazı koşulların sağlanması gerekiyordu. Öncelikle kervanın geçtiği güzergâhta suya ve erzağa ulaşılması zor olmamalıydı. Bu sebeple hem yolcular hem de hayvanlar, suyun bulunduğu ve ihtiyaçlarını giderebilecekleri yolları takip etmekte, belirli noktalarda da dinlenme fırsatları bulup, varış noktalarına vasil olmaktaydılar.¹⁸⁸ Kervancıların geçtiği bu ticaret yolları üzerinde, o sonsuz geniş kum çölünün belirli bölgelerinde, yolculuklarına mola verebilecekleri doğal konaklama yerleri bulunmaktaydı. Hurma ağaçlarının ve tatlı su kaynaklarının var olduğu söylenen bu menzillerin kimi yerlerinde, ticari malların depolanması için makul olan ambarlar, kimi yerlerinde ise ticari yolculukların güvenli bir şekilde geçmesi için dua edilen tapınaklar inşa edilmişti.¹⁸⁹ Arapların menzil diye

¹⁸⁵ Azizova, *a.g.e.*, s. 330-333.

¹⁸⁶ Bakır, *a.g.e.*, s. 274; Çağatay, *a.g.e.*, s. 142.

¹⁸⁷ Çağatay, *a.g.e.*, s. 142.

¹⁸⁸ Bal, *a.g.e.*, s. 140; Cevad Ali, *a.g.e.*, C.1, s. 197-199.

¹⁸⁹ Utku, *a.g.e.*, s. 252; Mahmudov, *a.g.e.*, s. 70.

isimlendirdikleri bu konaklama yerlerinin arası uzak olmamakla birlikte, iki menzil arasındaki mesafe eşit olmayıp suyun mevcut olduğu yere göre değişmekteydi.¹⁹⁰

Bir nevi turist akımına benzetilen ticari kervanların¹⁹¹ mola verdikleri duraklama yerlerinde ikamet eden kabileler, kervanlara yönelik birtakım hizmetlerde bulunarak onlardan bir şekilde gelir elde etmesini bilmişlerdir:

*“Kervanların geçtiği araziler üzerinde yaşayan kabileler diğer istifadelere de mazhar oluyorlardı; geliş ve gidişlerinde konak verdikleri sırada onlar bu kervanları misafir ediyorlar ve onlara su, odun, ot ve diğer ihtiyaç duyulan şeyleri satıyorlardı. Her zaman için kervanlar, değişik yollardan geçebilecekleri için bu kervanları hiç rahatsız etmemek bu kabilelerin menfaatıydı. Aksi halde diğer bir transit yolu takip edebilirlerdi.”*¹⁹²

Taşımacılığını develerin yaptığı kervanların, uzun mesafe yolculuğunda ticarete kattıkları önemli kârları bulunuyordu. Kâfileler uzun süren ticari seyahatlerinde satılacak olan bir malı, hareket noktasından çıkartıp varılacak olan noktaya ulaştırmakla kalmıyorlardı. Genellikle taşıdıkları ticari mallar içerisinde bazılarını ara duraklarda satıp, buralardan almış oldukları yeni ürünlerle yollarına devam ederek asıl varılacak noktaya ulaşıyorlardı. Geri dönüşlerinde de yine bunun gibi bir yöntem uyguluyorlardı. Menzillerde alışverişini yaparak varılacak yere ulaşan herhangi bir kervanın, ara duraklarda trampa usulüyle yapmış olduğu alışveriş sonucunda çıkan ek masraftan kaynaklı toplam maliyet her ne kadar artsa da birim maliyet bir o kadar büyük ölçüde düşüyordu. Dolayısıyla kervanların uzun mesafeli yolculukları esnasında ticari işlemlerinin sayısı ne kadar çok olursa, ulaşım maliyetine o kadar fayda sağlamaktaydı.

Kervanlar hiç durmaksızın doğu ile batı arasında gidip gelen mal naklini gerçekleştirmenin dahada ötesinde denizle bir irtibatı olmayıp, yarımada'nın iç bölgelerinde oturan kesimlerin ve güzergâh üzerinde ikamet eden Arapların değerli ürünlerinin uluslararası pazar alanlarıyla buluşmasına da vesile oluyordu. Bu şekilde buraların iâşesinin tedarik edilmesine yardımcı oluyorlardı. Neticede kervan ticareti,

¹⁹⁰ Bal, *a.g.e.*, s. 140-141.

¹⁹¹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.I, s. 220.

¹⁹² Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.II, s. 943 - 944.

bu yerleşim yerlerinin büyüyerek gelişmesine ve uluslararası birer ticari merkez haline dönüşmesini sağlamıştır.¹⁹³

İslâm'ın zuhuru sırasında doğu ile batıyı, kuzey ile güneyi birbirine bağlayan kervan yolları, Arap Yarımadasını bir ağ gibi örmüştü.¹⁹⁴ Ticaret kervanlarının gidecekleri yön kendi tercihlerine bırakılmayıp, bilakis geleneksel olarak belirlenmiş bir güzergâh bulunuyordu.¹⁹⁵ Ticaret yolunun başlangıç noktası, Yemendeki San'a şehriydi. Buradan yola çıkan ticaret kabileleri, kuzeye doğru sırasıyla Taif üzerinden Mekke'ye ulaşırlar, buradan da Medine'ye ardından Hicr, Tebük, Maan, Mute, Uman ve Busra yolundan gidilerek Dımaşk'a (Suriye) varırlardı. Mekke'den çıkan bir diğer yol ise Bedir'den geçerek Akabe Körfezindeki Eyle'den sonra Maan-Mute yolundan Dımaşk'a (Suriye) ya da doğrudan Sina Yarımadasından Mısır'a giderdi. Mekke'den doğu istikametinde ilerleyen bir başka yol Hire'ye, yine kuzeye doğru çıkan ikinci bir yolda, Rummâ Vadisi üzerinden Basra Körfezinden İran'a ve en sonunda başka bir yol ise Taif'in güneyindeki Tebâle'den doğuya yönelerek, Devasir Vadisini takiben Bayreyn bölgesine varırdı.¹⁹⁶

Günümüz dünyasındaki insanların üzerinden geçtikleri yollar, yarımada içindeki bölgeleri birbirlerine bağlayan ve yarımadanın dış dünya ile bağlanmasını sağlayan eski ticaret yollarının kalıntılarındandır. Arda kalan yerleşim yerlerinde ithal edilmiş maddelere rastlanması, insanoğlunun milattan yüzyıllarca yıl önce uzak mesafelere, ulaşım zorluklarına ve karşılaşılabileceği tehlikelere rağmen ticaret yapmak amacıyla uzun yolları kat etmiş olduğuna bir kanıt olsa gerektir.¹⁹⁷

Kervanlar, başta Yemen olmak üzere Güney Arabistan mallarıyla beraber çeşitli yerlerden güney limanlarına gelen malları, kuzey'e Şam pazarlarına oralardan da ithal ettikleri malları Orta ve Güney Arabistan'ın diğer bölgelerine, hatta Afrika sahillerine kadar ihraç etmekteydiler.¹⁹⁸ Daha öncede Taif'e özgü ürünleri pazarladıklarından bahsettiğimiz Kureyş kervanlarının, bunların dışında ticarete konu ettikleri ürünleri arasında San'a, Uman ve Yemen limanlarından satın aldıkları

¹⁹³ Bal, *a.g.e.*, s. 138-140.

¹⁹⁴ Azizova, *a.g.e.*, s. 321.

¹⁹⁵ Utku, *a.g.e.*, s. 252; Emin, *a.g.e.*, s. 41.

¹⁹⁶ Apak, *Kuran'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, s. 269; Çağatay, *a.g.e.*, s. 139-140; Mahmudov, *a.g.e.*, s. 69-70; Azizova, *a.g.e.*, s. 307-308; Apak, *Arap Tarihi ve Kültürü*, s. 175-176.

¹⁹⁷ Cevad Ali, *a.g.e.*, C.1, s. 199.

¹⁹⁸ Bal, *a.g.e.*, s. 127-128; Apak, *Kuran'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, s. 268.

parfüm, zamb, işlenmiş deri, kereste, fildişi, abanoz, kaplan postu, altın mücevher, akik, un, mabed aynı şekilde Hindistan, Çin, Endenozya gibi Uzak Doğu ülkelerinden, Yemen limanlarına getirilen kıymetli madenler, silahlar, sahtiyan, ipekli dokumalar, baharat ve tütümler yer almaktaydı. Özellikle Hindistan'dan gelen tütü ve baharat'ın Bizans şehrinde alıcısı çok çıkıyordu. Tütü kiliselerde ibadet için kullanılırken yine parfümde Akdeniz'de son derece değerliydi.¹⁹⁹ Taşıdıkları yükün türüne bakılarak isimlendirilen ticaret kervanlarından, kumaş ve güzel koku (itriyat) gibi ticari mallar taşıyanlar "latîme" olarak adlandırılırken²⁰⁰ altın ve benzeri türden değerli eşya yüklüler "ascediyye" olarak adlandırılmıştır.²⁰¹

Tacirler, Uman ve Yemen'den yükledikleri kervanlarla yola çıkarlar, İran veya Habeşistan'a ticari seyahatleri ardından dönüşlerinde de Şam'a uğrarlardı.²⁰² Şam'a giden kabileler, öncelikle Romalılar tarafından kararlaştırılan pazar yerlerine indirilirlerdi. Romalıların gelen kabileleri belirli pazarlara indirmelerinin kendilerince sebepleri vardı. Onlar bu şekilde bir yandan memleketlerine ayak basan yabancı tacirleri gözaltında bulundururken, diğer yandan da ithal edilen mallar adına belirlenen vergi çizelgesine bakarak, paraları toplardı. Şam sonrası Gazze'ye giden kabileler²⁰³ Bizanslı resmi yetkiler tarafından yine aynı muamele ve şüphe ile karşılanırlardı. Kendileri için ayrılan bazı bölgeleri aşmaları yasak olan ticari kervanların, eşyaları iyice araştırılır ve vergi ödemeleri beklenirdi. Nitekim Hamidullah'ın şu hükmünde geçen ifadelerden Mekkelilerin ve Bizanslıların birbirlerini karşılıklı vergiye tabi tuttuklarını anlıyoruz:

"Mekkeliler, kendi şehirlerine geldiklerinde Rum (Bizanslı)ları kendilerine öşür (1/10) vergisi ödemeye tabi tutarlar, onlar da (Rumların) şehirlerine gittiklerinde öşür ödemeye mecbur edilirdi."

Sıkı denetimlerden geçen Araplar, gerçekten de Bizans topraklarından kılıç, silah, zeytinyağı, şarap gibi birçok emtiayı kaçak olarak hiçbir şekilde dışarıya çıkaramazlardı.²⁰⁴ Gazze şehrinde ayrıca Akdenize ticaret yapan tacirlerle de

¹⁹⁹ Hasan, *a.g.e.*, C.1, s. 85-86; Utku, *a.g.e.*, s. 249; Apak ve dğr, *a.g.e.*, s. 154; Yıldırım, *a.g.e.*, s. 163.

²⁰⁰ Bakır, *a.g.e.*, s. 272; Azizova, *a.g.e.*, s. 320; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.II, s. 955.

²⁰¹ Azizova, *a.g.e.*, s. 321.

²⁰² Corci Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, (Çev. Nejdett Gök), C.1, İletişim Yayınları, İstanbul 2020, s. 49.

²⁰³ Emin, *a.g.e.*, s. 44.

²⁰⁴ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.II, s. 954 - 955.

buluşma şansı yakalayan bazı Arapların, ticaretlerine devam edip buradan Busra'ya da gittikleri olurdu.²⁰⁵ Kervanlar, uğradıkları Habeşistan ve Bahreyn'den; fildişi, mercan, inci, kumaş, baharat, altın ve gümüş, Dimaşk (Şam) ve Basra (İran) pazarlarından; buğday, zeytinyağı, bakliyat, kereste, ipek kumaşlar, mum, Mısırdan'da "kubati" diye adlandırılan dokumaları yükleyerek, bunların alım ve satımını yaparlardı.²⁰⁶ Yolculuklar oldukça yavaş geçmesine karşın içerisinde derilerin, metallerin ve hatta güzel kokulu ağaçların olduğu tüm ticari maddeler, hiçbir şekilde zarar görmezdi. Fiyatlar, hayvan ücretlerine eşlik edenlerin ödediklerine, araçlara, ödenen vergilere ve yol üstünde oturan kabilelerin liderlerine takdim edilen hediyelere bakılarak belirleniyordu.²⁰⁷

Ayrıca cariyeye ve köle ticareti de Kureyşli kervanların ticaret mallarını oluşturuyordu. Cahiliye döneminde esir ve cariyeye ticaretinde bilinen en meşhur isim, Teym kabilesinden Abdullah b. Cüd'an idi.²⁰⁸ Bu kölelerden siyah tenli olanlar Afrika sahillerinden getirilirken, beyaz tenli olanlar ise Şam ve Irak beldelerinden getirilmekteydi. Yine Safvan b. Ümeyye adlı tüccarda silah ticaretiyle adını duyurmuştu.²⁰⁹ Ticaret hacmini bu denli genişleten Cahiliye Arapları servetlerine bir o kadar servet katmışlardı ki ticarete yakından uzaktan alakası olmayan insanların ellerindeki mal bile ciddiye alınmamaktaydı.²¹⁰ Kaynakların belirttiğine göre Abdullah b. Cüd'an ve Safvan b.Ümeyye'nin şöhretinden başka Ebu Uheyha, Suriye'de ticarethaneleri ve ticari eşya anbarları olduğu bilinen Muaviye'nin babası Ebü Süfyân, Halid b. Velid'in babası olan Velid b. Muğire, yine Ömer b. Ebi Rebia'nın babası Abdullah, Bedir savaşında esir alınıp katledilen Ümeyye b. Halef gibi kişiler, ticaretin getirdiği kazançlar sayesinde milyonluk servetlere sahip olmuşlardı.²¹¹ Öte yandan Suriye'nin Kalbis bölgesinde ticari mallar sattığı görülen Ebu Süfyanın eşi olan Hind bint Abdülmuttalib, parfüm tüccarlığı yaptığı söylenen

²⁰⁵ Emin, *a.g.e.*, s. 44.

²⁰⁶ Hasan, *a.g.e.*, C.1, s. 86; Apak ve dğr, *a.g.e.*, s.154; Yıldırım, *a.g.e.*, s. 163.

²⁰⁷ Bakır, *a.g.e.*, s. 271.

²⁰⁸ Çağatay, *a.g.e.*, s. 143; Apak, *Arap Tarihi ve Kültürü*, s. 175.

Mustafa Fayda, "Abdullah b. Cüd'an", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.1, TDV Yayınları, İstanbul 1988, s. 93.

²⁰⁹ Baysa, *a.g.e.*, s. 99.

²¹⁰ Ahmet Akgül, *Cahiliyeden Hz.Peygamber Devrinin Sonuna Kadar Ticari Hayat (Hicaz Bölgesi)*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 2001, s. 16.

²¹¹ Çağatay, *a.g.e.*, s. 141-142.

Ebu Cehil'in annesi Asma bint Mukarribe ve Hz. Muhammed'in hanımı Hatice bint Huveylid gibi adından söz ettiren belli başlı kadınların da bu işe girişerek Kureyş'in ticari kervanına katıldıkları ve bunun sonucunda kayda değer bir servet birikimine sahip oldukları geçen bilgiler arasındadır.²¹²

İslam dini ortaya çıktığında da bu dine karşı cephe alarak, bu dine girmemek için ayak diretenlerin başında bu kimselerin gelmiş olmasının sebeplerinden biri zenginliklerine ve ticari faaliyetteki üstünlüklerine zarar geleceği korkusuydu.²¹³

O dönemin ulaşım şartlarının zorluğu içinde ticari malları ilgili bölgelere götürerek pazarlayan ve oralardan da ihtiyaç duyulan malların satın alınmasıyla gidiş ve geliş yolculuklarını tamamlayan bir kervanın, seferlerinin aşağı yukarı ne kadar sürdüğünü kaynaklar yoluyla tespit edebilmek zor olmasa gerektir. Hamidullah'ın, Câhiliye dönemi Arap panayırlarıyla ilgili başlığı altında İbnü'l-Kelbî'den aktardığı "El-Muşakkar Recep ayının birinci günü, Suhar'a ayın yirmisinde varmak üzere terk edilir."²¹⁴ İfadesine bakacak olursak kervanların iki panayır arasındaki mesafelerini 20 gün gibi bir süre zarfında tamamlamış oldukları sonucu çıkar. Öte yandan Bedir Gazvesine sebep olan Mekke kervanının, Ramazan ayında geri dönmek üzere Rebî'ul-evvel ayında Suriye'ye doğru yola çıkmış olduğu bilgisi ticari seyahate çıkan bir kervanın gidiş ve geliş müddetinin 6 veya 7 ay sürdüğünü gösterir.²¹⁵ Kervanların gidişleri kadar bir o kadar geri dönüşleri de önem arzetmekteydi. Şehre giriş yapan kervanlar, Mekke halkı tarafından özel merasimler eşliğinde karşılanıyorlardı.²¹⁶

2.1.1.3.3. Kâbe' nin Ekonomiye Katkısı

İslamiyet öncesi coğrafyacı Ptolemy'in eserinde "Makuraba" olarak geçen Mekke, adını Sebe dilindeki Makuraba'dan almaktadır. Bunun da anlamı mukaddes ibadet mahalli tapınaktır.²¹⁷ Buradan da işaret edildiği gibi yeryüzünün ilk mabedi olan Kâbe'nin Mekke'de bulunması, Mekke'yi diğer şehirlerden ayırarak daha üstün hale

²¹² Bakır, *a.g.e.*, s. 272.

²¹³ Çağatay, *a.g.e.*, s. 142.

²¹⁴ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.II, s. 945.

²¹⁵ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.I, s. 223.

²¹⁶ Utku, *a.g.e.*, s. 252; Azizova, *a.g.e.*, s. 320.

²¹⁷ Hitti, *a.g.e.*, s. 152; Bedirhan, *Orta Çağ Tarihi*, s. XXI.

gelmesini sağlamıştır.²¹⁸ Allah'ın emri üzerine Kâbe'nin, Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail tarafından inşa edildiği ve Hz. İbrahim'in insanlara tebliğ ettiği dinin esaslarına göre ziyaret ve tavaf yapıldığı, daha sonraları ise oğlu İsmail'in soyundan gelenlerin, Hz. İbrahim'in bildirdiği dini tercih etmemelerine rağmen Kâbe kutsallığını korumuş ve devamlı olarak ziyaret edilmiştir.²¹⁹ Ticari bir zihniyet içerisinde olan Mekkeliler, sürekli gelişme peşinde koştukları için insanlık tarihinin başlangıcından beri büyük bir ilgiye mazhar olan Kâbe'den yararlanmayı bilmişler ve Mekke şehrini bir servet ortamı haline getirmişlerdir.²²⁰

Hz. İbrahim ve Hz. İsmail, Allah'ın birliğine dayalı olan dini insanlar arasında telkin etmişlerse de Hz. İsmail'in vefatı ardından uzun zaman sonra bu dinden uzaklaşan Mekkeliler, putlara tapmaya başlamışlar ve aralarında varlığını sürdüren putperestlik İslam'ın gelişine kadar yayılma göstermiştir.²²¹ Putperestlik her şeyden önce Mekke'nin ekonomik yaşantısında en önemli temel gelir kaynağı olmuştur.²²² Cahiliye döneminde Kureyşliler, Kâbe (Beytullah) ile herhangi bir bağlantısı olmayan putları, Kâbe'nin iç kısmına ve etrafına yerleştirmişlerdi. Kâbe'de her kabilenin, kendine mahsus bir putu ve onun ziyaretinin yapıldığı özel bir günü bulunmaktaydı.²²³ O dönemin Arapları bir istekleri olduğu ya da dua edecekleri zaman, orada bulunan putlardan birine kurban veya para sunmayı adet haline getirerek, bunu kendilerine ibadet bilmişlerdi. Kâbe'deki 360 tane puta öyle kurbanlar kesilir ve paralar sunulurdu ki gelen ziyaretçiler, belli başlı vergiye tabi tutuldukları için bu vesile ile hediye edilen bütün paralar, kurbanlar bu işle ilgilenen Mekkelilerin eline geçiyordu. "El-emvalü'l-muhaccere" denilen bu alan bölgenin önemli bir ekonomik sektörü haline gelmişti.²²⁴

Şu bilinen bir gerçektir ki; Hac, Cahiliye Arapları için sadece dini bir esas olarak görülmemektedir. Ayrıca çok önemli ticari bir dönem olarak da bakılıyordu. Hac dönemlerinde ticaret ile ibadet işleri iç içe geçmiş durumdaydı.²²⁵ Hac mevsimi özel olarak Mekkeliler için genel olarak da Arap Yarımadası için en önemli ticaret

²¹⁸ Apak, *Arap Tarihi ve Kültürü*, s.72; Bedirhan, *a.g.e.*, s. XXI; Derveze, *a. g. e.*, C.1, s. 35.

²¹⁹ Hizmetli, *İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar*, s. 66; Hizmetli, *İlk Dönem*, s. 161.

²²⁰ Hitti, *a.g.e.*, s. 153.

²²¹ Bedirhan, *Orta Çağ Tarihi*, s. XXIV.

²²² Hizmetli, *İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar*, s. 67; Câbiri, *a.g.e.*, s. 121.

²²³ Zeydan, *a.g.e.*, C.1, s. 48-49.

²²⁴ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 165.

²²⁵ Câbiri, *a.g.e.*, s. 125.

zamanıydı. Hac aylarının gelmesiyle beraber kervanların geçtiği tüm güzergâhlarda alışılmışın üstünde müthiş bir ticari canlılık başladığı.²²⁶

Bu şehirde hac ibadeti ile ticaret vazgeçilemez iki unsur olmuştu.²²⁷ Hac ve ticaret amacıyla gelenler, önce Kâbe'yi ziyaret (hac) ederler, adak sunarlar ve ardından talep gören doğal ya da elden yapılan ürünlerini kurulan fuar yerlerine götürürerek, alım-satım yaparlardı.²²⁸ Böylece Mekke bütün Arapların ticari merkezi olmuştu. Arapların en önde gelen isimlerinden olan Kureyşliler, kendi geçimleri açısından Kâbe'nin kıymetini iyi bildikleri için bu kutsal yeri en güzel şekilde yönetmek ve burayı Arabistan'ın dört bir tarafından gelip, bir araya toplandığı önemli bir merkez şehri yapmak için ellerinden gelenin fazlasını yapmaya çalışıyorlardı.²²⁹ O halde hacılara yolları kolaylaştırarak, hac ibadetinin yerine getirilmesinde yardımcı olmak Kureyşlilerin lehine idi.²³⁰ Hac ve ticaret kabilelerinin emniyetli bir şekilde Mekke'ye ulaşabilmeleri için o zamanlardaki imkânlarını en üst düzeyde kullanan Kureyş kabilesi, yolları kolaylaştırmak amacıyla Mekke'yi çepeçevre saran dağlara ateşler koyarak, Mekke'ye giden yolların aydınlanmasını sağlamışlardır. Onların Hicaz bilhassa Mekke bölgesinde almış oldukları bu tedbirleri sonucunda halk güven içinde bölgeye gelebilmiştir.²³¹ Aynı zamanda Kureyş'in önde gelen isimlerinden Kusay b. Kilâb'ın idaresinde Kâbe ile ilgili görevlerde bazı düzenlemeler yapılmıştır. 15 kadar kamu görevi, Mekke'nin birçok kabileleri ve bu kabilelere bağlı kollar arasında dağıtılmıştır.²³² Hacılara karşı görevlerini yerine getirmede bir dayanışma içerisine giren Mekkeliler, onların sayesinde gelecek olan ticari canlanma için seferber olmuşlardır.²³³ Onlardan bazıları hacılara su ve yiyecek dağıtırken, bazıları da mal veya para yardımında bulunarak, onların barınmalarını sağlamakla uğraşüyor ve rahat edebilmeleri için ellerinden gelen çabayı gösteriyorlardı.²³⁴ Kusayy b. Kilâb tarafından ortaya koyulan bu görevler içerisinden bilhassa hacı gruplarının

²²⁶ Bal, *a.g.e.*, s. 131-132.

²²⁷ M. J. Kister, *İlk Dönem İslam Tarihi Üzerine Makaleler*, (Çev. Ali Aksu), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2014, s.26; Yıldırım, *a.g.e.*, s. 166.

²²⁸ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 166; Câbirî, *a.g.e.*, s. 121.

²²⁹ Zeydan, *a.g.e.*, C.1, s. 49.

²³⁰ Corci Zeydan ve diğer, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, C.1, Üçdal Neşriyat Yayınları, İstanbul 1966, s. 44.

²³¹ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 164.

²³² Hizmetli, *İlk Dönem*, s. 162; Hizmetli, *İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar*, s. 152.

²³³ Ünal Kılıç, "Dini İçerikli Ekonomik Bir Kavram: Hums", *CÜİF Dergisi*, VIII/1, Haziran 2004, s. 79.

²³⁴ Derveze, *a.g.e.*, C.1, s. 198-199; Mevdûdi, *a.g.e.*, s. 69.

doyurulması (Rifade) ve su ihtiyaçlarının giderilmesi (sikaye) dini olduğu kadar bir o kadar siyasi ve ticari çıkarlara da fayda sağlamıştır. Uzak memleketlerden hac etmek için Mekke'ye gelen kişiler, görevliler tarafından kendilerine hizmet edilerek ve böylece aç ve susuz kalma düşüncesine kapılmadan, rahatlıkla Mekke'ye gelebileceklerdi. Onların hac sürecince yapacakları masraflar, alım ve satımlar, bölge sakinlerine verecekleri hediyeler (vs.) göz önünde tutulursa Mekke ekonomisi bir hayli canlanacaktı. Hacılara ve Mekke'deki fakir olanlara sunulacak olan bu ve bunun gibi hizmetler hem Mekke'nin ekonomisine gelir getirecek hem de Kureyşlilerin saygınlığını arttıracaktı.²³⁵ Cahiliye döneminde olduğu gibi İslami dönemde de Rifade, Sikaye, Hicabe gibi belli başlı görevler devam ederken, bir kısmı ise kaldırılmıştır.²³⁶

Habeşlilerin, Yemen'i kontrol altına aldıktan sonra Kâbe'yi yıkarak ve bunun yerine güney bölgesindeki kendi tapınaklarının, Araplar tarafından hac edilmesini sağlamak amacıyla Ebrehe komutasında düzenledikleri seferin sadece dini hedeflerle yapıldığı söylenilemez. Burada dini çıkarlar ile ticari olanın karışmış olduğu kabul edilebilir. Ebrehe, Mekkelilerin ticaretteki başarıları karşısında adeta dehşete kapılmıştı. “Mekke düzeni” diye tabir edilen böyle bir düzende o kutsal bölgenin oynadığı önemli rolü anlamıştı. Eğer ki Ebrehe, Kâbe'yi yıkmaya muvaffak olsaydı, Mekke elde ettiği bu zenginliği kaybedebilirdi.²³⁷ Habeşlilerin Mekke'ye kadar uzanmaya cesaret etmelerinden sonra Bizanslılar da Kureyşlilerin ellerinde bulundurdıkları Mekke ile Suriye arasındaki ticaret yolunu kontrol altına almaya çalışacaktı.²³⁸

Nitekim başarısızlıkla sonuçlanan bu olaydan sonra Kureyşlilerin, Araplar nezdinde saygınlıkları daha da artmıştır.²³⁹

Elde ettikleri sektörü kaybetmek istemeyen Mekkeliler, İslam dini Mekke'de yankılanmaya başladığında da en sonuna kadar desteklemediklerini göstermişlerdir.²⁴⁰ Meselenin görünen yüzü şudur ki; Kureyşliler, Hz. Muhammed'in davetine ticari açıdan bakmışlardır. Onlar Hz. Muhammed'in tebliğine kulak

²³⁵ Kılıç, “a.g.m.”, s. 78-79.

²³⁶ İbn Hişam, *a.g.e.*, C.1, s. 180.

²³⁷ Watt, *a.g.e.*, s. 20-21.

²³⁸ Mevdûdi, *a.g.e.*, s. 71.

²³⁹ İbn Hişam, *a.g.e.*, C.1, s. 94; Mevdûdi, *a.g.e.*, s. 71; Rahman, *a.g.e.*, C.2, s. 270.

²⁴⁰ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 165.

astıklarında bu yeni dinin, Kâbe'ye yoğun ilgi gösteren müşrik Araplarını uzaklaştıracağını düşünmüşlerdi. Çünkü Hz. Muhammed, putlara tapınanları eleştirdiği için bu durum doğrudan doğruya Kureyşlilerin hac gelirlerine dokunma anlamına geliyordu. Arapları Mekke'deki tanrılarına ve putlarına hac yapmaktan alıkoyulması, Mekkelilerin mahalli ve milletlerarası ticari kazançlarının zayıflaması, bölgedeki saygınlıklarının azalması ve mali menfaatlerinin ortadan kalkması demek oluyordu. Dolayısıyla Kureyşlilerin, İslam'a karşı çıkararak ve ona karşı cephe alıp her yönden yok etmeye çalışmasında kazançlarını kaybetme korkusu temel etken olmuştur.²⁴¹

2.1.1.3.4. Ticari Müesseseler

2.1.1.3.4.1. Hilful-Fudûl

Cahiliye döneminde, Mekke'de Hilful-Fudûl adıyla iki ayrı antlaşmanın yapıldığı bilinir. Bu antlaşmalardan biri, şehre ilk yerleşkenlik gösteren Cürhüm kabilesinden Fadl b. Fadâle, Fadl b. Vedâa, Fadl b. Hâris ya da Fudayl b. Hâris adlı kişiler tarafından yapılmıştır. Bunlar bir araya gelerek yerli veya yabancı olup olmasına bakmaksızın mazlumu, zalime karşı koruyacaklarına ve zayıfın hakkını güçlüye yedirmeyeceklerine ve adaleti tam olarak yerine getireceklerine dair antlaşmışlardı. Antlaşmayı yapanların isimlerinde geçen “fadl adlı kişilerin andı” manasına gelen Hilful-Fudûl adını vermişlerdir.²⁴² İkinci Hilful-Fudûl antlaşması ise Şevval ayında, Hz. Muhammed yirmili yaşlarındayken amcalarıyla beraber katılmış olduğu Ficar Savaşı'ndan dönüşlerinden dört ay sonra, haram ayları içerisinde olan Zilkade ayında (miladi 590) yapılmıştır.²⁴³

Kureyşlileri böyle bir antlaşmaya götüren sebep ise Ficar savaşlarının doğurduğu sosyal ve ekonomik sıkıntılardır. Mekke'de bazen kan dökülmesinin yasaklandığı

²⁴¹ Demircan, *a.g.e.*, s. 101-103; Apak ve dğr, *a.g.e.*, s. 222; Câbiri, *a.g.e.*, s. 121-126.

²⁴² Ya'kûbi, *Tarihu'l-Ya'Kûbi'nin Tercüme ve Değerlendirilmesi-Kitâbu't-Târih II*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep 2015, s. 32; Belazûri, *a.g.e.*, C.2, s. 311; Köksal, *a.g.e.*, C.1, s. 99; Baysa, *a.g.e.*, s. 65-66; İbn Kesir, *El-Bidâye ve'n Nihâye -Büyük İslâm Tarihi*, (Çev. Mehmet Keskin), C.2, Çağrı Yayınları, İstanbul 2017, s. 455; Muhammed Hamidullah, “Hilfû'l-Fudûl”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.18, TDV Yayınları, İstanbul 1998, s. 31; İbnü'l Esir, *El - Kâmil Fi't - Târih Tercümesi*, (Çev. Ahmet Ağırakça ve dğr.), C.2, Ocak Yayıncılık, İstanbul 2016, s. 29 - 30; Duman, *a.g.t.*, s. 244; İbn Hişam, *a.g.e.*, C.1, s. 183.

²⁴³ Köksal, *a.g.e.*, C.1, s. 97; İbn Kesir, *a.g.e.*, C.2, s. 444; Baysa, *a.g.e.*, s. 64; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, (Çev. Musa Kazım Yılmaz), C.1, Siyer Yayınları, İstanbul 2015, s. 116; Duman, *a.g.t.*, s. 244.

haram aylarında bile kabileler arasında yaşanan çekişme ve çatışmalar, şehrin emniyetli ve kutsal (harem) bir belde olduğu yönündeki inancı kaybettirmeye başlamıştı. Diğer taraftan hac ve ticaret yapmak için Mekke'ye gelen zayıf kimseler çoğu defa haksızlığa uğrayarak, mağdur oluyorlardı. Tüccarların ve bedevilerin Mekke panayırlarına güveni sarsılmıştı. Şehirde mal, can, ırz ve namus güvenliğinin kalmaması, Kureyşlilerin İlâf'tan kazandıkları prestiji koruyamamalarına neden olabiliyordu.²⁴⁴

Haram aylarından Zilkade'de vukuu bulan bir olay, bardağı taşıran son damla olmuş ve vicdanlı hakperest insanları harekete geçirmişti. İkinci Hilful-Fudûl cemiyetinin kurulması yoluna götüren olay, kaynaklarda detaylı olarak şu şekilde anlatılır:

Yemenli Zübeyd kabilesinden bir adam, Mekke'ye satmak için getirdiği malını Kureyşliler'den Âs b. Vail'e satmış ancak ondan parasını almayı bir türlü başaramamıştı. Bu durum üzerine Zübeyd, Mekke'nin ileri gelen ailelerinden Abduddar, Mahzum, Cumah, Seym ve Adiy b. Ka'b gibi kimselerden alacağı parayı, kendisine ödettirmeleri için yardım istemiştir. Ancak onlar, Zübeyd'e yardımcı olacakları yere Âs b. Vail'i kayırarak, adamı da azarlamışlardır. Ne yapacağını bilmeyip çaresizlik içinde kalan adam, güneşin doğmakta olduğu bir zamanda ve Kureyşlilerden seçkin kişilerinde Kâbe'nin etrafında oturdukları bir sırada Ebu Kubeys Dağı'nın tepesine çıkıp²⁴⁵ yüksek bir sesle şu şekilde bağırır:

“Ey Fihri ailesi! Yurdundan ve aşiretinden uzakta kalan, Mekke'de malı elinden alınan mazlum bir adama yardım edin, üzerinde yolların tozu duruyor. İhrama girmiş, umre yapmak istemiş ama umresini tamamlamamış. Ey Hatim ile Hacer'i Esved arasında duran adamlar!”²⁴⁶
Bilesiniz ki Mescid-i Haram, onur ve müriüvveti tam olan kimselerindir. Hainlik ve günahkârlık elbisesini giyenlerin değildir.”²⁴⁷

²⁴⁴ Hamidullah, “Hilful-Fudûl”, s. 31; Apak ve dğr., a.g.e., s. 183; Duman, a.g.t., s. 244; Baysa, a.g.e., s. 64-65; Kallek, a.g.e., C.3, s. 325-326.

²⁴⁵ Köksal, a.g.e., C.1, s. 97-98; İbn Kesir, a.g.e., C.2, s. 454; Apak ve dğr., a.g.e., s. 183; Duman, a.g.t., s. 244-245; İbn Hişam, a.g.e., C.1, s. 183; Mevdûdî, a.g.e., s. 99; M. Ebu Zehra, a.g.e., C.1, s. 203-204.

²⁴⁶ İbn Kesir, a.g.e., C.2, s. 454; Davûd el-Belâzuri, a.g.e., C.2, s. 311; İbn Hişam, a.g.e., C.1, s. 183; M.Ebu Zehra, a.g.e., C.1, s. 204.

²⁴⁷ İbn Kesir, a.g.e., C.2, s. 454; İbn Hişam, a.g.e., C.1, s. 183.

Bu yardım çağrısı karşısında harekete geçip ve başkalarını da bu yönde harekete geçiren ilk kişi, Hz. Muhammed'in amcası Zübeyr b. Abdulmuttalib olmuştur.²⁴⁸ Amca Zübeyr b. Abdulmuttalib, ailesine yakın kimseleri de yanına alarak yaşlı ve itibar gören bir kişi olan Abdullah b. Cüdan'ın evinde toplanmışlardır. Bu antlaşmaya Kureyş kabilesinden Haşimoğulları, Muttaliboğulları (Hz. Muhammed'in annesinin ailesi) Esed b. Uzaoğulları, Zühre b. Kilab (Ebu Bekir ile Abdullah b. Cüdan'ın ailesi) ve Teym b. Mürreoğulları aileleri katılmıştır.²⁴⁹ Şu konular üzerinde birlik olacaklarına dair anlaşılıp, yeminleşmişlerdi:

“Allah’a and olsun ki Mekke şehrinde, birisi zulüm ve haksızlığa uğradığı zaman hepimiz o kişi ister iyi, ister kötü, ister bizden, ister yabancı olsun kendisine hakkı verilinceye kadar tek bir el gibi hareket edeceğiz. Hiçbir mazlumu, kendi kaderi ile baş başa bırakmayacağız.”²⁵⁰
Denizlerin bir kıl parçasını ıslatacak kadar suyu bulundukça, Hira ve Sebir Dağları yerlerinde durduğu müddetçe ahid ve akidlere bağlı kalacağız.”²⁵¹

Hilful-Fudûl teşkilatının yaptığı ilk iş, Âs b. Vail'den parayı çekip alıp, Zübeyd'e vermek olmuştur.²⁵² Gerçektende bu teşkilat üyeleri, her daim tek bir vücut olmuşlardı. Hilful-Fudûl'un, İslam öncesi ve sonrasında çalışmalarını nasıl yürüttüklerini gösteren bazı olaylar şu şekilde geçmektedir:

Sümale kabilesinden bir tacir, Mekke'de Übeyy b. Halef adlı kişiye malını satmış yine Zübeyd gibi parasını alamamıştı. Hilful-Fudûl'a başvuran tacire teşkilat üyeleri, Übeyy'den parasını tekrardan istemesini, vermediği takdirde de bizzat kendilerinin gidip alacaklarının bildirilmesi üzerine Übeyy, paranın ödemesini yapmıştır.²⁵³

²⁴⁸ Sarıçam, *a.g.e.*, s. 84; Köksal, *a. g. e.*, C.1, s. 98; İbn Sa'd, *a.g.e.*, C.1, s. 116; İbn Hişam, *a.g.e.*, C.1, s. 183; M.Ebu Zehra, *a.g.e.*, C.1, s. 204.

²⁴⁹ İbn Hişam, *a. g. e.*, C.1, s. 183; İbn Habib, *a.g.e.*, s. 132; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.I, s. 53; İbn Kesir, *a.g.e.*, C.2 s. 455; Mevdûdî, *a.g.e.*, s. 99.

²⁵⁰ Apak ve dğr., *a.g.e.*, s. 184; İbn Hişam, *a. g. e.*, C.1, s.184; Hamidullah, “Hilfû'l- Fudûl”, s. 32; Sarıçam, *a.g.e.*, s.84; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.I, s.53; İbn Esir, *a.g.e.*, C.2, s. 29-30; Baysa, *a.g.e.*, s. 64; Ya'kubi, *a.g.t.*, s. 31-32; Davûd el-Belâzuri, *a.g.e.*, C.2, s. 311.

²⁵¹ Köksal, *a.g.e.* C.1, s. 99; Hamidullah, “Hilfû'l-Fudûl”, s. 32; Apak ve dğr., *a.g.e.*, s. 184; İbn Kesir, *a.g.e.*, C.2, s. 454; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.I, s. 52; M. Ebu Zehra, *a.g.e.*, C.1, s. 204.

²⁵² Davûd el-Belâzuri, *a.g.e.*, C.2, s. 311; İbn Kesir, *a.g.e.*, C.2, s. 454; Baysa, *a.g.e.*, s. 65; Apak ve dğr., *a.g.e.*, s. 184; Köksal, *a.g.e.*, C.1, s. 99; Martin Lings, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, (Çev. Nazife Şişman), İnsan Yayınları, İstanbul 1991, s. 61; Mevdûdî, *a.g.e.*, s. 99; M. Ebu Zehra, *a.g.e.*, C.1, s. 204.

²⁵³ Davûd el-Belâzuri, *a.g.e.*, C.2 s. 313; Hamidullah, “Hilfû'l-Fudûl”, s. 32; Apak ve dğr. *a.g.e.*, s. 184; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.I, s. 53.

Araş kabilesine mensup bir Arap'tan birkaç şey satın almış olan Ebu Cehil kararlaştırılmış olan ücreti ödememiştir. Bu durumu gözetleyen bir müşrik, Ebu Cehil'in Hz. Muhammed'e olan düşmanlığını iyi bildiğinden sırf alay etmek amacıyla tacire, tam o sırada Kâbe'de duran Hz. Muhammed'i işaret eder ve onun Ebu Cehil'den parasını alarak, kendisine verebileceğini söyler. Tacir yanına giderek yardım istediğinde Hz. Muhammed, Ebu Cehil'den hiçbir güçlkle karşılaşmadan parayı almıştır.

Yine Hz. Muhammed ile Ebu Cehil arasında geçen başka bir olay şu şekilde gelişmiştir: Zübeyd kabilesinden bir tacir, malını satmak için Mekke'ye geldiğinde Ebu Cehil, Zübeyd'in diğer tüccarlar ile alışveriş yapmasına mâni olur ve yabancı tacirin malına düşük bir fiyat biçer. Ebu Cehil'in etkisi o kadar büyüktür ki hiç kimse yüksek bir fiyat teklifinde bulunmaya cesaret bile edememiştir. Malını yok pahasına satmak durumunda kalan tacir, şaşkınlık ve üzüntü içerisinde ne olup bittiğini anlattığında, Hz. Muhammed onun üç deve yüklü malını istediği fiyattan satın alır ve bir daha böyle davranışlar sergilememesi için de Ebu Cehil'i uyarır.²⁵⁴

Anlaşılaçağı üzere Hilful-Fudûl, hedefleri ve sonuçlarına bakılarak ekonomik çıkarları devam ettirmeye yönelik bir teşkilat olup, tehlike arz eden ticaretin güvenliğini sağlayarak, piyasaya zayıfların korunduğu, vicdanlı bir ortam kazandırmış ve bu şekilde Mekke panayırılarına olan rağbeti korumuştur.²⁵⁵

2.1.1.3.4.2. Dâru'n-Nedve

Kureyşlilerin, ekonomik çıkarlarının yolunda gitmesi için çalışan bir başka müessese de Darun-Nedve'dir. Miladi 340 yılında Kusayy b. Kilab tarafından Kâbe'nin yanı başına kurulmuştur.²⁵⁶

Hamidullah'ın "şehir parlamentosu"²⁵⁷ olarak isimlendirmesinden hareketle burası Mekke şehir devleti senatosu ya da meclisi konumundaydı.²⁵⁸ Kureyşlilerin idari,

²⁵⁴ Apak ve dğr., *a.g.e.*, s. 185; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.I, s. 54; Hamidullah, "Hilfû'l-Fudûl", s. 32.

²⁵⁵ Kallek, *a.g.e.*, C.3, s. 326.

²⁵⁶ Ethem Ruhi Fıglalı, "Dârün Nedve", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.8, TDV Yayınları, İstanbul 1993, s.555-556.

²⁵⁷ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.II, s. 851; Muhammed Hamidullah, *İslam Müesseselerine Giriş*, (Çev. İhsan Süreyya Sırma), Beyan Yayınları, İstanbul 2018, s. 42.

²⁵⁸ Kallek, *a.g.e.*, C.3, s. 326.

sosyal, kültürel ve askeri konularının görüşülmesi için önemli kabilelerden genellikle yaşını aşan kimselerin katılım gösterdiği bir yer olmasının yanı sıra²⁵⁹ ekonomik faaliyetleriyle de kısmen “Devlet Planlama Teşkilatı” veyahut “ticaret odası” görevi görmektedir. Mekke’nin ticari aristokratlarının danışma merkezliğini yapan Dâru’n-Nedve²⁶⁰ kervanların düzenlenme vakti geldiğinde, Kureyşliler’den ticaret alanında dahi olan kişilerin birleşme noktasıydı. Kervanların ticaretleriyle ilgili bütün meseleler, burada görüşülerek durum değerlendirilmesinde bulunulurdu.²⁶¹ İhtimaller konuşulmaksızın hiçbir kafilе yola çıkartılmazdı. Kervanın karşılaşılabileceği olası tehlikeler, kârlılık oranları (vs.) konuşulur, hangi yönde ilerleyeceği ve başına geçecek kişi belirlenirdi.²⁶² Dışarıdan Mekke’ye gelen kervanın ilk olarak durduğu yer yine burasıdır. Mekkeliler gelen bu kervanlarla iletişime geçer, alışveriş yaparlardı.²⁶³

2.1.1.3.4.3. Hums

Sözlükte “cesur, kahraman ve mutaassıb olmak” anlamındaki hames mastarından gelip “ahmesi” kelimesinin çoğulu olan hums, cahiliye döneminde dinleri hususunda ödün vermeyip, yine savaşlarda da son derece güçlü ve atılgan oldukları için Kureyşliler ve onlara bağlı olanlar tarafından oluşmuş olan dini ve ekonomik birliğin adıdır. Ahmesi kelimesi de hums’a üye olan kişiler için kullanılmaktadır.²⁶⁴

Hums kelimesi öte yandan Cahiliye toplumundaki Araplar arasından Mekke ve Kâbe’nin kutsallığını benimseyen kişilerin sosyo-ekonomik, dini statülerini söylemek içinde kullanılır. Kendilerini ellullah ve harem bölgesinin sahipleri olarak gören Mekke’deki Kureyşliler ile onlarla dini-ekonomik yönden birlikçilik yapan

²⁵⁹ Fığlalı, “Dârün Nedve”, s. 556; Her ne kadar Dârün Nedve’ye katılabilmek için kırk yaşın üstünde olma şartı aranıyorsa da kırk yaşını doldurmamış, lakin görüşlerinin faydalı olacağı düşünülen kişilerinde katılmalarına müsaade edildiği geçen bilgiler arasındadır. Bkz.; Baysa, *a.g.e.*, s. 61.

Örneğin; Kırk yaşından önce hiç kimsenin üye olamadığı Dârünnedve’ye Hakîm b. Hizam, üstün kabiliyetinin vermiş olduğu avantajla on beş veya yirmi yaşında olduğu halde üye olarak seçilmiştir. Bkz.; İbrahim Sarıçam, “Hakîm b. Hizâm”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.15, TDV Yayınları, İstanbul 1997, s. 187.

²⁶⁰ Kallek, *a. g. e.*, C.3, s. 326.

²⁶¹ Baysa, *a.g.e.*, s. 62; Kallek, *a.g.e.*, C.3, s. 326.

²⁶² Kallek, *a.g.e.*, C.3, s. 326.

²⁶³ Hamidullah, *İslam Müesseselerine Giriş*, s. 42.

²⁶⁴ Recep Uslu, “Hums” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.18, TDV Yayınları, İstanbul 1998, s. 364.

kabileler “ehl-i hums” ve bu birliğe dâhil olmayan kimselerde “ehl-i hille” olarak adlandırılmıştır.²⁶⁵

Rivayete göre İbn İshak’a hums’un tarihi ile ilgili bir soru yöneltildiğinde; “Fil yılından önce mi yoksa sonra mı” olduğuna dair net bir şey söyleyememiştir.²⁶⁶ İbn İshak’ın bu söyleminden hareketle hums müessesesinin ne zaman kurulduğuna dair kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte kanaatimizce fil olayı sürecinden sonra kurumsal olarak görülmeye başlanmıştır.

Fil vakasından sonra Kureyşlilerin, diğer Araplar nezdindeki saygınlıkları artınca lehlerine oluşan bu durumu iyi değerlendirip ve çıkarlarının da devamlılık kazanmasını amaçlayan Kureyş kabilesi, hums kurumunu oluşturdu.²⁶⁷ Bu sistem içerisinde yer alan başta Kureyşliler olmak üzere Kinane-Huzaa ve Beni Amir gibi kabileler, Mekke’de oturup kutsal mabedin hizmetini yaptıkları için kendilerini diğer kabilelerden üstün görmeye başlayarak bazı ayrıcalıklar elde edinmişlerdi.²⁶⁸ Diğer taraftan “hille” diye isimlendirilen kişilere, ikinci sınıf muamelesi yapılırdı. Onların Mekke’ye gelmeleri durumunda humslulara ait ayrıcalıklardan mahrum bırakılarak, uymaları gereken kurallar konulmuştur.²⁶⁹ Humslular, Ellullah’ın harem dışına çıkmamaları gerektiğini ve aksi takdirde itibarlarını kaybedeceklerini ileri sürerek hac zamanlarında o zamana kadar uygulana gelen bazı şeyleri, kendileri için haram kılmışlardı. Bu haramların bazılarından bahsedersek; mesela onlar ihramlı iken kurutulmuş süt ürünleri yapamazlar ve yağ pişiremezler, kıldan yapılmış çadırlara giremezken sadece deriden oluşturulan çadırlar altında gölgelenebilirlerdi. Yine evlerinin kapılarından değil de çatılarından girip-çıkmaları makbûldü.²⁷⁰

Temelinde iktisadi emeli yatan önemli bir özelliği vardı ki; hums alanına girmeyen hacılar ile tacirlerin dışarıdan yiyecek, içecek, giyecek kumaş getirmeleri yasaklanarak onları Mekke’nin yiyecek, içecek ve giyeceklerini almaya mecbur

²⁶⁵ Duman, *a.g.t.*, s. 330.

²⁶⁶ İbn Hişam, *a.g.e.*, C.1, s. 258.

²⁶⁷ Kılıç, “a.g.m.”, s. 84.

²⁶⁸ Uslu, “Hums” s. 364.

²⁶⁹ Kılıç, “a.g.m.” s. 84.

²⁷⁰ İbn İshâk, *Kitâbü’s-Siyer ve’ l-Meğazi - Hz. Peygamber’in Hayatı ve Gazveleri*, (Çev. Ali Bakkal), 2. Baskı, İlkharf Yayınları, İstanbul 2018, s. 145 - 148; Uslu, “Hums”, s. 364; M. Şevket Kotan, “Cahiliye Dönemi Mekke Dini: Ahmesilik”, *Kur’ân’ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur’ân Öncesi Mekke Toplumu Sempozyumu*, İBB Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı - Kültür Müdürlüğü, 1-3 Temmuz 2011, s.182; İbn Hişam, *a.g.e.*, C.1, s. 258 - 261; Ezraki, *a.g.e.*, s. 184 - 185.

bırakıyorlardı.²⁷¹ Doğal olarak Mekkeli tacirlerin lehine işleyen bu uygulama Mekke ekonomisine güç katıyordu. Ekonomik önemi açıkça belli olan hums kurumunun, din çatısı altında olması da şaşırtıcı gelmemelidir. Nitekim hums'tan hemen sonra oluşan Ukaz panayırının o denli büyük ve işler olmasının sebebini de arkasında yatan hums sisteminin varlığında aramalıyız.²⁷²

Hums sisteminin Îlâf antlaşması ile de yakın bir ilişkisi olduğu söylenebilir. Hâşim ve kardeşlerinin Îlâf antlaşmaları ile yaptıkları kabileler ile hums'a katılmış olan kabilelerin, Mekke'nin yol güzergâhı üzerinde yaşadıklarını göz önünde bulundurursak aynı kabileler olduğu fikri ortaya çıkar. Bu kabileler, ticaret yolları üzerindeki Mekkeli tacirlerin güvenli geçişlerini sağlayan kabileler olmalarının yanında aynı zamanda Mekkelilerin ticari ham maddelerini karşılayan Taif'teki Sakif kabilesi gibi kabilelerdir.²⁷³ Îlâf'a ek olarak Ukaz'ın hemen yakınındaki Mecenne ve Zulmecâz panayırılarının da katkısı ve Kâbe'nin saygınlığının artmasıyla birlikte Mekke önü kesilemez bir sürece girmiş, ticaret şehrine dönüşmüştür. Ekonomik olarak güçlenen Mekkelilerin, Ukaz panayırı yakınlarında ortaya çıkan Ficar Harbinde (M.S 580) rakipleri Hirelileri mağlup etmeleriyle beraber Orta Arabistan ticaret yolları üzerindeki hâkimiyetleri kesinleşmiş oluyordu.²⁷⁴

2.1.1.3.4.4. Haram Ayları

Haram ayları, Hicaz'ın dini ve ekonomik hayatında önemli bir yere sahiptir. Kabilevi bir yönetim anlayışının olduğu Mekke'de, insanların güvenli ortam içinde hacılarını ve ticaretlerini yapabilmeleri adına bir dokunulmazlık sisteminin kurulması lazım geliyordu. Özellikle ticari faaliyetlerin emniyetli bir ortam içinde yapılması bölgede bulunan bütün kabilelerin ortak çıkarıydı. Dışa bağımlı ekonomik hayatın olduğu Mekke'de, kabilelerin sınırlarının dışına çıkabilmeleri için bir müessese tesis etmeleri, yaşamlarını idame ettirmeleri için önemliydi.²⁷⁵ Buda Arapları olmazsa olmaz müesseselerden haram ayların kurulması yoluna götürmüştü.

²⁷¹ İbn İshak, *a.g.e.*, s. 147-148; Kallek, *a.g.e.*, C.3, s. 324-325; İbn Hişam, *a.g.e.*, C.1, s. 261; Uslu, "Hums", s. 364.

²⁷² Kallek, *a.g.e.*, C.3, s. 325.

²⁷³ Duman, *a.g.t.*, s. 334.

²⁷⁴ Kallek, *a.g.e.*, C.3, s. 325.

²⁷⁵ Duman, *a.g.t.*, s. 327-328.

İslam öncesi Araplar, kameri takvimi esas alarak oluşturdıkları 12 ayları, iki ayrı şekilde ele almaktaydılar. Bunlardan Rebiülevvel, Rebiülâhir, Cemaziyelevvel, Cemaziyelâhir, Şaban, Ramazan, Şevval'den oluşan aylar, olağan aylar olarak tabir edilirken²⁷⁶ Zilkâde, Zilhicce, Muharrem, Recep ayları ise dört haram ayları olarak bilinmektedir.²⁷⁷ Zilkade, Zilhicce ve Muharrem sırasıyla on bir, on iki ve birinci aylara tekabül ederken, Recep ise Mudârilere göre yedinci, Rebiâlîlar'a göre dokuzuncu (Ramazan) iki ayrı haram ay olarak tanınıyordu.²⁷⁸ Haram ayların kutsallığına inanan kişiler²⁷⁹ bu aylar boyunca silaha sarılmaz kan davası, soygunculuk, hırsızlık ve yağma yapma gibi toplumun huzurunu kaçırıp güvenliklerini sarsacak hiçbir harekette bulunmazlardı.²⁸⁰ Araplar, bu kutsal barıştan istifade ederek Arabistan'ın dört bir tarafından Kâbe'yi hac etmek ve ticaret yapmak amacıyla gelirlerdi.²⁸¹ Haram ayların gölgesindeki havayı soluyan insanlar, hem bu aylara denk gelen hac ibadetlerini hem de haram aylardan üçünün Zülmecâz, Mecenne ve Ukâz panayırlarına, diğer ayında Hubâşe panayırının kurulduğu zamanlara tekabül etmesi insanları burada karşılaştırırdı. Onlar burada alacaklarını alır, satacaklarını da satardı. Nitekim bölgesinin ticari işlevi bakımından bu kurumun önemi arttıkça artmaktaydı.²⁸²

2.1.1.3.4.5.Nesi

İslamiyet öncesi Hicaz'da ticaretin zaman ile alakası olan kurumlardan diğerleri de nesi uygulamasıydı. Kavram olarak nesi “Bir seneye bir ay ziyade etmek, ertesi seneyi

bir ay geciktirmek, ayı tehir etmek” demektir.²⁸³

El-Eşhurul Hurum (Haram Aylar) sistemini kabul eden Araplar, bu sisteme ters bir eylemde bulunacakları zaman haram ayların sayısını korumak üzere bu dört aydan

²⁷⁶ Hüseyin Algül, “Haram Aylar”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.16, TDV Yayınları, İstanbul 1997, s. 105.

²⁷⁷ Algül, “Haram Aylar”, s. 105; Bedirhan, *Orta Çağ Tarihi*, s. XXVI.

²⁷⁸ Köksal, *a.g.e.*, C.3, s. 205-206; Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İsmail Karaçam ve dğr. (Sad.), Zehraveyn Yayıncılık, İstanbul 2015, s.357; Apak ve dğr., *a.g.e.*, s. 155-156; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.2, s. 952; Bedirhan, *İslam Tarihi*, s. 63.

²⁷⁹ Bu ayların kutsallığına inanmayan Tay, Has'am ve Benû Esed gibi kabilelerde vardı. Bkz.; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C. II, s. 951; Algül, “Haram Aylar”, s. 105.

²⁸⁰ Derveze, *a.g.e.*, C.1, s. 201; Algül, “Haram Aylar”, s. 105.

²⁸¹ Derveze, *a.g.e.*, C.1, s. 191; Bedirhan, *Orta Çağ Tarihi*, s. XXVI.

²⁸² Baysa, *a.g.e.*, s. 68.

²⁸³ Yazır, *a.g.e.*, s. 362-363.

birindeki dokunulmazlığı kaldırarak başka bir aya verirlerdi. Böylelikle Araplar, Nesî olarak adlandırdıkları bu uygulamayla isteklerinin önünde duran zaman engelini kaldırmış oluyorlardı.²⁸⁴

El-Eşhurul-Hurum (Haram Aylar) sistemi içerisinde ardı sıra gelen Zilkâde, Zilhicce ve Muharrem ayları müddetince savaş yapılmaması, tüm gelirlerini gazve ve çapulculuktan sağlayan bazı Arap kabileleri için tahammül edilemez bir hal almaya başlamıştı. Bundan ötürü gazve yapabilmek için bu ayların arasına boş zaman koyabilmek adına ayların düzeni üzerinde oynama yapmışlardı. Genellikle Araplar haram olan Muharrem ayını Safer ayına ertelerlerdi.²⁸⁵ Bu uygulamayı ilk başlatan kişi, Kinane kabilesinden El-Kalâmis'dir.²⁸⁶ Kendisinden sonra da çocuklarının devam ettirdiği Nesî uygulaması şu şekilde gerçekleşirdi:

Hac ibadetini tamamlayan Araplar, Nesî ile ilgilenen sorumlunun yanına gelerek bir daha ki seferde haccın hangi ayda yapılacağını öğrenirlerdi. Nâsi ise dört haram ayın kutsallığını dile getirerek, muharrem ayını isterse savaş yapılabilir bir ay olarak seçer, onun yerine Safer ayını kutsal aylar arasına koyardı. Nesî ile ilgilenen kişi halka hitap ederek; “Allah’ım ben bunlar için iki Safer ayından birincisini savaş yapılabilir bir ay kıldım, öteki ayı ise gelecek yıla erteledim” derdi.²⁸⁷ Bundan sonra haram ayların yerlerinde oynama yapan kimseler için geciktiren ve artıran anlamlarına gelen “Neseeler” denilmeye başlandı.²⁸⁸

İki çeşit Nesî uygulamasının yapıldığı bilinir. Bunlardan birisi, Muharrem ayını Safer’e erteleme şeklindeyken, diğeri ise güneş yılını esas alarak hac zamanlarının her sene on bir gün kadar bir süre zarfına ertelenmesi şeklindeydi. İkinci uygulamaya göre hac devresi otuz üç senede bir aynı zaman dilimine tekabül ederdi.²⁸⁹ Araplar, hac dönemlerinin kışın soğuk günlere, yazın ise sıcak günlere denk geldiği için hac ibadetinin bir hayli zorlaşması ve o dönemde kurulan panayırlara rağbetin azalmasından dolayı böyle bir çözüm getirmişlerdi.²⁹⁰ Bu işe bakmak üzere her kabile içerisinde bir kişi seçilip görevlendirilmiştir. Bunlar hac mevsiminin ılık ve

²⁸⁴ Baysa, *a.g.e.*, s. 69.

²⁸⁵ Baysa, *a.g.e.*, s. 69; Yazır, *a.g.e.*, s. 363-364; Algül, “Haram Aylar”, s. 105; Çağatay, *a.g.e.*, s. 101.

²⁸⁶ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.II, s. 951; Baysa, *a.g.e.*, s. 69; İbn Hişam, *a.g.e.*, C.1, s. 79; Çağatay, *a.g.e.*, s. 101.

²⁸⁷ İbn Hişam, *a.g.e.*, C.1, s. 79; Ezraki, *a.g.e.*, s. 187-189.

²⁸⁸ Çağatay, *a.g.e.*, s. 102.

²⁸⁹ Baysa, *a.g.e.*, s. 69; İbn Hişam, *a.g.e.*, C.1, s. 79.

²⁹⁰ Baysa, *a.g.e.*, s. 70.

meyvelerin bol olduğu uygun bir zaman dilimine denk getirilmesi ve hiç üzerinde oynanılmadan hep bu vakitte yapılması için teşebbüste bulunmuşlardır.²⁹¹ Nitekim hac ibadeti ve panayırların uygun mevsimde yapılabilmesini sağlayan ikinci çeşit uygulama ticareti olumlu etkilemiştir.²⁹²

2.1.1.3.4.6. Besl

Nesi uygulaması dışında bir de besl uygulaması bulunmaktaydı. Besl kelimesi, sekiz ay boyunca savaş ve baskınları haram kılmak adına kullanılan bir terimdir.²⁹³ Bu sistem Gatafan ve Kays kabileleri tarafından uygulanırken, zamanla Kureyş kabilesine geçmiştir.²⁹⁴ Her yıl Mürre oğullarına tanınan bu hakkı, bütün Araplar bilirler, yok saymazlar ve bozmazlardı.²⁹⁵ Bu sistemden faydalanan Araplar, sekiz aylık bir dönemi dört ay olan haram aylar üstüne de ekleyince bütün bir yıl boyunca Arabistan'ın hangi bölgesine olursa olsun hiçbir yağmacılık hareketinin zararına maruz kalmadan rahatlıkla ticari seferler gerçekleştirebilmekteydiler.²⁹⁶

2.2. Yarımada Üzerinde Kurulan Panayırlar

2.2.1. Dûmetu'l-Cendel

Kuzey Arabistan bölgesinde Hicaz ile Suriye ticaret güzergâhı üzerinde kurulan bu panayır, Rebîülevvel ayının ilk günü başlar ve yine bu ayın ortalarına kadar hareketli bir şekilde devam etmekteydi.²⁹⁷ Pazardaki yoğunluk Rebîülevvelin on beşinden sonra azalmaya başladığı ve bir dahaki sene aynı yerde toplanmak üzere dağılırdı.²⁹⁸ Kelb, Cedile ve Tay kabilelerince yönetilen Dûmetu'l-Cendel panayırının hükümdarlığı, İbâdi-Sekuni olan Ukaydır ve Kelbi olan Kunafa arasında

²⁹¹ Çağatay, *a.g.e.*, s. 102.

²⁹² Demircan, *a.g.e.*, s. 103.

²⁹³ Baysa, *a.g.e.*, s. 68; Çağatay, *a.g.e.*, s. 100.

²⁹⁴ Baysa, *a.g.e.*, s. 68.

²⁹⁵ Çağatay, *a.g.e.*, s. 100.

²⁹⁶ Baysa, *a.g.e.*, s. 69; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C. II, s. 954, Hamîdullah, “Îlâf”, s. 63; Bedirhan, *İslam Tarihi*, s. 63-64.

²⁹⁷ İbn Habib, *a.g.e.*, s. 197; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C. II, s. 944; Tabakoğlu, *a.g.e.*, s. 19; Baysa, *a.g.e.*, s. 89; İbrahim Yılmaz, *Panayırlar ve Arap Dili ve Edebiyatının Gelişmesinde Oynadığı Rol*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1997, s. 45- 46; Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, s. 269.

²⁹⁸ Yılmaz, *a.g.t.*, s. 46; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.II, s. 944; İbn Habib, *a.g.e.*, s. 197.

değişmekteydi.²⁹⁹ İbadiler galip gelince Ukeydir, Gassaniler galip geldiğinde ise Kunafa bu pazarı kontrol altına alıyordu. Buradaki üstünlük şu şekilde sağlanmaktaydı:

Krallardan biri diğerine bilmece soruyordu. Hangi kral kendisine sorulan bilmeceyi bilerek diğerine üstün gelirse, pazarı sahiplenirdi ve istediği gibi pazarı yönetirdi. Hükümdarın izni alınmaksızın hiç kimse pazarda bir şey satmaya cesaret edemezdi. Dilediği her şeyi satabilen kral, mallarında öşrünü alırdı. Arapların çoğunluğunu teşkil eden Kelb kabilesinin oradaki kıl çadırlarda pek çok kölesi bulunuyordu. Buradaki alışveriş taş atmak suretiyle yapılmaktaydı. Şöyle ki, birkaç kişi tarafından aynı mala alıcı çıktığında, o kişiler malın etrafına toplanır, satıcısıyla pazarlık yaparlardı. Malın sahibi kimle anlaşır ise o kimse malın üzerine taş atardı. Bazen de birden fazla kişi kendi aralarında anlaşarak, satıcıyı zarara sokabiliyorlardı.³⁰⁰ Dûmetu'l-Cendel panayırı, Irak ve Şam dolaylarına gidip gelen kervanların yolu üzerinde bulunmasından ötürü buraya Şam, Irak, Hicaz ve Yemen'den tacirler uğrarlardı.³⁰¹ Kureyşlilerden bu panayıra gelmek üzere yola çıkan tacirler, dağlık yollardan geçmelerine rağmen gidiş ve gelişleri için muhafız kıtalarına ihtiyaç duymazlardı. Çünkü yol güzergâhında bulunan Mudar kabilesi ile diğer kabileler ve müttefikleri kutsal mabed Kâbe ile ilişkilerinden dolayı Kureyşli tüccarlara bir o kadar saygı gösterirlerdi ve kendi bölgelerinden geçerken onlara hiçbir şekilde saldırmazlardı. Öte yandan Yemen ve Hicaz'dan Dûmetu'l-Cendel panayırına iştirak eden diğer tüccarlar, gidiş ve gelişlerinde Mudar kabilesinin topraklarında bulundukları süre zarfında Kureyş kabilesine ait muhafız kıtalarından faydalanırlardı.³⁰² Bu panayır sonrası Hecer'deki el-Muşakkar'a gidilirdi.

2.2.2. El-Muşakkar

Dûmetu'l-Cendel'den sonra kurulan bu panayır, Basra Körfezinin güneyinde Hindistan ile İran'ın birleştiği yer olan Hacer şehrinin yakınlarındaki Muşakkar'da organize edilirdi.³⁰³ Her sene Cemâziyelâhire ayının başından sonuna kadar açık

²⁹⁹ Bal, *a.g.e.*, s. 107-108; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.II, s. 944; İbn Habîb, *a.g.e.*, s. 198; Yüksel, *a.g.e.*, s. 19; Baysa, *a.g.e.*, s. 89.

³⁰⁰ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.II, s. 944; İbn Habîb, *a.g.e.* s.198; Yılmaz, *a.g.t.*, s. 47-49.

³⁰¹ Bal, *a.g.e.*, s. 110; Baysa, *a.g.e.*, s. 89; Yılmaz, *a.g.t.*, s. 47; Azizova, *a.g.e.*, s. 348.

³⁰² Yılmaz, *a.g.t.*, s. 46; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.II, s. 942-945; İbn Habîb, *a.g.e.*, s. 197; Baysa, *a.g.e.*, s. 89-90.

³⁰³ Baysa, *a.g.e.*, s. 91.

kalan bu panayır, yine gelecek yıldaki aynı aya gelinceye kadar kapalı kalmaktaydı.³⁰⁴ Pazar civarında yaşam süren Abdükays ve Temimoğullarından pazarın idaresini sadece Temimoğulları kabilesi üstlenirdi. İran kralları tarafından buraya atanan Temimliler, Dûmetu'l-Cendel'de yapıldığı gibi kendi bölgelerini, kendi usüllerine göre yönetirlerdi ve öşür alırlardı.³⁰⁵ Oraya Temim ve Abdükays kabileleri dışında hiç kimse muhafız birliğinin koruması altında olmadan gidemezdi. Muşakkar'a yakın yerde ikamet etmelerinden ötürü Abdükays ve Temim kabileleri sürekli katılım gösterirlerdi.³⁰⁶ Mudar kabilesi topraklarından geçilmeden varılamayan Muşakkar panayırına genellikle tüccarlar Kureyşlilerin muhafız kıtaları aracılığıyla giderlerken deniz yolu üzerinden gelen İran tüccarları ise serbest bir şekilde katılırlardı.³⁰⁷ Zira İran'dan gelen bu tüccarlar, İran Kralları tarafından pahalı eşyalarla gönderilirlerdi.³⁰⁸ Buradaki ticari muamele, mülâmese (birbirlerine el değdirme) ve hamhama (göğsünden homurtulu sesler çıkarmak) tarzlarıyla yapılırdı. İma etmek anlamına gelen mülâmese usulünde, alışveriş sırasında birbirlerine ima ile işaret ederlerdi ki pazarlık yapılırken taraflar işaret yoluyla anlaşılır ve fiyatta anlaşmaya varıncaya kadar da hiçbir şekilde konuşmazlardı. Burada konuşulmayarak yapılan alışverişin sebebi hem aldanmaya hem de aldatmaya yol açacağı endişesiyle birlikte iki taraftan birinin yalan yere yemin etme korkusuydu.³⁰⁹ Kaynaklarda Hz. Muhammed'in en azından bir defa da olsa hem dini hem de ticari amaçlarla Muşakkar'ı ziyarette bulunduğu belirtilir.³¹⁰

2.2.3. Suhar-Deba-Eş-Şıhr

Muşakkar panayırının ardından Suhar panayırına katılım sağlanırdı. Uman sahilinde bir liman şehir olan Suhar Çin'in geçidi, Doğu ve Irak'ın anbarı ve Yemenin de verimli toprakları olduğu belirtilir. Şöhretini bir liman şehri olması ve uluslararası

³⁰⁴ Yüksel, *a.g.e.*, s. 19; İbn Habib, *a.g.e.*, s. 198; Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, s. 269-270; Bal, *a.g.e.*, s. 111; Baysa, *a.g.e.*, s. 91; Apak, *Arap Tarihi ve Kültürü*, s. 176; Köksal, *a.g.e.*, C.7, s. 142.

³⁰⁵ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.II, s. 945; İbn Habib, *a.g.e.*, s. 198; Yılmaz, *a.g.t.*, s. 53; Baysa, *a.g.e.*, s. 91.

³⁰⁶ Baysa, *a.g.e.*, s. 91.

³⁰⁷ Yılmaz, *a.g.t.*, s. 52-53; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.II, s. 945; İbn Habib, *a.g.e.*, s. 198; Baysa, *a.g.e.*, s. 91; Azizova, *a.g.e.*, s. 348.

³⁰⁸ Baysa, *a.g.e.*, s. 91.

³⁰⁹ Yılmaz, *a.g.t.*, s. 55; Baysa, *a.g.e.*, s. 91.

³¹⁰ Muhammed Hamidullah, "Hz. Peygamber'in İslam Öncesi Seyahetleri", (Çev. Abdullah Aydın), *A.Ü.İ.F.D.*, S.4, Haziran 1980, s. 332-333.

ticaret yolları üzerinde bulunmasından alan bu panayırın³¹¹ güzel ve gösterişli çarşılarının ve hareketli ticaretinin olduğu ifade edilir.³¹² Recep ayının ilk günü başlayıp, yaklaşık beş gün süren panayırda³¹³ Cülenda b. el-Müstek adlı pazar yöneticisi, tacirlerden vergileri (öşür) almakla sorumluydu.³¹⁴ Panayır haram aylardan olan Recep ayında düzenlendiği için tüccarlar, muhafız kıtasının korumasına ihtiyaç duymadan rahatlıkla gelip giderlerdi.³¹⁵ Buraya daha önce kurulan panayırlara gerek işleri sebebiyle gerekse de o panayırda satılan ürünlere ihtiyaç duymadıkları için gitmeyen kişiler iştirak ederdi.³¹⁶ Çin, Hindistan, Yemen ve Bayreyn'den alınan malların satıldığı panayır elbiseleriyle adını duyurmuştu.³¹⁷ Alışveriş ilkâü'l-hicâra (çakıl taşı atmak) suretiyle yapılmakla birlikte pazarlanacaklar arasında Suhar dokumaları da ayrı bir öneme sahiptir.³¹⁸

Suhar panayırının bitiminden sonra Umân'da Deba panayırı başladı. Deba, Umân ile Bahreyn arasında bir yerde bulunmaktaydı.³¹⁹ Recep ayının sonlarına doğru tüccarlara kapılarını açmaya başlayan Deba panayırına batı ve doğudaki Sind, Hind ve Çin başta olmak üzere³²⁰ kara ve deniz yolunu kullanarak pek çok ülkeden gelen tüccarlar, bu panayırda Arabistan ve deniz ülkelerinin mallarını alıp, satarlardı.³²¹ Burada ticaretin hacmi o kadar büyüktü ki diğer panayırlara bakarak ticari faaliyetin değeri daha yüksekti.³²² Suhar panayırında olduğu gibi yine burada da vergi toplama işi Krallar gibi hareket eden Cülenda b.el-Müstek'e aitti.³²³ Buraya gelen tacirlerin muhafız birliklerine ihtiyaç duydıklarına dair herhangi bir bilgi olmamakla birlikte

³¹¹ Bal, *a.g.e.*, s. 111-112; Yılmaz, *a.g.t.*, s. 69-70.

³¹² Ciner, *a.g.t.*, s.105; Bakır, *a.g.e.*, s. 570-571; El-Mukaddesi, *a.g.e.*, s. 105; İstahri, *Ülkelerin Yolları*, (Çev. Murat Ağarı), Ayışığı Kitapları Yayınları, İstanbul 2015, s. 30.

³¹³ Köksal, *a.g.e.*, C.7, s. 136; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.II, s. 945; İbn Habib, *a.g.e.*, s. 198; Bal, *a.g.e.*, s. 111; Baysa, *a.g.e.*, s. 92-93.

³¹⁴ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.II, s. 945; İbn Habib, *a. g. e.*, s. 198; Bal, *a.g. e.*, s. 111; Baysa, *a.g.e.*, s. 92-93.

³¹⁵ Baysa, *a.g.e.*, s. 93; Yılmaz, *a.g.t.* s. 70.

³¹⁶ Baysa, *a.g.e.*, s. 93; Yüksel, *a.g.e.*, s. 20; Yılmaz, *a.g.t.*, s. 71; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.II, s. 949.

³¹⁷ Baysa, *a.g.e.*, s. 93; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.II, s. 949.

³¹⁸ Yılmaz, *a.g.t.*, s. 72.

³¹⁹ İbn Sa'd, *a.g.e.*, C.9, s. 100.

³²⁰ Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, s. 270; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.II, s. 945; İbn Habib, *a.g.e.*, s.198; Bal, *a.g.e.*, s. 112; Mustafa Ağırman, "Deba", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.9, TDV Yayınları, İstanbul 1994, s. 61; Baysa, *a.g.e.*, s. 93; Apak, *Arap Tarihi ve Kültürü*, s. 176-177.

³²¹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.II, s. 945.

³²² Yılmaz, *a.g.t.*, s. 75-76.

³²³ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.II, s.945; İbn Habib, *a.g.e.*, s. 198; Bal, *a.g.e.*, s. 112; Ağırman, "Deba", s.61; Baysa, *a.g.e.*, s. 93.

haram aylardan Recep ayına denk geldiği için muhtemelen tüccarlar, muhafız birliklerine ihtiyaç duymamışlardır.³²⁴ Burada yaygın olarak yapılan alışveriş usulü müsaveme (alıcı ve satıcının pazarlık yaparak anlaştığı alışveriş) şeklindeydi.³²⁵ Hz. Muhammed'in gençlik yıllarında yaptığı ticari seferlerden birinde el-Muşakkar'a katıldığını söylemesi, onun güzergâh üzerinde bulunan Deba panayırına da uğramış olma ihtimalini yükseltir.³²⁶ Cahiliye döneminde Onun, Yemen'deki Hubaşe, Suhar ve Deba panayırlarına uğramış olduğu bilgisi bu ihtimali kesinliğe çevirir.³²⁷ Deba panayırında Çin'den, Hindistan'dan, İran'dan, Diyarı Rum (Anadolu'dan); karadan ve denizden gelen tüccarlarla tanışma fırsatı yakalayan Hz. Muhammed, burada ilk defa Türkleri görmüş, onların ticari mallarından özellikle kıldan örülü (keçe) Türk çadırını çok beğenmiştir. Kendisinin Türklerden esinlenerek Medine'de yaptırdığı "Kubbet'ül-Türkî" denilen çadırda, Ramazan ayında itifâka girdiği ve Hendek savaşında ordusunu yine bu çadırdan yönettiği rivayet edilir.³²⁸

Deba panayırı kapatıldıktan sonra Güney Arabistan'da, Şaban ayının ortalarında kurulan Mehre şehrindeki Eş-Şıhr panayırı açılırdı.³²⁹ Burası Arap Yarımadasının güney sahilindeki Uman ve Aden arasında yer aldığından dolayı³³⁰ Uman, Aden ve Yemen bölgeleriyle olan bağları bir hayli güçlüydü. Ayrıca Uman'ı, Mekke'ye bağlayan yol üstünde bulunmasıyla Hicaz ile de ilişkileri kuvvetliydi.³³¹ Hud Peygamberin kabrinin bulunduğu dağın eteğinde düzenlenen bu panayır, herhangi bir siyasi yönetimin sınırları dâhilinde olmadığı için burada vergi toplanmıyordu. Tüccarlar, Mehre bölgesindeki Beni Muharrib b. Herab kabilesi tarafından korunurdu.³³² Bu panayıra kara yolu üzerinden gelen tacirler, burada talep gören deri, muhtelif kumaşlar ve bunun gibi pek çok malı satışa sunarken, tütüsü, mür, sarı sabir

³²⁴ Yılmaz, *a.g.t.*, s. 74-75.

³²⁵ Baysa, *a.g.e.*, s. 93; İbn Habib, *a.g.e.*, s. 198; Bal, *a.g.e.*, s. 112; Yüksel, *a.g.e.*, s. 20.

³²⁶ Ağırman, "Deba", s. 61.

³²⁷ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C. II, s.953; Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, s. 269-270; Utku, *a.g.e.*, s. 239.

³²⁸ Nihat Aytürk, *Hz. Muhammed'in Devlet Başkanlığı Ve Liderliği*, Astana yayınları, Ankara 2021, s. 238.

³²⁹ Yüksel, *a.g.e.*, s. 20; Bal, *a.g.e.*, s. 112; Baysa, *a.g.e.*, s. 94; Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, s. 269-270; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.II, s. 946; Apak, *Arap Tarihi ve Kültürü*, s. 177.

³³⁰ Baysa, *a.g.e.*, s. 93; Rahman, *a.g.e.*, C.2, s. 278.

³³¹ Bal, *a.g.e.*, s. 113.

³³² Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C. II, s. 946; İbn Habib, *a.g.e.*, s. 99; Baysa, *a.g.e.*, s. 93-94.

ve hind darısını (duhn) buradan satın alırlardı.³³³ Günlük, amber, kurutulmuş balık gibi ürünler de Şıhr'ın sattığı önemli ticari mallar arasında bulunmaktaydı.³³⁴ Burada yapılan alışveriş ilkâü'l-hicara (çakıl taşı atmak) suretiyleydi.³³⁵

2.2.4. Aden-San'a-Hubâşe

Her türlü yiyeceğinin bol olduğu ve çeşitli emtianın depolandığı, adeta ambar vazifesi gören Aden, Yemen'in önemli bir liman şehriydi. İslam coğrafyacısı El-Mukaddesinin, “Çin'e açılan kapı” tabiriyle ³³⁶ burada Çin'in ticari gemileri demirlenmekteydi.³³⁷ Nitekim sadece Çin'in değil, aynı zamanda bütün yarımadanın dışarıya doğru açılan kapısı olmuş, sahilinin Hint Okyanusu boyunca uzandığı tek liman olmasıyla da önemini daha da arttırmıştır.³³⁸

Burada aynı adla kurulan Aden panayırı, tarihi açıdan panayırların en eskisi kabul ediliyordu.³³⁹ Şıhr panayırının ardından kurulan Aden'in başlangıcı, Ramazan ayının ilk günü olup on gün sürmekteydi. Güçlü bir siyasi yönetimin olduğu bölgede yer alan panayıra gelen tacirler, muhafız birliklerine ihtiyaç duymazlardı. El-Ebna'dan olan pazarın yöneticileri, alım-satım işleriyle uğraşmayıp sadece tüccarlardan vergi (öşür) alırlardı.³⁴⁰ Bu panayırda vergiyi Ebna'dan olan yöneticilerin öncesinde Himyer Kralları ve onların halefleri olan Yemen idarecileri alıyordu.³⁴¹ Gerek Arap Yarımadası'ndan gerekse Akdeniz, Çin ve Hind ülkelerinden gelen tüccarların doldurduğu panayır bir hayli hareketli geçiyordu.³⁴² Panayırda parfüm çeşitleri, buhur ve bürde gibi en cazip gelen Yemen'in bunun gibi ürünlerinin yanı sıra her biri ayrı ülkelerden gelip sergilenen demir, bakır, kurşun, civa, inci, mercan, damarlı akik, kırmızı yâkût, safran, bakkam, yünlü-pamuklu-ipekli giyecekler, işlemeli

³³³ Azizova, *a.g.e.*, s. 265; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.II, s. 950; Bal, *a.g.e.*, s. 113; Baysa, *a.g.e.*, s. 94; Yüksel, *a.g.e.*, s. 20.

³³⁴ Bal, *a.g.e.*, s. 125.

³³⁵ İbn Habib, *a.g.e.*, s. 199; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.II, s. 946; Yüksel, *a.g.e.*, s. 20; Bal, *a.g.e.*, s. 112; Baysa, *a.g.e.*, s. 94; Azizova, *a.g.e.*, s. 366.

³³⁶ El-Mukaddesi, *a.g.e.*, s. 104.

³³⁷ Ya'kubî, *a.g.e.*, s. 95-96.

³³⁸ Mustafa L. Bilge, “Aden”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.1, TDV Yayınları, İstanbul 1998, s. 367-368; Utku, *a.g.e.*, s. 238-239.

³³⁹ Bal, *a.g.e.*, s. 113.

³⁴⁰ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C. II, s. 946; İbn Habib, *a.g.e.*, s. 199; Baysa, *a.g.e.*, s. 94.

³⁴¹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C. II, s. 950; Baysa, *a.g.e.*, s. 95.

³⁴² Taner Yıldırım, *Ticaret'in Altın Çağı*, Yunus Emre Tansu (Ed.), İksad Yayınları, Elazığ 2022, s. 371; Hüseyin Algül, “Himyerîler”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.18, İstanbul 1988, s. 62.

kumaşlar, ilaçlar, baharatlar, şeker, pirinç, Hindistan cevizi ahşabı, değerli kırmızı renk veren ağaç, tik ve susam ağacı, misk ve çeşitli parfüm ve sakız, biber, kâkule, tarçın, havlıcan, kara ve sarı helile, kâfûr, sarısabır, abanoz ve sandal ağaçları, kamış, fildişi, cam ve toprak kaplar gibi ticâret malları büyük zenginlik katıyordu. Özellikle koku imalâtıyla birlikte Hindistan'ın doğusundaki sahil bölgelerinden gelen zümrütlerin, Yukarı Mısır ve Habeşistan'dan getirilen vahşi fildişlerinin satıldığı en önemli pazar yerlerinden biri olan Aden, bu sayede gümrük gelirlerini artırarak kısa süre içerisinde büyük ticari merkez olmuştur.³⁴³ Aden'de aynı zamanda satışı sunulan ürünler arasında deri, buğday, meafır, pamuk, zaferan boya da yer almaktaydı.³⁴⁴ Buranın en meşhur ürünlerinden olan “Hâluk” adındaki koku başka hiçbir yerde bu kalitede üretilmiyordu. Sind ve Hind gibi deniz aşırı ülkelerden gelip bu kokunun alıcısı olan tüccarlar, Hâluk kokusunu beraberlerinde götürürken kara yolundan Aden'e gelenlerde bu kokuyu İran ve Bizans ülkelerine götürürlerdi.³⁴⁵ Nakledildiğine göre Hz. Muhammed'in ilk hanımı olan Hatice b. Hüveylid'i istemek amacıyla toplanıldığında yenilip, içilen sofrada amcasının sarhoş olmaya başladığını anlayan Hz. Hatice'nin, üzerine safranla hazırlanmış “Hâluk” denen bu kokuyu sürmüş olduğu söylenilir.³⁴⁶ Bu bilgiden hareketle Kureyşlilerin bu kokuyu satın aldıklarını anlıyoruz. Uzak Doğu mâllarının toplanıldığı bu bölgede söz konusu kuzeye gidecek olan mâllar organize edilirdi.³⁴⁷ Ürünler deniz yoluyla olduğu gibi kara yolundan da kervanlar aracılığıyla çeşitli yerlere sevk olunurdu.³⁴⁸

Aden'den sonra Ramazan'ın ortasında başlayıp, ay sonuna kadar devam eden San'a panayırı gelmekteydi. Bu panayırdaki vergi toplayan yine El-Ebna'dır. Alışveriş, elleri birbirine dokunmak suretiyle yapılırdı.³⁴⁹ Aden'den pamuk, safran, boya hammaddeleriyle birlikte buraya gelen tacirler karşılığında dokumalar, demir (vs.) satın alırlardı.³⁵⁰ Yine Ma'âfir kabilesi tarafından imal edilen deri ve hırkaların satışı sunulduğu bu bölgede içeriği tam olarak bilinemesi de bir boncuk türünün de ticari

³⁴³ Yıldırım, *Ticaret'in Altın Çağı*, s. 372; Utku, *a.g.e.*, s. 492.

³⁴⁴ Baysa, *a.g.e.*, s. 95.

³⁴⁵ Yüksel, *a.g.e.*, s. 20-21; Bal, *a.g.e.*, s. 113; Baysa, *a.g.e.*, s. 95; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.II, s. 950.

³⁴⁶ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.I, s. 63.

³⁴⁷ Utku, *a.g.e.*, s. 88-89.

³⁴⁸ Bal, *a.g.e.*, s. 125.

³⁴⁹ İbn Habib, *a.g.e.*, s. 199; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C. II, s. 946.

³⁵⁰ Baysa, *a.g.e.*, s. 95; Yüksel, *a.g.e.*, s. 21; Bal, *a.g.e.*, s. 113; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.II, s. 950; Azizova, *a.g.e.*, s. 365.

ürünler içerisinde yerini aldığından bahsedilir. İranlı komutan olduğu bilinen Vihriz'in, San'a'yı idaresi altına aldıktan sonra hükümdarı olan Kisra'ya cevher, anber, ud, zabâd (güzel kokulu deri) ve kıymetli taşlardan oluşan ürünleri göndermiş olduğu bilgisinden anlaşılabacağı üzere burada adı geçen ürünlerin de ticareti yapılmıyordu.³⁵¹ Satışa sunulan eşyaların bolluğundan ötürü fiyatların düşük olduğu ancak kaliteli bazı elbiselerin, beş dinar gibi bir fiyattan satıldığı ve bunun da o dönemin piyasasında yüksek sayıldığı bahsedilmiştir.³⁵² Bu panayır bölgesinde ikamet eden kişiler, malları normal fiyattan satın aldıkları süresince başka bir panayıra gidip alışveriş yapmazlardı.³⁵³ Civar bölgedeki Arap kabilelerinin katılım göstermesiyle sınırlı kalan Hubâşe, mahalli bir özellikte olup ikinci derecedeki bir panayırdı. Mekke'ye altı³⁵⁴ veya on günlük uzaklıkta olan panayır, Mekke'nin güneyinde Yemen yolu üzerindeki³⁵⁵ Tihame'nin Hubâşe denilen yerinde kurulurdu.³⁵⁶ Hamidullah buranın, Kızıldeniz sahilinde Hudeyde'ye yakın bir mevkide kurulmuş olduğundan bahsetmektedir.³⁵⁷ Burası Ezd kabilesine ait bir panayır yeri olmakla birlikte³⁵⁸ Recep ayının başında kurularak üç³⁵⁹ ya da sekiz gün sürerdi.³⁶⁰ Yemen-Hicaz ticaret güzergâhında yer aldığından ötürü Hubâşe'ye çoğunlukla Hicazlılar (Mekkeliler) ve Yemenliler iştirak ederdi.³⁶¹ Cahiliye döneminden en uzun ömürlü panayır olarak kalan Hubâşe panayırı, Ezd kabilesinin yönetimi altındaydı.³⁶² İslam öncesi dönemde Hz. Hatice'nin mallarını satmak için bu panayıra gelen Hz. Muhammed'in³⁶³ Hâkim b. Hizam adlı zata tihame bezi satarak güzel bir kazanç sağladığı rivayet edilmiştir.³⁶⁴ Hz. Muhammed'in azatlı kölesi olan Zeyd b. Harise'nin, bu panayırda satılığa çıkarıldığı ve Hâkim b. Hizam

³⁵¹ Yılmaz, *a.g.t.*, s. 88.

³⁵² Baysa, *a.g.e.*, s. 95.

³⁵³ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.II, s. 950.

³⁵⁴ Cengiz Kallek, "Hubâşe", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.18, TDV Yayınları, İstanbul 1998, s. 265; Köksal, *a.g.e.*, C.1, s. 103; Ezrakî, *a.g.e.*, s. 196.

³⁵⁵ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.1, s. 63-64; Baysa, *a.g.e.*, s. 84.

³⁵⁶ Baysa, *a.g.e.*, s. 84.

³⁵⁷ Hamidullah, "Hz. Peygamber'in İslam Öncesi Seyahatleri", s. 332.

³⁵⁸ Ezrakî, *a.g.e.*, s. 195.

³⁵⁹ Baysa, *a.g.e.*, s. 84; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.1, s. 64; Ezrakî, *a.g.e.*, s. 196; Rahman, *a.g.e.*, C.2, s. 274.

³⁶⁰ Kallek, "Hubâşe", s. 265; Çelikkol, *a.g.e.*, s. 65.

³⁶¹ Baysa, *a.g.e.*, s. 84; Kallek, "Hubâşe", s. 265.

³⁶² Baysa, *a.g.e.*, s. 84.

³⁶³ Kallek, "Hubâşe", s. 265; Baysa, *a.g.e.*, s. 84; Utku, *a.g.e.*, s. 239; Köksal, *a.g.e.*, C.1, s. 103; Bedirhan, *İslam Tarihi*, s. 63.

³⁶⁴ Çelikkol, *a.g.e.*, s. 65; Hizmetli, *İlk Dönem*, s. 144; Köksal, *a.g.e.*, C.1, s. 103.

tarafından halası Hatice b. Huveylid için satın alındığını öne sürenler olduğu gibi ³⁶⁵ yine Zeyd b. Harise'nin burada değil de Ukaz panayırında köle olarak satılırken aynı kişi tarafından halası Hatice b. Huveylid için dört yüz dirheme satın alınmış olduğunu gösterenler de vardır. ³⁶⁶

2.2.5. Ukâz ve Er-Râbiye

Panayırlar içerisinde en meşhur ve en önemlisi olan Ukâz, Taif ile Nahle arasında Taif'e bir günlük ve Mekke'ye üç günlük mesafededir. Zilkade'nin ortasından başlayıp bu ayın sonuna kadar ticari faaliyetine devam ettiğini söyleyenler olduğu gibi ³⁶⁷ bir ile yirmisi arasında yapıldığı görüşünü ortaya koyanlarda vardır. ³⁶⁸ Panayırın sezonu hakkında farklı görüşlerin belirtilmesinin sebebi, seneden seneye farklı zamanlara denk gelmesinden ya da Arap kabilelerin buraya, değişik günlerde gelmiş olmasından kaynaklanmış olabileceği ihtimali vardır. ³⁶⁹ Sadece Mekke ve Taif yakınlarında yaşayanların değil ayrıca hac ibadeti amacıyla Arabistan'ın çeşitli yerlerinden gelen putperest Arap kabileleri ile Hireliler ve Kindeliler gibi buraya komşu olan devletler tarafınca gönderilen kabilelerinde katılım gösterdiği geniş bir panayırdır. ³⁷⁰ Uzak diyarlardan çeşitli ticari malların getirildiği Ukaz panayırına; Kureyş, Hevazin, Gatafân, Mustalik, Eslem, Süleym ve Ehabîş gibi Kâbe'yi mabed olarak kabul eden Arap kabileleri iştirak ederlerdi. ³⁷¹ Her Arap kabilesinin bayrak veya işaretler ile belirlenmiş olan özel yerleri bulunmaktaydı. ³⁷² Yarımadanın iç bölgelerinden Mekke beldesine ulaşan ticaret yolları ile Yemen'e giden güzergâhların üzerinde bulunmasından dolayı zaten belli bir ilgiye mazhar olan

³⁶⁵ Buhârî, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecdî-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, DİB Yayınları, C.4, İstanbul 2019, s. 645.

³⁶⁶ Köksal, *a.g.e.*, C.1, s. 218.

³⁶⁷ Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, s.269; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.II, s. 946; İbn Habib, *a.g.e.*, s. 199; Yüksel, *a.g.e.*, s. 22-23; Apak, *Arap Tarihi ve Kültürü*, s. 177.

³⁶⁸ Demircan, *a.g.e.*, s. 102; Baysa, *a.g.e.*, s. 80; Kettani, *Et-Terâtibu'l-İdâriyye-Hz. Peygamber'in Yönetimi*, (Çev. Ahmet Özel), C.2, 3. Baskı, İz Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 232-233; İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l Beyân*, (Çev. Ahmet Alim ve dğr.) C.19, Erkam Yayınları, İstanbul 2014, s. 162; Köksal, *a.g.e.*, C.2, s. 497; Çağatay, *a.g.e.*, s. 101; Câbirî, *a.g.e.*, s.125; Ezraki, *a.g.e.*, s. 192; Bedirhan, *İslam Tarihi*, s. 62.

³⁶⁹ Baysa, *a.g.e.*, s. 80.

³⁷⁰ Elnure Azizova, "Ukâz", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.42, TDV Yayınları, İstanbul 2012, s. 61- 62; Baysa, *a.g.e.*, s. 81; Yüksel, *a.g.e.*, s. 23.

³⁷¹ Utku, *a.g.e.*, s. 247; İbn Habib, *a.g.e.*, s. 199; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.II, s. 946; Bal, *a.g.e.*, s. 114; Azizova, "Ukâz", s. 61- 62; Yüksel, *a.g.e.*, s. 23; Yıldırım, *Ticaret ve Tüccar Sahâbiler*, s. 184; Rahman, *a.g.e.*, C.2, s. 278.

³⁷² Azizova, "Ukâz", s. 61.

Ukâz, Mekke'nin saygınlığını arttıran Fil vakasından sonra Arabistan'da adından söz ettiren önemli bir panayır haline gelmiştir.³⁷³ Fil vakasından on beş sene sonra kurulmuş olduğu söylenen³⁷⁴ panayırın başlangıç yılları Miladi 575 veya 576'ya rastlar. Arabistan Yarımadasının çeşitli yerlerinden akın akın buraya gelen tüccarlar, hurma ağaçlarının gölgelerinde çadırlarını kurarlar, alışverişlerini yaparlardı.³⁷⁵ Bu panayırdaki ne vergi alınır ne de korunmaya ihtiyaç duyulurdu.³⁷⁶ Bu sebepten dolayı panayıra gelen kabileler, silahlarını panayırın dışında bırakarak panayıra silahsız bir şekilde katılırlardı.³⁷⁷ Ukâz'ın diğer Arap panayırlarına kıyasla en büyük hale gelmesinde, ticari mallardan verginin veya himaye ücretinin alınmaması önemli etken olmuştur.³⁷⁸ Buradaki alışveriş usulü, es-serar (gizlice söz birliği etme) şeklinde yapılmaktaydı.³⁷⁹ Yani satıcı, açık arttırma sırasında gerçekte satın almak niyetinde olmayan, yalnızca fiyat arttırmaya çalışan bazı insanlarla söz birliği ederler ve onlar bu kazançtan paylarını alırlardı.³⁸⁰ Ukâz panayırına Mısır, Irak ve Habeşistan ülkelerinden; yağ, üzüm, silah, kılıç³⁸¹ yine Gazze ve Busrâ'dan; içki Taiften'de deri gelirdi. Dericilik sektörünün en seçkin örnekleri halkın beğenisine sunulurdu.³⁸² Diğer panayırlara göre en kaliteli ve nadir bulunan malların satıldığı bu çarşıda³⁸³ satılan ticari mallar üzerinde bir işaret bulunurdu ki malın sahibi olduğu kabileyi gösteren bu işaret, hırsızlık gibi durumların yaşanmaması için konulurdu.³⁸⁴

Ukâz panayırında Kureyşli tacirlerin, ciddi bir tesiri vardı. Nitekim bu tesirin bir göstergesi olarak da Ukâz'da çoğunlukla Kureyş lehçesi kullanılmaktaydı. Kullanılan bu Kureyş lehçesinin bölge dışına çıkmasının ve diğer bütün lehçelere karşı bir üstünlük elde etmesi Arap tacirlerini ticaretlerini yürütebilmeleri adına Kureyş

³⁷³ Utku, *a.g.e.*, s. 247; Yüksel, *a.g.e.*, s. 24.

³⁷⁴ Bal, *a.g.e.*, s. 114; Çelikkol, *a.g.e.*, s. 64; Azizova, "Ukâz", s. 61; Çağatay, *a.g.e.*, s. 101.

³⁷⁵ Zeydan ve dğr., *a.g.e.*, C.1, s. 44; Zeydan, *a.g.e.*, s. 49; Kettani, *a.g.e.*, C.2, s. 74; Çağatay, *a.g.e.*, s. 100.

³⁷⁶ İbn Habib, *a.g.e.*, s. 200; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.II, s. 946; Baysa, *a.g.e.*, s. 80; Bal, *a.g.e.*, s. 114.

³⁷⁷ Baysa, *a.g.e.*, s. 80.

³⁷⁸ Azizova, "Ukâz", s. 62.

³⁷⁹ Baysa, *a.g.e.*, s. 81; İbn Habib, *a.g.e.*, s. 200; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.II, s. 946; Azizova, "Ukâz", s. 62.

³⁸⁰ İbn Habib, *a.g.e.*, s. 200; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.II, s. 946.

³⁸¹ Utku, *a.g.e.*, s. 247; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.II, s. 946.

³⁸² Azizova, "Ukâz", s. 61; Baysa, *a.g.e.*, s. 81.

³⁸³ Yıldırım, *Ticaret ve Tüccar Sahâbiler*, s. 184.

³⁸⁴ Baysa, *a.g.e.*, s. 81.

lehçesini öğrenmeye sevk ediyordu.³⁸⁵ Ukâz'ın başka hiçbir Arap panayırlarında bulunmayan öyle özellikleri vardı ki³⁸⁶ bunlardan biri de bu pazarda, bölgedeki hükümdarlar kendilerine müttefik bulurlardı.³⁸⁷ Yemen hükümdarları bir münadi aracılığıyla kaliteli kılıç, güzel elbiseler ve güçlü bir binek göndererek, Arapların itibarlı önde gelen kimselerini tanımak için davet ederlerdi ³⁸⁸ ve bu yolla bu panayırda dostluklarını geliştirirlerdi.³⁸⁹ Yine Ukâz'ın bir başka özelliği burada diğer panayırlardan farklı olarak insanların hem panayıra hem de hacca olan ilgilerini arttırmak için bir takım faaliyetlerde yapılmaktaydı.³⁹⁰ Kendi ticari mallarını tanıtmak ve bağlı oldukları kabilelerin özel günlerini anlatmak üzere hazırlıklara girişen hatipler, panayır alanında kendilerine özel olan kürsülerde konuşmalar yapıyorlardı.³⁹¹ Bir ticari muamelede kandırılmış ya da cinayette yakınlarını kaybetmiş olanlar, suçlu kimseleri bulma ümidi içinde kalabalık olan Ukâz'a gelirlerdi. Mağdur kişi panayırdaki halka hitaben şöyle seslenirdi: “Haberiniz olsun, filanca oğlu filan bizi mağdur etti. Onu tanıyın, ona yardım etmeyin, onunla beraber oturmayın ve onunla konuşmayın.”

Suçlu bulunamadığında ise resmi çizilir ve bir mızrağın uç kısmına takılır, ona lanetler edilerek resmi taşlanırdı. Ayrıca anlaşmazlık içerisine giren insanlar problemlerini çözmek üzere doğruca Ukâz panayırına gelirler ³⁹² ve olası anlaşmazlıklara, düzen ve asayişe bakmak için tayin edilen Temim kabilesine başvururlardı.³⁹³ Bununla birlikte esirlerini özgürlüğe kavuşturmak isteyenler olursa panayırda bunu büyük bir kitlenin önünde ilan ederlerdi.³⁹⁴ Asırlardır kabileler arası toplantıların düzenlendiği, sorunların çözüme kavuşturulduğu ve kabilelerce alınan kararların, başkalarına duyurulduğu (vb.) mekân olma özelliğini devam ettiren Ukâz

³⁸⁵ Yıldırım, *Ticaret ve Tüccar Sahâbiler*, s. 165.

³⁸⁶ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.II, s. 950; Bal, *a.g.e.*, s. 114.

³⁸⁷ Bal, *a.g.e.*, s. 114.

³⁸⁸ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.II, s. 950.

³⁸⁹ Bal, *a.g.e.*, s. 114.

³⁹⁰ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.II, s. 950; Baysa, *a.g.e.*, s. 81; Çağatay, *a.g.e.*, s. 100.

³⁹¹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.II, s. 950; Baysa, *a.g.e.*, s. 81.

³⁹² Baysa, *a.g.e.*, s. 81.

³⁹³ Baysa, *a.g.e.*, s. 81; Zeydan, *a.g.e.*, s. 49; Zeydan ve dğr., *a.g.e.*, C.1, s. 44-45.

³⁹⁴ Baysa, *a.g.e.*, s. 82; Zeydan ve dğr., *a.g.e.*, C.1, s. 44; Çağatay, *a.g.e.*, s. 101.

panayırında³⁹⁵ edebi ve kültürel faaliyetlere de zaman ayrılır, şiir yarışmaları düzenlenirdi.³⁹⁶

Tanınmış şairler en güzel şiirlerini okur ve beğenilenler Kâbe'nin duvarına asılırdı.³⁹⁷

Hadramevt'te kurulan Râbiye panayırı, bir krallığa ait olmadığından dolayı hiç kimse yanına muhafız birliği almadan bu panayıra gelmeye cesaret edemezdi. Muhafızsız gelenlerin üstündeki kıyafetlerinin dahi çalındığına dair bilgiler, bu panayırın güvenlik açısından hangi boyutta olduğunu gösterir. Kureyşliler, Akilü'l-Murâroğullarına ait muhafız birlikleriyle panayıra giderken diğer kabileler Kindeliler'den, El-Mesrûk B. Vailoğullarının muhafız birlikleriyle yola koyulurlardı. Her iki kabilenin bu işi ücret almadan yaptığı hususu belirtilmektedir. Kureyşlilerin muhafızlığını yapan Akilü'l-Murâroğulları, Kureyşliler sayesinde Er-Râbiye'de otorite kurabilmişlerdi.³⁹⁸ Bu panayırın başlangıcı Ukâz ile aynı idi. Yani Zilkade'nin ortalarında başlayıp ay sonuna kadar devam etmekteydi.³⁹⁹ İsteğe göre Er-Râbiye'ye ya da Ukâz panayırına giden tüccarlar ticaret yaparlardı.⁴⁰⁰

2.2.6. Mecenne

Mekke'nin alt tarafında bulunan ve Merrüz Zahran diye adlandırılan bölgede düzenlenen bu panayır⁴⁰¹ Ukâz'ın ardından kurulur ve sekiz⁴⁰² ya da on gün⁴⁰³ açık kalırdı. Aynı zamanda Mecenne olarak da tabir edilen bu panayırın kurulmuş olduğu bölge, suyu ve yeşilliği ile adından söz ettirmiştir.⁴⁰⁴ Adının Mecenne olarak

³⁹⁵ Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, s. 270.

³⁹⁶ Zeydan, *a.g.e.*, s. 49; Zeydan ve dğr., *a.g.e.*, C.1, s. 44; Bursevî, *a.g.e.*, C.19, s. 162; Köksal, *a.g.e.*, C.2, s. 497; Çağatay, *a.g.e.*, s. 100-101; Rahman, *a.g.e.*, C.2, s. 278; Bedirhan, *İslam Tarihi*, s. 62.

³⁹⁷ Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, s. 270; Apak, *Arap Tarihi ve Kültürü*, s. 177; Bedirhan, *İslam Tarihi*, s. 62.

³⁹⁸ İbn Habib, *a.g.e.*, s. 199; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.II, s. 946.

³⁹⁹ Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, s. 270; İbn Habib, *a.g.e.*, s. 199; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.II, s. 946; Baysa, *a.g.e.*, s. 96; Yüksel, *a.g.e.*, s. 21; Apak, *Arap Tarihi ve Kültürü*, s. 177; Rahman, *a.g.e.*, C.2, s. 278.

⁴⁰⁰ İbn Habib, *a.g.e.*, s. 199; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.II, s. 946; Baysa, *a.g.e.*, s. 96; Yüksel, *a.g.e.*, s. 21.

⁴⁰¹ Çelikkol, *a.g.e.*, s. 64; Baysa, *a.g.e.*, s. 82; Köksal, *a.g.e.*, C.2, s. 497.

⁴⁰² Kettani, *a.g.e.*, C.2, s. 233.

⁴⁰³ Demircan, *a.g.e.*, s. 102-103; Baysa, *a.g.e.*, s.83; Çelikkol, *a.g.e.*, s. 64; Köksal, *a.g.e.*, C.2, s. 497; Çağatay, *a.g.e.*, s. 101; Câbirî, *a.g.e.*, s. 125; Ezraki, *a.g.e.*, s. 192; Bedirhan, *İslam Tarihi*, s. 63.

⁴⁰⁴ Baysa, *a.g.e.*, s. 82-83.

anılmasının sebebi Cinan bahçelerine birleşik olmasından kaynaklanır.⁴⁰⁵ Burası Kinâne topraklarının sınırları içerisinde kaldığı için panayır, bu kabile tarafından işletilmektedir.⁴⁰⁶ Mecenne panayırı, hac aylarından olan Zilkâde de organize edildiğinden hac ibadetini yapmak için Mekke'ye giden birçok kabile buraya akın akın gelir, hac görevinden sonra mallarını satar ve ihtiyacı oldukları ürünleri satın alırlardı.⁴⁰⁷

2.2.7. Zülmecâz

Kureyşlilerin ekonomik hayatında önemli bir yeri bulunan ve Ukâz, Mecenne panayırlarından sonra gelen Zülmecâz ⁴⁰⁸ Arafat'ın 1 fersah (5.762 km) kadar uzağında olup Kebkeb⁴⁰⁹ civarında bulunuyordu.⁴¹⁰ Zülmecâz panayırı, Zilhicce hilalinin görülmesi ile birlikte kurulur ve bu ayın sekizinci (terviye) gününe kadar devam ederdi. Ticaretin yanı sıra hac ibadeti de yapma amacı içinde olan insanlar, buraya hac etmek için ihramlı bir şekilde gelirlerdi ve Zülmecâz'ın kapanmasının ardından terviye gününde Arafat'a çıkmaya başlarlardı.⁴¹¹ Terviye gününde yola çıkılmadan önce su dağıtımı yapılırdı. Zülmecâz panayırında suya kandıklarından dolayı o güne terviye günü denmiştir.⁴¹² Hacılar birbirlerine "Suya kanın! Zira o gün Arafat ve Müzdelife'de su yoktur" şeklinde seslenirlerdi.⁴¹³ Hac ibadeti burada başlatıldığından dolayı bu panayıra, Zülmecâz isminin verilmiş olduğu belirtilmiştir.⁴¹⁴ Hüzeyl kabilesi tarafından yönetilen panayırda vergi alındığına dair bir bilgi geçmemektedir.⁴¹⁵ Özellikle diğer panayırlara katılamayan Araplar, hac mevsiminde Kâbe'yi tavaf etmek için yarımadanın diğer bölgelerinden Mekke'ye iştirak eden hacı kabileleriyle beraber Zülmecâz'a katılırlardı, bu vesileyle ticari etkileşime girme fırsatı buluyorlardı. Yine burada da Ukâz'daki gibi etkinlikler

⁴⁰⁵ Çelikkol, *a.g.e.*, s. 64-65.

⁴⁰⁶ Çelikkol, *a.g.e.*, s. 65; Baysa, *a.g.e.*, s. 83; Ezraki, *a.g.e.*, s. 195.

⁴⁰⁷ Baysa, *a.g.e.*, s. 82-83.

⁴⁰⁸ Elnure Azizova, "Zülmecâz", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.44, TDV Yayınları, İstanbul 2013, s. 570.

⁴⁰⁹ Kebkeb, Arafatta bulunan bir dağın adıdır.

⁴¹⁰ Azizova, "Zülmecâz", s. 570; Çelikkol, *a.g.e.*, s. 64-65; Ezraki, *a.g.e.*, s. 195.

⁴¹¹ İbn Habib, *a.g.e.*, s. 200; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.II, s. 946; Çelikkol, *a.g.e.*, s. 65; Bal, *a.g.e.*, s. 115; Baysa, *a.g.e.*, s. 83; Yüksel, *a.g.e.*, s.21; Azizova, "Zülmecâz", s. 570; Köksal, *a.g.e.*, C.2, s. 497; Câbirî, *a.g.e.*, s. 125; Ezrakî, *a.g.e.*, s. 192.

⁴¹² Çelikkol, *a.g.e.*, s. 65; Azizova, "Zülmecâz", s. 570; Ezrakî, *a.g.e.*, s. 192.

⁴¹³ Çelikkol, *a.g.e.*, s. 65; Ezrakî, *a.g.e.*, s. 192.

⁴¹⁴ Baysa, *a.g.e.*, s. 83-84.

⁴¹⁵ Azizova, "Zülmecâz", s. 571; Ezrakî, *a.g.e.*, s. 195.

düzenlenirdi.⁴¹⁶ Burada alışveriş çeşitlerinden ilkâü'l -hicâra'nın (çakıl taşı atmak suretiyle yapılan alışveriş) yaygın olarak yapıldığı bahsedilmektedir.⁴¹⁷

2.2.8. Netâtu Hayber -Hecer -Deyru Eyyûb

Yahudi dilinde “kale” anlamı taşıyan Hayber, yedi alana bölünmüş olup, bu kalelerden birinin adı Netat'tır. Medine'den, Suriye istikametinde ilerleyen yolun üzerinde ve Medine'den 170-180 km uzaklıkta olan Hayber, deniz seviyesinden 850-1000 metre yükseklikte olan bir vahadır. Netât ise Medine'nin kuzey tarafında, Medine ile Tebük arasında yer almaktadır.⁴¹⁸ Zülmecaz panayırı sonrası Hayber'de Netât ve Yemâme'de de (Necd) Hecer panayırı kurulurdu ki ⁴¹⁹ her ikisi de Aşure gününden (10 Muharrem) başlayıp, ayın sonuna kadar devam etmekteydi.⁴²⁰ Arabistan'ın kuzey ve güney ticaret yolu üzerinde bulunan ve içinden Hire yolunun geçtiği Hayber önemli bir ticaret merkezi idi.⁴²¹ Bu panayırda Hindistan ve Çin gibi Uzak Doğu ülkelerinden gelen ticari malların yanında hayvancılık, sebzecilik ve meyvecilikten elde edilen bölgeye has ürünlerin, ziynet eşyaların, ziraat ürünlerin, silahların, bal ve şarapların, çeşitli kumaşların ve kölelerin alışverişi yapıldı. Ticari faaliyetler, her sene hac mevsimlerinden Muharrem ayında, Hayber'in Netât bölgesinde kurulan bu panayırda bir hayli hareketli geçirdi. Mekke ve Medine başta olmak üzere Yemen, Hadramevt, Bayreyn, Taif, Suriye, Filistin ve Irak dolaylarından pek çok kimse ticaret amacıyla buraya akın akın gelirlerdi.⁴²²

Bayreyn'in batısında ve Irak'ın güney tarafında bulunan Hecer, Yemâme'nin önde gelen şehirlerinden birisidir.⁴²³ Netâtu Hayber gibi Hecer panayırı da Aşure gününden (Muharrem 10) itibaren düzenlenir ve yine bu ayın sonuna kadar sürerdi.⁴²⁴ Aynı tarihlerde tertipleniyor olmasından dolayı bu panayıra, Zülmecâz ve Netâtu Hayber'e katılan tüccarlar gelirdi. Nitekim onlar, Zülmecâz'dan ayrılarak

⁴¹⁶ Baysa, *a.g.e.*, s. 83-84; Azizova, “Zülmecâz”, s. 570.

⁴¹⁷ Baysa, *a.g.e.*, s. 84.

⁴¹⁸ Muhammed Hamîdullah, “Hayber”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.17, TDV Yayınları, İstanbul 1998, s. 20; Yılmaz, *a.g.t.*, s. 144.

⁴¹⁹ İbn Habîb, *a.g.e.*, s. 200; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.II, s. 946; Yüksel, *a.g.e.*, s. 22.

⁴²⁰ İbn Habîb, *a.g.e.*, s. 200; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.II, s. 946; Yüksel, *a.g.e.*, s. 22; Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, s. 270; Baysa, *a.g.e.*, s. 90; Hamîdullah, “Hayber”, s. 20.

⁴²¹ Hamîdullah, “Hayber”, s. 20; Baysa, *a.g.e.*, s. 90.

⁴²² Hamidullah, “Hayber”, s. 20.

⁴²³ Yılmaz, *a.g.t.*, s. 146.

⁴²⁴ Baysa, *a.g.e.*, s. 90; Yüksel, *a.g.e.*, s. 22; İbn Habîb, *a.g.e.*, s. 200; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.II, s. 946; Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, s. 270.

Netâtu Hayber'den sonra buraya gelmiş olurlardı.⁴²⁵ Hecer şehri hurmalıkları, suyu ve eski köşkleri ile meşhurdu. Yemâme'nin önde gelen kimselerinin de katılım gösterdiği bu panayırda Ukâz'da yapılan etkinliklerin bir benzeri düzenlenmekteydi. Bu panayırı idare eden Beni Hanife kabilesi vergi (öşür) almakla sorumluydu.⁴²⁶

Rumların idaresinde bulunan bir başka panayır ise Deyru Eyyûb'dür. Burası Şam'da büyük bir yerleşim alanı olan Havran'ın, Deyru Eyyûb adındaki yerinde kurulmuştur. Hz. Eyyûb'un orada yaşamış olduğu⁴²⁷ ve orada vefat edip mezarının da orada bulunmuş olduğundan dolayı panayıra, Eyyûb manastırı anlamında Deyru Eyyûb denilmiştir. Şam bölgesindeki panayırlar içerisinde ilk önce kurulan Deyru Eyyûb'un, her sene düzenlenme mevsimi ile ilgili M. Fatih Duman ve İbrahim Yılmaz doktora tezlerinde El-Merzûkî'den naklen şu bilgileri aktarmışlardır:

*“Güneşin batmasıyla birlikte Süreyya yıldızı battığında, kırk gün görülmez olur. Bu onun batışıdır. Şam halkı doğmadan veya görmeden olsun, onun yirmi beş gün sonra doğduğuna inanırlar. Yirmi beşinci gün, Deyru Eyyûb panayırını kurarlar. Bu onların her yıl içerisinde kurulan zaman açısından ilk panayırı olur.”*⁴²⁸

Hamidullah'ın görüşüne göre; Deyru Eyyûb, Busra ve Ezri'at panayırları, şemsi takvime göre her sene belirli bir zaman diliminde kurulurdu.⁴²⁹ Kureyş Kabilesi, Mekke civarında düzenlenen Ukaz, Mecenne ve Zülmecaz panayırlarının sezonlarının bitmesi ardı sıra hac ibadetlerini yaptıktan sonra Deyru Eyyûb'a, kervanlar düzenler oradan da Busra panayırına gitmek için yola koyulurlardı.⁴³⁰

2.2.9. Busrâ -Ezri'ât -Hîre

Suriye'nin güney tarafında, Yermük Nehrinin yakınlarında ve Cebel-i Dürüz'ün (Cebel-i Arab) batısında yer alan Busrâ (Bazrah) panayırı, denizden 850 km kadar yükseklikte olup verimli bir ova üzerinde kurulmuştur. Bugünkü Ürdün-Suriye sınırından 30 km kuzeyde, bağlı bulunduğu Dera'dan (eski adı Ezriat) 41 km

⁴²⁵ Yılmaz, a.g.t., s. 147.

⁴²⁶ Baysa, a.g.e., s. 90.

⁴²⁷ Baysa, a.g.e., s. 87; Yılmaz, a.g.t., s. 148.

⁴²⁸ Yılmaz, a.g.t., s. 149; Duman, a.g.t., s. 371.

⁴²⁹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.II, s. 951.

⁴³⁰ Baysa, a.g.e., s. 87.

güneydoğuda ve Şam'dan 141 km kadar güneyde yer almaktadır.⁴³¹ Deyru Eyyûb panayırının kapanmasından sonra kurulan Busrâ panayırı yirmi beş gün açık kalmaktaydı. Bu panayırın otuz-kırk gün kadar gün aktif bir şekilde devam ettiği de söylenilmiştir.⁴³² Busrâ, eski çağlardan beri Eyle-Petra yoluyla Kızıldeniz'den ve San'a-Necran-Taif-Mekke -Medine -Hicr -Tebük-Petra (veya Amman) yolundan da⁴³³ Hindistan, Çin, Habeşistan ve Yemen ülkelerinden getirilen malların satıldığı önemli bir pazar olma özelliğini korumuştur.⁴³⁴ Ayrıca Busrâ; Urfa, Antakya, Akdeniz sahillerinden Hire ve Basra körfezine giden kervanların geçtiği güzergâhlardan biriydi.⁴³⁵ Hz. Muhammed'in iki defa olmak üzere Bi'setten önce Busrâ'ya gitmiş olduğu hakkındaki rivayetler ile Bizans-Sasani İmparatorlukları arasında meydana gelen ve Sasanilerin galip çıktığı savaştan (613 ya da 614) Müslümanların, Bizans birliklerinin üstün gelmelerini istedikleri ile ilgili “en yakın yer” in, Ezri'at ve Busrâ olduğuna dair aktarılanlar göz önüne getirilecek olursa⁴³⁶ burası Kureyşlilerin her yıl yaz mevsiminde büyük kitleler halinde uğradığı yerlerden birisiydi.⁴³⁷ Onların, Busrâ panayırını çok iyi bildiklerini ve buraya ticaret yapmak için kervanlar göndermiş oldukları söylenilebilir. Busrâ'daki panayırda, Bizans adına Gassan emirleri ve Bizanslılar tarafından tayin edilen Arap asıllı valiler, vergi (öşür) toplamakla sorumluydular.⁴³⁸ Buradaki ticaretin hacmi bir o kadar büyüktü ki Arabistan'dan gelen ticari mallar, burada satışa sunulur ve karşılığında ise Busrâ'nın meşhur ticari emtiaları satın alınırdı.⁴³⁹ Panayırda içki ve kılıç önemli ihracat maddelerini oluşturmaktaydı.

Şam'da kurulan üçüncü büyük panayır olan Ezri'at panayırı, Hicaz bölgesine en yakın yerleşim yeri idi.⁴⁴⁰ Burası Şam taraflarındaki Belkâ ve Ammân'a yakın bir yerde kurulmuş olup, günümüzde Ürdün'ün doğusundaki Der'â şehridir. Busrâ panayırının bitmesinden yetmiş gün sonra açılan ⁴⁴¹ Ezri'at panayırı, her yıl şemsi

⁴³¹ Mustafa Fayda, “Busrâ ”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.6, TDV Yayınları, İstanbul 1992, s. 470.

⁴³² Baysa, *a.g.e.*, s. 88.

⁴³³ Fayda, “Busrâ ”, s. 470.

⁴³⁴ Fayda, “Busrâ”, s. 470; Baysa, *a.g.e.*, s. 88.

⁴³⁵ Fayda, “Busrâ ”, s. 470.

⁴³⁶ Fayda, “Busrâ ”, s. 471.

⁴³⁷ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.II, s. 947.

⁴³⁸ Fayda, “Busrâ ”, s. 470.

⁴³⁹ Yılmaz, *a.g.t.*, s. 153.

⁴⁴⁰ Baysa, *a.g.e.*, s. 88.

⁴⁴¹ Yılmaz, *a.g.t.*, s. 156.

takvime bakılarak belirli bir günde kurulmaktaydı.⁴⁴² Ticari hareketliliği ile Busrâ panayırına benzeyen Ezri'at'a, Araplar özellikle Kureyş Kabilesi her sene yazın olmak üzere kalabalıklar halinde rağbet ederlerdi.⁴⁴³ Miladi 613 veya 614 yılları öncesinde Ezri'at şehri, Bizans imparatorluğunun idaresi altında bulunmaktaydı ve o dönemlerde panayır, Rumlar tarafından atanan Arap valileri tarafından idare edilirdi. Dolayısıyla idareyi ellerinde bulunduran valilerin, vergi (öşür) aldıkları söylenebilir.⁴⁴⁴ Arabistan'da en uzun sezonlu panayır olan Ezri'at panayırı, içkisiyle meşhur olduğu için⁴⁴⁵ Arabistandaki tüccarlar büyük oranda bu panayırdan şarap ithal ederlerdi. Burada yerli veya yabancı her türlü ticari malın satımı yapılmıştır.

Kûfe'ye 3 mil kadar uzaklıkta olup, Necef Gölü kenarında bulunan Hire⁴⁴⁶ günümüzde Irak'ın Necef iline bağlı bir kaza merkezi olmakla birlikte Kûfe'den 5 km kadar güneyde ve Kûfe ile Havernak arasındaki Kinidre höyüğünün güneydoğusunda olan Fırat Nehri kenarında kurulmuş olan genişçe bir ovoidir. Havası ve suları ile adından söz ettiren Hire Devleti için "Hire'de bir gün bir gece kalmak, bütün bir yıl tedavi görmekten iyidir." Sözü Araplar içerisinde yaygınlık kazanmıştır. Kuruluş yılını her ne kadar Buhtunnasr (M.Ö. 605-562) dönemine kadar götüren efsanevi rivayetler olsada ilk defa 240 yıllarında Sasaniler tarafından verilen kral unvanıyla M.S. III -VII. yüzyıllar arasında burada kurulan Lahmiler, İran ile Arabistan arasındaki büyük bir ticaret merkezi olarak ortaya çıkmıştır.⁴⁴⁷ M. III. yüzyıldan VII. yüzyıla kadar ticaretteki önemini korumuş olan Hireliler, ticaret tarihi ile ilgilenen yazarların övgülerine mazhar olmuşlar idi. Öyle ki yazarlar, onların Hindistan mallarını getirmek için Seylan Adasına ve Hind limanlarına kadar gittiklerini aktarmışlardır. Bu bölgede de yine yılda bir defa büyük bir panayır kurulurdu.⁴⁴⁸ Sezonu hakkında kesin bir bilgiye sahip olmadığımız Hire panayırı, bir ülkenin sınırlarında olduğu için belli bir düzen içerisindeydi.⁴⁴⁹ Suriye, Yemen,

⁴⁴² Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.II, s. 951.

⁴⁴³ Yılmaz, *a.g.t.*, s. 157; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.II, s. 947.

⁴⁴⁴ Yılmaz, *a.g.t.*, s.157.

⁴⁴⁵ Baysa, *a.g.e.*, s. 88; Yılmaz, *a.g.t.*, s. 157.

⁴⁴⁶ Yılmaz, *a.g.t.*, s. 157-158.

⁴⁴⁷ M. J. Kister, "el-HÎRE (Araplarla İlişkileri Üzerine Bazı Notlar)", (Çev. Ali Aksu), *CÜİF Dergisi*, Cilt IX/1, Haziran 2005, s. 29-30; Hüseyin Ali Ed-Dâkûki, "Hire", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.18, TDV Yayınları, İstanbul 1998, s. 122.

⁴⁴⁸ Çağatay, *a.g.e.*, s. 61-62.

⁴⁴⁹ Baysa, *a.g.e.*, s. 91.

Umân, Hicaz, Bayreyn, İran ve Hindistan’dan pek çok kervanın iştirak ettiği⁴⁵⁰ burada deri, esans, elbise, değerli taşlar, at, deve, koyun, maymun ve diğer ticari mallar satışa sunulurdu.⁴⁵¹ Ayrıca burada yabancı tüccarların han ve depoları bulunmaktaydı.⁴⁵² Her yıl düzenli olarak ticari kervanlarını Hire panayırına gönderen Kureyşlilerden Hakem b. Ebü’l-Âs b. Ümeyye’nin, Hîre’den getirdiği ıtriyatı sattığı ve Hz. Ömer’in de Hîreli olan Kâ’b b. Adî ile ortaklaşa ticaret yaptığı geçen bilgiler arasındadır.⁴⁵³ Aynı şekilde Hîre ve Kinde hükümdarları da her yıl Ukâz’a kervan göndererek ticari münasebetlerini devam ettirmişlerdir.⁴⁵⁴ Buradaki panayır Hîre başkentinin olduğu bir mevkide kurulmuş olduğundan dolayı, şehri idare etmesinin yanı sıra panayırda aynı krallık tarafından idare edilmiştir. Tüccarların şehre girişleri esnasında Tayyi kabilesinden olan Banu Lâm kolu “yol vergisi” adında vergi toplardı.⁴⁵⁵

2.3. Panayırların Doğurduğu Neticeler

Her sene belirlenmiş bir mevkide ve aynı tarihte düzenlenen Araplararası (pan-arap) büyük panayırlar, Hubaşe gibi mahalli panayırlardan tamamen farklı olarak büsbütün yarımadayı kuzeyden doğuya, doğudan güneye, güneyden batıya, batıdan kuzeye, olmak üzere adeta bir saat gibi dönerek dolaşmaktaydı. Bu panayırlar, sadece bulunduğu bölgedeki tüccarlara değil aynı zamanda gerek Arabistanın diğer kısımlarındaki ve gerekse dış ülkelerdeki tüccarlara cazip gelerek kendine çekiyordu.⁴⁵⁶ Buda esasen İslamdan önce Arabistanın, iktisadi bir fedarasyona (birliğe) ve bütünlüğe kavuştuğunu gösterir. Evvelce işaret ettiğimiz gibi Ukâz panayırında ticari meselelerle ilgilenmek üzere bir hâkimin bulunuşu söz konusuydu. Hâkimin uzak bir diyardan, Doğu Arabistan’daki Temim kabilesinden, Batı Arabistanda bulunan Ukâz’a geliyor olması “iktisadi birlik (federasyon)” halinde bulunuşun izlenimini güçlendirmektedir.

⁴⁵⁰ Apak, *Arap Tarihi ve Kültürü*, s. 64; Mehmet Ali Kapar, “Lahmiler”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.27, TDV Yayınları, Ankara 2003, s. 55.

⁴⁵¹ Baysa, *a.g.e.*, s. 91.

⁴⁵² Ed-Dâkûki, “Hîre”, s. 123.

⁴⁵³ Ed-Dâkûki, “Hîre”, s. 123; Kister, “el-HÎRE”, s. 30.

⁴⁵⁴ Azizova, “Ukaz ”, s. 61.

⁴⁵⁵ Yılmaz, *a.g.t.*, s. 161.

⁴⁵⁶ Hamidulah, *İslam Peygamberi*, C.II, s. 952; Rahman, *a.g.e.*, C.2, s. 278.

Şurası bir gerçek ki; panayırların, farklı bölgelerden gelenlerin kendine özgü lehçelerinin birbirleriyle kaynaşmasında ve ülkelerarası birliğin sağlanmasındaki katkısı büyüktür. Her ne kadar örf ve adetler mevzusunda az da olsa bir ayrılık görülse de ticaret kanun ve kaideleri her yerde aynı olmuştu. Bölge mahsulleri tüm ülke genelinin ihtiyacını karşılayabilecek derecede elde edilemediğinden, insanlar ithalat amacıyla ister istemez uzun ticari seferlere çıkmaya mecbur kalıyorlardı. Onların Suriye'ye, Mısır'a, Habeşistan ve Mezopotomya'ya yaptığı seyahatleri, bu memleketlerin coğrafyası, sınai, ictimai, iktisadi (vs.) hususları hakkında bilgilenmelerini sağlıyordu.⁴⁵⁷

⁴⁵⁷ Hamidulah, *İslam Peygamberi*, C.II, s. 952, 955-956.

3. İSLÂMÎ DÖNEMDE (HZ. MUHAMMED)

TİCARİ HAYAT

3.1. Medine

Hız. Muhammed, 13 yılını geçirdiği Mekke döneminde (610-622) daha çok din konusu üzerinde durmuş ve dinin sosyal yönü olan Müslümanların ayrı bir topluluk olarak teşkilatlanması için çaba göstermiştir. Fakat Müslümanlar arasındaki iktisadi sorumluluklar ve bu sorumlulukların getirdiği yardımlaşma ruhu daha Mekke döneminde başlamış bulunuyordu. Hız. Muhammed'in Medine'ye hicret etmesiyle başlayan bu dönemde İslam ilkelerinin sosyal, siyasi, iktisadi boyutları güçlenmeye başlayacaktır.⁴⁵⁸

Medine her ne kadar Yemen-Mekke-Suriye ticaret yolu üzerinde bulunsa da ticaretteki açılımları, Mekke gibi geniş değildi. Bu alanda çevresiyle sınırlı kalmıştı. Burası hatırlanacağı üzere hicret öncesi insanların çoğunlukla ziraatle uğraştığı az da olsa ticarete de iştigal edenleri gördüğümüz küçük bir yerleşim alanıydı.⁴⁵⁹ Müslümanların Medine'ye hicret ettiği sırada bu şehirdeki nüfusu 4 bin Yahudi ve 6 bin de (Evs-Hazrec) Araplar oluşturmaktaydı. Yemen'den buraya göç eden Araplar, oradan gelen bir tarım kültürüne sahiptiler ve bu alanda mahirdiler. Medine ve çevresindeki ekonomik hayatı bilhassa ticareti, Yahudiler ellerinde tutuyorlardı. Onların ticarete başarılı olmalarında kendi aralarında dayanışma ve irtibat halinde oluşları etkili olmuştur. Kendilerinin servet sahibi olmaları ile birlikte diğeri insanlara ödünç para vermeye ve faizciliğe (bankerliğe) başlamışlardır. Yavaş yavaş bu yoldan da insanların mülklerine ve arazilerine göz dikerek bir şekilde onlardan almayı bilmişlerdir. Ziraat ve sanayide olduğu kadar ticarete de "varlıklı patronlar" durumuna gelen Yahudiler⁴⁶⁰ elde ettikleri bu ekonomik güç ile Arapları ekonomik ve siyasi baskı altında tutmuşlardır. Şehrin ekonomisini her daim ellerinde tutmak isteyen İsrailoğulları, Arapları parçalayıp zayıflatmak ve yok etmek amacına yönelik bir strateji uyguluyorlardı ki İslamiyet öncesi iki kardeş kabile olan Evs ve Hazrec arasında meydana gelen o kanlı savaşlar (Buas) bunun en önemli göstergesi olsa

⁴⁵⁸ Ahmet Tabakoğlu, *İslâm İktisadına Giriş*, 4. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul 2016, s. 109.

⁴⁵⁹ Fethullah Zengin, *Siyer Dersleri Medine Dönemi*, İdris Söylemez (ed.), Malatya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Malatya 2019, s. 66-67.

⁴⁶⁰ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.I, s. 572-573.

gerektir.⁴⁶¹ İki Arap kabilesinden olan Evs ve Hazrecliler çok uzun süreli savaş olan Buas'ı yeni bitirebilmişlerdir. Savaş bir netice alınmadan sona ermiş ancak gergin mütareke dönemi devam etmekteydi. Anlaşmazlık ve çekişmeler içerisinde olan Medineliler Araplar, bu sorunlarının çözümünün kabile hayatı dışında olduğunun farkına varmışlardı.⁴⁶² Çünkü kabile esaslı olan sosyal yapı bu çatışmaya son vermede başarılı olmayıp aksine bu durumun daha da kötüye gitmesine sebep olmuştu.⁴⁶³ Yıllardır Yahudilerin iktisadi baskısı içerisinde onların gölgesi altında yaşamak zorunda kalmışlardı. Kabilecilik anlayışının esas alındığı ve bir birlikteliğin olmadığı özellikle savaşların da yaşandığı böyle bir ortamın bulunduğu Medine'de Araplar kendilerini hem dini, sosyal, siyasi hem de ekonomik açıdan kurtaracak, barış, huzur ve refaha kavuşturacak bir dünya düzeni arayışı içerisinde girdiler. Ne var ki Kureyş kabilesinin yurdu olan Mekke'de bu düzeni getirebilecek temsilcilerle karşılaştılar.⁴⁶⁴ Hz. Muhammed, Medine halkını düzene koymak için davet edilmiştir.⁴⁶⁵ Araplar onların kendi aralarında bir uzlaşma sağlayacaklarını ümit etmekteydiler.⁴⁶⁶ Ayrıca böylesine ticaretin usûl ve esaslarını iyi bilip, uluslararası ticarete hat safhaya ulaşan Kureyşlilerden olan kimselerin, Medine'de bulunmalarıyla beraber ticari alanda ilerleyebilecekleri düşüncesindeydiler. Gerçekten de buraya hicret eden muhacirler, Medinelileri ekonomik açıdan güçlendirebilecekler mi?

3.1.1. Hz. Muhammed'in Medine'de Yaptığı İktisadi Faaliyetler

Tarih boyunca iktisadi bağımsızlık, siyasi bağımsızlığın en önemli unsuru olmuştur. Ticaret amacıyla Filistin, Yemen, Bayreyn, Uman'a gitmiş ve Mekke müşriklerinin, Müslümanlar aleyhine imzaladıkları antlaşma sonucunda ekonomik ambargoya maruz kalan Hz. Muhammed de nitekim iktisadi bağımsızlığın önemini gayet iyi biliyordu⁴⁶⁷ ve Medine'de kurulacak olan İslam devletinin yaşatılması için ekonomik bir güce sahip olunması gerektiğinin farkındaydı. Bir tüccar olarak yıllarca Medine

⁴⁶¹ Hizmetli, *İlk Dönem*, s. 276.

⁴⁶² Mahmood İbrahim, "İslam'ın Doğuşu ve Sermaye", (Çev. Ahmet Turan Yüksel), *NEÜİF Dergisi*, C.8, S.8, Eylül 1998, s. 297; Adnan Demircan (Der.), *Hz. Peygamber (s.a.v.) Döneminde Kurumsal Yapının oluşumu*, Siyer Yayınları, İstanbul 2015, s. 72.

⁴⁶³ İbrahim, "a.g.m.", s. 297.

⁴⁶⁴ Hizmetli, *İlk Dönem*, s. 280-281.

⁴⁶⁵ Demircan (Der.), *Kurumsal Yapının oluşumu*, s. 72.

⁴⁶⁶ Hizmetli, *İlk Dönem*, s.280; Bedirhan, *İslam Tarihi*, s. 35-36.

⁴⁶⁷ Kallek, *a.g.e.*, C.3, s. 327.

ile kurmuş olduğu diyalog sebebiyle şehrin sosyal, siyasi ve iktisadi yapısına yabancı değildi.⁴⁶⁸ Dolayısıyla hicreti ardından yapacağı ilk iş olarak siyasi ve iktisadi açıdan güçlü bir devlet kurmayı hedeflemişti.⁴⁶⁹ Onun, Medine’de uygulanır duruma getirdiği bazı faaliyetlerinin dini, siyasi, sosyal olduğu kadar ekonomik tarafı da vardı. Aşağıda bahsedeceğimiz üzere bu faaliyetlerin daha çok ekonomik boyutlarını görmeye çalışacağız.

Hiz. Muhammed ilk önce Evs ve Hazrecliler arasında uzun yıllar süregelen kabile savaşlarını sona erdirerek, onları “İslam kardeşliği” çatısı altında birleştirecektir.⁴⁷⁰

3.1.1.1. Muâhat (Kardeşlik) Tesisi

Uhuve kökünden türemiş olan muâhat kelimesinin sözlük anlamı bir kimse ile kardeş olmak, birini kardeş edinmektir. Terim anlamı olarak ise Hiz. Muhammed’in muhacir ve ensarı kardeşleştirmesidir.⁴⁷¹ Dinleri uğruna müşrikler tarafından baskı gördükleri öz yurtlarını terk etmek zorunda kalıp ailelerini, mallarını, bütün varlıklarını arkalarında bırakarak Medine’ye gelmiş olan muhacirlerin, göçmenliğin doğası gereği ortaya çıkan sıhhi, ictimai, iskân sorunlarından bir diğeri de şüphesiz iktisadi problemlerdi.⁴⁷²

Hiz. Muhammed öncelikle muhacirleri gerek maddi ve gerekse manevi olarak desteklemek, mali sorunlarını azda olsa gidermeye çalışmak, anayurtlarından ayrılmış olmanın vermiş olduğu garipliği, burukluğu hafifletmek ve onları yabancı olan bir toplumla kaynaştırmak, bütünleştirmek için Mekkeli muhacirler ile Medineli Müslümanlar arasında muâhatı tesis etmiştir.⁴⁷³ Bunun için hicretten yaklaşık 5 ay sonra Mescid-i Nebevi’nin inşası sırasında ensar ve muhacirlerden kırk beşer⁴⁷⁴ kişiden oluşan grubu, Enes b. Malik’in evinde toplamış “İslam dininde hilf”⁴⁷⁵

⁴⁶⁸ Zengin, *a.g.e.*, s. 66.

⁴⁶⁹ Kallek, *a.g.e.*, C.3, s. 327.

⁴⁷⁰ Hizmetli, *İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar*, s.143; Hizmetli, *İlk Dönem*, s. 283; Sarıçam, *a.g.e.* s. 125.

⁴⁷¹ Hüseyin Algül, “Muâhât”, *İslam Ansiklopedisi*, C.30, TDV Yayınları, Ankara 2020, s. 306.

⁴⁷² Mustafa Safa, “Hicret Sonrası Medine’de Sosyal Ve Dini Hayat”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, S.17, Haziran 2015, s. 359; Hizmetli, *İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar*, s. 145.

⁴⁷³ Köksal, *a.g.e.*, C.3, s. 88-89; Sarıçam, *a.g.e.*, s.126; Safa, “a.g.m.”, s. 359.

⁴⁷⁴ Onlardan 50’si Muhacir, 50’ si de Ensardan olmak üzere toplam 100 kişi olduklarına dair görüşlerde vardır. Bkz. İbn Sa’d, *a.g.e.*, C.1, s. 226; Köksal, *a.g.e.*, C.3, s.88-89; Semhudi, *a.g.e.*, C.1, s. 303; Sarıçam, *a.g.e.*, s.125; Algül, “Muâhât”, s. 308; Apak ve dğr., *a.g.e.*, s. 306.

⁴⁷⁵ Hilf: Cahiliye Araplarının kendi aralarında yaptıkları ittifak, dostluk ve dayanışma yemini.

yoktur, din kardeşliği vardır.” Sözüyle her iki taraftan iki kişiyi birbirinden sorumlu tutarak kardeş ilan etmiştir.⁴⁷⁶ Bu sorumluluğun bir gereği olarak ensar’dan olanlar muhacir kardeşlerini evlerine kabul etmiş, onlara her konuda yardımcı olmaya çalışarak büyük fedakârlıklar göstermişlerdir.⁴⁷⁷

Hiz. Muhammed kardeşleştirme yaparken iki tarafında ilmi ve fikri seviyeler bakımından birbirlerine eşit olmasına dikkat etmiştir. Belki de bununla sahabelerin birbirlerini daha çok anlayıp, kaynaşabileceklerini düşünüyordu. Örneğin bu konuda Abdurrahman b. Avf ile Sa’id b. Er-Rebi arasındaki karakter benzerliği göze çarpmaktadır. İki sahabede cömert olup, Allah’ın rızasını kazanmak adına mallarını muhtaç olanlara harcamaktan asla geri durmayan insanlardı. Ensar içinde en varlıklı kişi olarak bilinen Sa’d b. Er-Rebi kardeşi Abdurrahman b. Avf’a, servetini aralarında paylaşmak için teklif ettiğinde her şeyden önemlisi kanaatkâr olan Avf, ihtiyacı ölçüsünde malının küçük bir kısmını almış ve “Bana Medine’nin pazarını gösterin.” Diyerek alın teriyle elde edeceği kazancının peşinden gitmiştir.⁴⁷⁸ Sa’d tarafından Beni Kaynuka çarşısına götürülen ve oradan biraz yağ, peynir, süt alarak alışverişe başlayan Abdurrahman ticaret hayatında muvaffak olmuş, kazancını arttırarak eski varlıklı haline tekrar kavuşmuştu. Medine’nin sayılı servet sahipleri arasında adını duyuran bu sahabe o kadar zenginleşmişti ki kendisinin 700 develik kervan çıkardığı söylenilir.⁴⁷⁹ Nitekim böyle bir faaliyet, düşündüğü gibi Mekkeli ticaret toplumundan olan muhacir ile Medineli tarım toplumundan olan ensarı birbirlerine karşı ısındırmış ve bir bütün olarak bağlanmalarını sağlamış, bilgi ve deneyimlerini bir araya getirerek ortaklaşa iş kurma, üretme anlayışı kazandırmıştır.⁴⁸⁰ Hiz. Ömer kendisinin hurma hasadı işine giderken, ahdi kardeşi olan İtâb b. Mâlikin’de Hiz. Muhammed’in yanında gittiğini ve akşamında buluştuklarında öğrendiklerini birbirlerine aktardıklarını ve bu işi sırasıyla yaptıklarını söyler. Aynı zamanda bu şekilde maddi olarak ensar’dan, muhacir’e

⁴⁷⁶ Algül, “Muâhât”, s. 306; Köksal, *a.g.e.*, C.3, s. 88-89; Sarıçam, *a.g.e.*, s. 125; İbrahim “a.g.m.”, s. 301; Semhudi, *a.g.e.*, C.1, s. 303-304; Buhâri, *Sahih-i Buhari*, (Çev. Mehmet Vehbi), C.2, Üçdal Neşriyat Yayınları, İstanbul 2011, s. 382.

⁴⁷⁷ Hizmetli, *İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar*, s. 145; Himmet Berki, Osman Keskioglu, *Hâtemü’l-Enbiyâ Hiz. Muhammed ve Hayatı*, DİB Yayınları, 30. Baskı, Ankara 2015, s. 209 - 210; Cabiri, *a.g.e.*, s. 112.

⁴⁷⁸ Apak ve dğr., *a.g.e.*, s. 308; Kettani, *a.g.e.*, C.2, s. 91; Buhâri, *a.g.e.*, C.2, s. 381; Berki, Keskioglu, *a.g.e.*, s. 211; İbn Sa’d, *a.g.e.*, C.3, s. 137; M. Ebu Zehra, *a.g.e.*, C.2, s. 358.

⁴⁷⁹ Berki, Keskioglu, *a.g.e.*, s. 211.

⁴⁸⁰ Sarıçam, *a.g.e.*, s. 126.

sermaye akışı sağlanmıştır.⁴⁸¹ Muhacirlere çok yakınlık gösteren ensarın fedakârlığı o derece ileri gitmişti ki, hurmalıklarını muhacir kardeşleriyle taksimatlandırmak istemişlerse de Hz. Muhammed ticaretle iştigal eden muhacirlerin, ziraat işlerinden pek anlamayacaklarını düşündüğü için muhacirler adına bunu uygun görmemiştir. Ancak beraber çalışmak suretiyle ürüne ortak olabileceklerini bildirmiştir.⁴⁸² Böylelikle ensarın ziraat işlerinde beraberce çalışabilecekleri aktif bir insan gücü ortaya çıkmış bulunuyordu. Her ne kadar muhacirler, ziraatten pek bir şey anlamasalar da mümkün mertebe bu alanda kardeşlerine yardım etmekten geri durmamışlardır. İşlenmeyen ekilemeyen toprakların, muhacir ve ensarın eliyle işlenmesi ve ekilmesi ziraatten elde edilen ürünlerin artışını beraberinde getirmiş, bu ürünler satılmak üzere pazarlarda yerini almıştır.⁴⁸³

Netice itibarıyla muahât uygulamasıyla Medine'deki Müslümanlar, siyasi ve iktisadi alanda Yahudilerin etkisini azaltmışlar ve güçlü bir kesim olma şansını elde etmişlerdir.

3.1.1.2. Mescid-i Nebi

Hicret sonrası Hz. Muhammed'in Medine'de gerçekleştirdiği faaliyetlerden bir diğeri de Mescid-i Nebevi'nin inşasıdır.⁴⁸⁴ Medine'nin dini, ilmi, kültürel, askeri faaliyetlerinin yanı sıra devlete ait resmi işlerin yürütüldüğü siyasi faaliyetlerin ve toplumsal ictimai konuların ele alınarak değerlendirildiği bir yer olan Peygamber mescidinde⁴⁸⁵ aynı zamanda iktisadi meselelerde görüşülerek çözüme kavuşturulurdu. Kurulacak olan çarşı, pazar, ticaret ve kervanlarla ilgili konular burada danışılır⁴⁸⁶ Medine'ye intikal eden mallar, yine burada muhafaza edilirdi. Ticaretin merkez noktası olan Medine çarşısının, mescid'in çevresinde kurulmuş olması, Hz. Muhammed'in mescid ve pazar ikilisini bir arada tuttuğunu ve mescidde

⁴⁸¹ Demircan, *Kurumsal Yapının oluşumu*, s. 73.

⁴⁸² Sarıçam, *a.g.e.*, s. 126; Algül, "Muâhât", s. 307; Köksal, *a.g.e.*, C.3, s. 89; Berki, Kesioğlu, *a.g.e.*, s. 210; M. Ebu Zehra, *a.g.e.*, C.2, s. 358.

⁴⁸³ Safa, "a.g.m.", s. 379.

⁴⁸⁴ Semhudi, *a.g.e.*, C.1, s. 307; Nebi Bozkurt, Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Mescid-i Nebevi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.29, TDV Yayınları, Ankara 2004, s. 281; Belazuri, *a.g.e.*, s. 5; İbn Rüşte, *a.g.e.*, s. 82.

⁴⁸⁵ Hizmetli, *Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar*, s. 149; Bozkurt, Küçükaşçı, "Mescid-i Nebevi", s. 281; Şensoy, *a.g.e.*, s. 34; İbrahim, "a.g.m.", s. 297; Sarıçam, *a.g.e.*, s. 121-122; Bedirhan, *İslam Tarihi*, s. 144.

⁴⁸⁶ Şensoy, *a.g.e.*, s. 35.

konu bahisedilen İslam ticaret hukuku üzerinden insanların ticaretlerini yürütmelerini istediğini gösterir.⁴⁸⁷ Mescid -i Nebi'nin özellikle siyasi ve ekonomik açıdan Dâru'n-Nedve fonksiyonunu gördüğü söylenilebilir.⁴⁸⁸

3.1.1.3. Medine Anayasası

Medine'de demografik yapı, muhacirler ile ensarın teşkil ettiği Müslümanlar, Evs ve Hazrec kabilesinden henüz müşrik olan Araplar ve Yahudiler olmak üzere 3 farklı toplum yapısından oluşmaktaydı.⁴⁸⁹ Bu gruplardan oluşan toplumsal yapılanma Arap Yarımadasının eski geleneğine yabancı kalmaktaydı. Çünkü geleneksel kabile hayatında kan ve akrabalık bağına dayalı olarak toplumsal örgütlenme sağlanırken ilk defa coğrafi, etnik ve kültürel kökenleri ayrı bir sosyal kitle, Medine'de kendini gösteriyordu. Kabilevi yönetimin esas alındığı ve siyasi bir birlikten yoksun olan bu şehirde dolayısıyla ekonomik yapıda olumsuz etkilenmekteydi.⁴⁹⁰

Hiz. Muhammed, her ne kadar “özel islam kardeşliği” adı altında müslümanların kendi aralarında birliğini ve beraberliğini güçlendirmişse de toplum daha tam olarak bütünleşmemişti ve bir dayanışma içerisinde değildi.⁴⁹¹ Bu iki grubun, bir üçüncü grup olan Yahudiler ile güçlendirileceği ümit edilmekteydi.⁴⁹²

Yahudiler, Mekkeli müşriklerle ticari iş birliği içerisinde bulunuyorlardı ve bu iki kesimin arasındaki münasebetler çok iyiydi.⁴⁹³ Yahudilerin, Medine'deki Müslüman varlığına karşı çıkmalarının önemli sebeplerinden birisi, bir yandan ekonomik kaynaklarının büyük bir kısmının Müslümanların eline geçmesiyle, dışarıda Mekkeli müşrikler ile kurduğu ticari diyalogun kopması endişesiyle, diğer yandan da Araplar üzerindeki nüfuzlarının ve onlara layık gördükleri sömürüyü kaybetme korkusuydu.⁴⁹⁴ Böyle bir durumun varlığı Müslümanları, Yahudilerin kontrolü altında olan çarşılarda gönül rahatlığıyla alışveriş yapmalarına ve ekonomik açıdan

⁴⁸⁷ Bozkurt, Küçükaşcı, “Mescid-i Nebevî”, s. 281.

⁴⁸⁸ İbrahim, “a.g.m.”, s. 297.

⁴⁸⁹ Hamidullah, *a.g.e.*, C.1, s. 188; Hizmetli, *İlk Dönem*, s. 277; Tabakoğlu, *a.g.e.*, s. 114; Mustafa Özkan, “Medine Vesikası”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.2, TDV Yayınları, Ankara 2019, s. 213; Aytürk, *a.g.e.*, s. 59; Sarıçam, *a.g.e.*, s. 126; Berki, Kesioğlu, *a.g.e.*, s. 208; Bedirhan, *İslam Tarihi*, s. 145.

⁴⁹⁰ Gümüştekin, *a.g.t.*, s. 59.

⁴⁹¹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.1, s. 188; Özkan, “Medine Vesikası”, s. 213.

⁴⁹² Lings, *a.g.e.*, s. 209.

⁴⁹³ Hizmetli, *Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar*, s. 148.

⁴⁹⁴ Hizmetli, *İlk Dönem*, s. 279; Hizmetli, *Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar*, s. 147.

gelişmelerine mani oluyordu. Şehirdeki Müşrik Araplar, Yahudiler, Gayr-i Müslimler ile bir şekilde anlaşmaya vararak, bir uyum içine girmek gerekiyordu.⁴⁹⁵ Bu sorunun gayet farkında olan Hz. Muhammed gerek kendisinin ve gerekse muhacirlerin buraya gelişinden hoşnut olmayan Yahudilere iyi davranmış, takındığı bu tavrıyla aslında onlara karşı ılımlı olduğunu ve onlarla anlaşmak istediğini göstermeye çalışmıştır. İyi davranışlarını özenle devam ettirerek en nihayetinde Yahudileri anlaşma yapmaya kabul ettirmeyi başarmıştı.⁴⁹⁶ Yahudilerin bu antlaşmayı kabul etmelerinde kendilerince sebepleri vardı. Onlar, her şeyden önce politik ve ekonomik çıkarlarla antlaşma masasına oturmuşlardı. Medine İslam ve Müslümanların hâkimiyeti altındaydı. Hz. Muhammed, Medine’de sözünü geçiren en güçlü insan olmuştu. Yahudiler, Medine’de daha önceden elde ettikleri güce, tekrardan kavuşmak için sabırsızlıkla bekliyorlardı. Yahudilerin Müslümanlarla ittifak içerisinde olmaları siyasi ve ekonomik alanda iyileşmelerini sağlayabilecekti.⁴⁹⁷

Müslümanlar ile Yahudiler arasında hicretin 1. Senesi kaynaklarda “sahife, kitap” olarak bahsedilen⁴⁹⁸ günümüzde ise İslam devletinin ilk anayasası olarak kabul edilen vesika oluşturulmuştur.⁴⁹⁹ Medine anayasasıyla, devlet geleneği olmayan bu şehirde artık tam teşekküllü İslam devleti kurulmuş bulunmaktaydı.⁵⁰⁰ Böyle bir antlaşma, Müslümanlar ile Yahudiler arasındaki ihtilafların bir süre için durdurulmasını sağlayacak⁵⁰¹ iç huzur ve güven ortamını getirecek ve Yahudi toplumunu siyasi alanda olduğu kadar iktisadi alanda da Mekkeli müşriklerden koparıp, Müslümanların yanına çekecekti.⁵⁰² Söz konusu antlaşma maddelerinden biri bütün kesimlerin iç işlerinde bağımsız, dış tehdit ve tehlikeler karşısında beraber hareket etmeyi öngörüyordu.⁵⁰³ Güven ortamının sağlanmasıyla artık Müslümanlar, Yahudilerin çarşılarında rahat bir şekilde alışverişlerini yapabileceklerken, dışarıdan

⁴⁹⁵ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.1, s. 188; Özkan, “Medine Vesikası”, s. 213.

⁴⁹⁶ Hizmetli, *İlk Dönem*, s. 277-279; Sarıçam, *a.g.e.*, s. 127.

⁴⁹⁷ Sarıçam, *a.g.e.*, s. 148; Lings, *a.g.e.*, s. 210-212.

⁴⁹⁸ Sarıçam, *a.g.e.*, s. 127; Özkan, “Medine Vesikası”, s. 212; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.1, s. 190-191; Bedirhan, *İslam Tarihi*, s. 148.

⁴⁹⁹ Sarıçam, *a.g.e.*, s. 127; Özkan, “Medine Vesikası”, s. 212-213; Hizmetli, *İlk Dönem*, s. 278; Bedirhan, *Orta Çağ Tarihi*, s. 37; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.1, s. 188; Tabakoğlu, *a.g.e.*, s. 114; Kallek, *a.g.e.*, C.3, s. 327; Bedirhan, *İslam Tarihi*, s. 148.

⁵⁰⁰ Tabakoğlu, *a.g.e.*, s. 114; Hizmetli, *İlk Dönem*, s. 277-278.

⁵⁰¹ Tabakoğlu, *a.g.e.*, s. 114.

⁵⁰² Hizmetli, *Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar*, s. 148.

⁵⁰³ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.1, s. 191-193.

gelebilecek saldırılar karşısında da daha güçlü bir şekilde savunmaya geçebileceklerdi. Dış tehdidin bertaraf edilmesi ticari kervanların şehre daha emniyetli bir şekilde gelebilmelerinin önünü açmıştır.⁵⁰⁴

3.1.2. Medine Ticareti

Medine'ye hicreti ardından İslam toplumunun iktisadi temellerini yavaş yavaş atmaya başlayan Hz. Muhammed, kendisinde ticaretle meşgul olmuş bir kimse olarak tüccarlık mesleğinin cemiyetteki önemini çok iyi biliyordu.⁵⁰⁵ Bundan ötürü ticarete gereken önemi vermiş, ticaretin geçim kapıları içinde en üstün olduğunu beyan edip, Müslümanlara ticaret yapmalarına yönelik tavsiyeler vererek onları bu yola teşvik etmiştir. Nitekim O, Müslümanları bu geçim yoluna teşvik ederek tavsiyeler verdiği gibi onları bu konuda da uyarmaktan geri durmamıştır. Hz. Muhammed, ihmal edilmemesi gereken bu ahlak ilkelerini, sözlü olarak ifade ettiği gibi bizzat kendisinde bir tacir olarak hayata geçirmiştir ve Müslümanlar, Onun bu teşvik ve nasihatlarını boşa çıkarmayıp ekonomik yaşantılarında başarıyla uygulamışlardır.

Medine'de zirai ve az da olsa sınaî (zanaat) ürünleri üzerinden bir ticaret hayatın varlığı söz konusuydu. Hicret sonrası ilk yıllarda da bu ticari hayatı döndüren yine Yahudilerdi. Onlar ziraat ve zanaattan elde edilen ürünlerini, dışarıya ihraç ettikleri gibi Busrâ ve Ezriat'tan türlü kumaş, güzel koku, mücevher ve besin yüklü kervanlarla Medine şehrinde olmayan ithal ürünleri getirirler ve satarlardı.⁵⁰⁶ Araplarda Yahudilerin ekonomik baskısı altında yaşamaktaydılar. Yahudilerin tekelinde olan ticari hayat, Mekke'den muhacirlerin gelmesiyle el değiştirecek ve Medine'nin ticari önemi giderek artmaya başlayacaktır.⁵⁰⁷ Medine'nin ticaret yolları üzerinde bulunması, Müslümanların ticari faaliyetlerini daha da kolaylaştırmıştır. Hz. Muhammed'in Medine'ye komşu olan kabilelerle yaptığı anlaşmalar, ticaretin önünü açmıştır. Bu yapılan antlaşmalarla Müslümanlar, kabilelerin topraklarından rahat bir şekilde geçebileceklerdi.⁵⁰⁸ Anlaşmaya uymayan kabilelerle şehrin ekonomik yapısını korumak adına savaşılmıştır.⁵⁰⁹ Hicretin 5.

⁵⁰⁴ Gümüştakin, *a.g.t.*, s. 60.

⁵⁰⁵ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.II, s. 1074.

⁵⁰⁶ Azizova, *a.g.e.*, s. 363.

⁵⁰⁷ Bal, *a.g.e.*, s. 132.

⁵⁰⁸ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.1, s. 431.

⁵⁰⁹ Gümüştakin, *a.g.t.*, s. 62.

Yılında, Rebiülevvel ayının 25'inde (M. 624) Dûmetülcendel emirinin, bölgeden geçmekte olan Medine kervanlarına saldırması ve buna karşın Müslüman birliği tarafından Dûmetülcendel'e düzenlenen sefer bu siyasetin uygulandığını gösterir.⁵¹⁰ Öte yandan Suriye ve Irak'tan gelip Dûmetülcendel yolu üzerinden geçtikten sonra Medine'ye ulaşması için Hayber'den geçmesi gereken kervanlar için bir tehdit unsuru olan Benî Nadîr Yahudilerine karşı harekete geçen Müslümanların, 629 yılında Hayber muhaberesini gerçekleştirmesi⁵¹¹ onların ticaretlerinin önünde duran tehlikeleri ber taraf etmekten geri durmadıklarını gösterir.

Muhacirlerin ticari konudaki o eşsiz tecrübeleri, Ensar'ın tarım konusundaki üstün becerileriyle birleşecektir.⁵¹² Cahiliye döneminden beri mesleği ticaret olan Muhacirler, İslam dininin değer yargılarına bağlı kalarak hicretten sonra da ticareti başlıca geçim kaynağı olarak devam ettirmişler⁵¹³ ve ticaretlerini Medine pazarında yaparak, ticari kervanlar düzenlemeye başlamışlardır.⁵¹⁴ Ebü'd-Derdâ lakabıyla meşhur olan Uveymir b. Zeyd dışında⁵¹⁵ Müslümanlığı kabul ettikten sonra ticaretle uğraşmayı bırakmış olan bir sahabe ismine denk gelinmemiştir.⁵¹⁶ Abdurrahman b. Avf⁵¹⁷ Zübeyr b. Avvâm⁵¹⁸ Ebu Bekir⁵¹⁹ Osman b. Affân Ömer b. Hattab⁵²⁰ ve iki oğlu Abdullah ile Ubeydullah⁵²¹ Dihye b. Halife el-Kelbi⁵²² Talha b. Ubeydullah⁵²³ gibi sahabeler Mekke'de olduğu gibi Medine'de de ticari hayatlarına atılıp başarılı

⁵¹⁰ Ahmet Güner, "Dûmetülcendel", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.10, TDV Yayınları, İstanbul 1994, s.1; Muhammed Hamîdullah, "Hendek Gazvesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.17, TDV Yayınları, İstanbul 1998,

s. 194; Köksal, *a.g.e.*, C.4, s. 728-730; Bal, *a.g.e.*, s. 109; Berki, Keskiöglü, *a.g.e.*, s. 299.

⁵¹¹ Hamidullah, "Hayber", s. 21.

⁵¹² Gümüştekin, *a.g.t.*, s. 61.

⁵¹³ Bal, *a.g.e.*, s. 132; Azizova, *a.g.e.*, s. 363.

⁵¹⁴ Bal, *a.g.e.*, s. 132.

⁵¹⁵ Kendisinin, müslüman olduktan sonra ticaretle ibadeti bir arada yürütemeyeceğini anladığı için ibadete yönelmeyi seçtiği rivayet edilir. Bkz; Abdullah Aydın, "Ebü'd-Derdâ", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 10, TDV Yayınları, İstanbul 1994, s. 310.

⁵¹⁶ Azizova, *a.g.e.*, s. 363.

⁵¹⁷ Ahmet Önkal, "Abdurrahman b. Avf", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.1, TDV Yayınları, İstanbul 1988, s. 157; Kettânî, *a.g.e.*, C.2, s. 91; İbrahim, "a.g.m.", s. 301; Azizova, *a.g.e.*, s. 364; Câbiri, *a.g.e.*, s. 226.

⁵¹⁸ İbrahim, "a.g.m.", s. 301; Mehmet Efendioğlu, "Zübeyr b. Avvâm", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.44, TDV Yayınları, İstanbul 2013, s. 522; Kettânî, *a.g.e.*, C.2, s. 90-91.

⁵¹⁹ Kettânî, *a.g.e.*, C.2, s. 88-89; Mustafa Fayda, "Ebü Bekir", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.10, TDV Yayınları, İstanbul 1994, s. 102; Aytürk, *a.g.e.*, s. 239.

⁵²⁰ Berki, Keskiöglü, *a.g.e.*, s. 211.

⁵²¹ Kettânî, *a.g.e.*, C.2, s. 89-92.

⁵²² Azizova, *a.g.e.*, s. 364.

⁵²³ İbrahim, "a.g.m.", s. 301; Azizova, *a.g.e.*, s. 363; İbn Hacer, *El-İsabe-Seçkin Sahabeler*, (Çev. Seyfullah Erdoğmuş), Sağlam Yayınevi, İstanbul 2011, s. 92.

bir tacir olmaya devam ederek ticaretten yüksek kazançlar elde etmeyi bilmişlerdir.⁵²⁴

Malının çoğunu ticaretten kazandığı söylenen ve kendi deyimiyle “kaldırdığı her taşın altından, altın ve gümüş” bulan Abdurrahman b. Avf ’ın⁵²⁵ sabahın erken saatlerinde pazarın yolunu tuttuğu, bir şeyler sattıkça kazanç sağladığı, nasıplı bir tüccar olduğu rivayetler arasındadır.⁵²⁶ Medineye göç ettiğinde hiçbir şeyi olmayan Abdurrahman’ın bu süre zarfında ekonomik olarak kendisini toparlaması, uğraştığı bu ticaret sayesinde olmuştur. Medine’nin gıda ve ticaret mallarını temin eden başlıca kişilerden olarak Suriye’den un ve yiyecek maddesi taşıyıp gelen kervanın ona ait olduğu⁵²⁷ ve Medine’ye giriş yaptığında şehirde büyük bir hareketliliğin yaşandığı ve piyasada ferahlığın görüldüğü nakledilir. Yine önemli tüccarlardan biri olan Hz. Osman, Beni Kaynuka pazarında hurma satarak ticarete başlamış ve bu alanda kazancını sağlamıştır.⁵²⁸ Medineli müslümanlara tüccarlığı öğreten bu saygın sahabenin Tebük Seferi sırasında orduyu bin deve ve 70 atla donatmış olduğu bilgisi, ticaretten elde ettiği kazancının boyutunu anlamamız açısından önemlidir.⁵²⁹

Kendisine ticarete eriştiği noktaya nasıl erdiğine dair soru yöneltildiğinde, kusurlu mal hiç satmamış olduğunu ve bir kâr gözetmediğini dile getiren Zübeyr b. Avvam⁵³⁰ ve onunda aralarında bulunduğu Zeyd b. Harise komutanlığında Medine’den, Suriye’ye gönderilen ticaret kafilesinin Vadilkura dolaylarında Fezâreli gruplarca saldırıya uğraması⁵³¹ Ömer b. Hattab’ın ticaretinin İran’a kadar uzanması⁵³² elbise ve kumaş ticaretçiliğiyle meşgul olan Hz. Ebubekir’in, Hz. Muhammed’in vefatından bir yıl önce ticaret amacıyla Busrâ’ya gitmesi, Ömer b. Hattâb’ın oğulları olan Abdullah ile Ubeydullah’ın, Busra’da satın almış oldukları bir ticaret malının Medine’de kâr sağlamış olması⁵³³ ve Hz. Muhammed tarafından Dihye b. Halife el-Kelbi başkanlığında Suriye’ye gönderilen kervanın, ticaret yüküyle dönüşlerinde

⁵²⁴ İbrahim, “a.g.m.”, s. 300.

⁵²⁵ Azizova, *a.g.e.*, s. 359; Berki, Keskiöğlu, *a.g.e.*, s. 211; İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 113.

⁵²⁶ Kettânî, *a.g.e.*, C.2, s. 91; El-Askalânî, *a.g.e.*, s. 112-113.

⁵²⁷ Câbiri, *a.g.e.*, s. 226.

⁵²⁸ Berki, Keskiöğlu, *a.g.e.*, s. 211.

⁵²⁹ Aytürk, *a.g.e.*, s. 239.

⁵³⁰ Kettânî, *a.g.e.*, C.2, s. 91.

⁵³¹ Azizova, *a.g.e.*, s. 364.

⁵³² Berki, Keskiöğlu, *a.g.e.*, s. 211.

⁵³³ Kettânî, *a.g.e.*, C.2, s. 88-92.

Hısmâ mevkiinde Cüzâm kabilesine bağlı kimseler tarafından baskına uğrayarak mallarının büyük bir bölümünün yağmalanmış olduğuna dair söylemler, Medinelilerin uluslararası ticarete katılmış olmalarının ilk defa muhacir kabileleriyle birlikte başlamış olduğunu göstermektedir.⁵³⁴

Medine'deki Müslümanlar seriyye ve gazvelerle uğraştıkları için genellikle Medine dışına ticari seferlere çıkmaya fırsat bulamamışlardır. Ancak bu dönemde kimsenin ticari yolculuklara çıkmadığı söylenilemez. Az da olsa kişilerin gerçekleştirdikleri ticari seyahatler bulunuyordu. Onlara katılamayanlar da Mekke'deki Arapların yaptığı gibi çıkanların taşıma ücretini ödemelerine karşılık ihtiyaç duydukları malları getirtebiliyorlardı.⁵³⁵ Ensar'dan Ebu Mi'lak Ensari isimli sahabe bunlardan bir tanesidir. Kendisinin ya da başka birinin ticari mallarıyla⁵³⁶ Şam ve Fars'a ticari seferlere çıktığı bilinir.

Medine'de ticarete konu olan ürünler arasında hurma başta geliyordu. Çünkü şehrin iklimi hurma ziraatı yapmaya çok elverişliydi. Üretilen hurmalar pazarlanan en önemli ticaret malıydı. Hurma cahiliye dönemine kıyasla, hicret sonrası İslami dönemde bir başka ilgi görmüştür. Muhacirlerden hurma bahçelerinde çalışanlar olduğu gibi bahçe satın alarak doğrudan hurma yetiştirenlerde oluyordu. Beni Nadir ve Beni Kureyza Yahudileri, Medine'den çıkartılınca onların hurma bahçeleri Müslüman Muhacir ve Ensar'a dağıtılmıştı. Onlarda buraları iyi değerlendirerek ekip dikmişlerdir. Mekke'nin fethedilmesine kadar Medine' deki hızla artan nüfus karşısında üretilen ürünler, ihtiyaçların karşılanmasına cevap veremiyordu. Bu durumda ticaret kervanları, çoğunlukla ihtiyaç olan maddeleri dışarıdan temin ediyorlardı. Özellikle yiyeceklerden arpa ve buğdayın bol olmadığı o yıllarda⁵³⁷ sonradan Müslüman olan Simah (Simeveyh) adındaki Hristiyan tacir, yanında birkaç tacirle memleketinden satmak için Şam'dan, Medine'ye buğday getirirler ve bunun karşılığında hurma satın almayı tercih ederlerdi. İslam öncesi Medine bölümünde Nebatili tacirlerin Medine'ye getirdikleri yiyeceklerden bahsetmiştik, o ürünler bu dönemde de onların eliyle gelmeye devam etmiştir.⁵³⁸ Görüyoruz ki Suriyeli tâcirler,

⁵³⁴ Azizova, *a.g.e.*, s. 364.

⁵³⁵ Safa, "a.g.m.", s. 383.

⁵³⁶ Safa, "a.g.m.", s. 383; Kettânî, *a.g.e.*, C.2, s. 92.

⁵³⁷ Safa, "a.g.m.", s. 381- 383.

⁵³⁸ Azizova, *a.g.e.*, s. 350; Kettânî, *a.g.e.*, C.2, s. 118.

Mekkeli müşriklerin ticaret kervanlarının, Medine'den geçmelerinin engellenmesinden dolayı cereyan eden savaş halinde bile Hicaz'a rahatlıkla gelebilmişlerdir.⁵³⁹

3.1.3. Müslümanlara Özgü Yeni Bir Pazar: Medine Pazarı

Hicretten önce ve hicret sonrası geçen zaman sürecinde her konuda olduğu gibi iktisadi konularda da bazı ayetler indiği gibi bazı hükümler ve kurallar konuyor, yine bazı cahiliye adetleri yasaklanıp, bazıları da değiştirilerek düzeltmeye tabi tutuluyordu. Bütün bu hükümler konulduğu gibi kalmamalı derhal uygulamaya geçirilmeliydi.⁵⁴⁰

Zira içinde bulunan o andaki var olan Medine pazarlarına genellikle Müşrik ve Yahudi tacirler hâkimdiler. Bunların ticari faaliyetleri ya kendi dini anlayışlarına ya da Cahiliye adetlerine göre yürütülüyordu. İslamiyet'in yasakladığı işlemlerin yapıldığı bu ortamlarda, Müslümanların kendi pazar hükümlerini uygulamaya geçirmelerinin zor olmasının yanında karşılıklı güven ortamı da kolaylıkla yakalanamayacaktı. Aynı zamanda Medine'de Gayr-i Müslimlerle yapılan ticaret daha çok Yahudilerin lehine işlemekteydi ve bunun böyle devam etmesi, devletin geleceği açısından sorun oluşturabilirdi.⁵⁴¹ Böyle bir durum Müslümanlara İslami esasların uygulandığı bir Pazar kurulmasını gerekli kılıyordu. Yahudi kapitalistlerin hâkimiyetinde olan o pazarlar, Müslümanların pazarı olmaya uygun görünmüyordu.⁵⁴² Özellikle Hz. Muhammed, Nebit pazarına gitmiş bir göz gezdirmiştir ve “Bu asla sizin pazarınız olamaz.” Buyurmuştur.⁵⁴³ Dolayısıyla Müslümanlar için Yahudilerin pazarları dışında bağımsız bir pazar kurabilecek yerleri gezmiştir ve Bakî'Ez-Zubeyr adındaki bir bölgeyi bulmuştur. O bölgeye bir çadır kurdurtup: “Sizin pazar yeri ve çarşınız şimdilik burasıdır!” buyurmuştur.

Ne var ki bu durumu kendince ticari faaliyetlerine bir tehdit olarak gören Yahudilerin reisi Ka'b b. Eşref, çadırın iplerini kesmiştir. O, bunu yaparak Müslümanları Pazar kurma fikrinden vazgeçirmek istemiş ve pazara gelecek kimseleri engellemeye

⁵³⁹ Azizova, *a.g.e.*, s. 350.

⁵⁴⁰ Kallek, *a.g.e.*, C.3, s. 327-328.

⁵⁴¹ Kallek, “Pazar”, s. 195; Kallek, *a.g.e.*, C.3, s. 327-328.

⁵⁴² Kallek, “Pazar”, s. 195; Kallek, *a.g.e.*, C.3, s. 328; Zengin, *a.g.e.*, s. 68.

⁵⁴³ Kettânî, *a.g.e.*, C.2, s. 231; Kallek, *a.g.e.*, C.3, s. 328.

çalışmıştır.⁵⁴⁴ Bu durum karşısında sakinliğini koruyup: “Önemli değil, gerçekten ben bunu, onu daha da delirtecek bir yere taşıyacağım.” Diye söyleyen ve onun yanına gelen bir adamın: “Ya Resulullah, pazar için uygun bir yer gördüm, gelip bir bakmaz mıydınız?” demesi üzerine adamla beraber Medine pazarının bugünkü yerine giden Hz. Muhammed, ayağıyla yere vurarak: “İşte sizin pazarınız burasıdır, bu pazar daraltılmayacak ve burada asla vergi alınmayacaktır.” Diye buyurmuştur. Kendi tarafından seçilmiş olan bu pazar yeri Benû Saide denilen bölgede bir kabristan olup, burada pazar kurma teklifine başta karşı çıkan Beni Saide daha sonradan ise razı olmuştur.⁵⁴⁵ Vefâü'l -Vefa adlı eserde geçen bir rivayette, bineği ile pazar yerine gelen kişilerin eşyalarını bir yere koyarak, pazarı dolaşmalarına rağmen eşyalarının her zaman gözlerinin önünde oldukları ve gelip aldıklarında bir eksiklik olmadığından bahsedilmektedir. Buradan pazar alanının oldukça geniş ve insanların rahat bir şekilde alışverişlerini yapabilecekleri bir yer olduğu söylenebilir.⁵⁴⁶ Benû Saide bölgesindeki bu yeni pazar, Yahudilerin bulundukları yerleşim yerlerinden oldukça uzakta kurulmuştu. Zirâ biri Medine'nin bir ucunda iken diğeri ise öbür ucunda bulunmaktaydı. Dolayısıyla Yahudilerden Ka'b b. Eşref'inde kolayca sataşabileceği bir yerde değildi. Buthan Vadisinde olan yeni Pazar Mescid-i Nebevi'nin hemen yanında, şehrin merkezinde Medine'nin giriş-çıkış yollarının üzerinde ve şehirdeki bütün herkese hizmet sunabilecek bir konumda yer alıyordu. Ka'b b. Eşref'i daha çok kızdıracığı bir yer olmasından kastedilen şeyde, hem pazar yerinin bu özelliklere sahip olması hem de Hz. Muhammed'in kararlı olmasından kaynaklıydı.⁵⁴⁷

Bütün mesele pazarın kuruluşu ile bitmiyordu. Alıcı ve satıcıyı buraya çekebilecek şartları elverdiği ölçüde sağlamak gerekiyordu.⁵⁴⁸ Bunun bilincinde olan Hz. Muhammed, pazarın üstünlüğünü arttıracak derecede önemli ve cazip bir kurallı pazarı kuruluşuyla beraberinde getirecektir. Burada vergiye dair bir şey alınması yasaklanmıştı. Bu ifadeden Cahiliye'de kurulmuş olan pazarların hemen hemen

⁵⁴⁴ Köksal, *a.g.e.*, C.3, s. 147; Kallek, “Pazar”, s. 195; Celal Yeniçeri, *Peygamber, Devlet Başkanı, Aile Reisi Hz. Muhammed Yaşadığı ve Yön Verdiği Hayat*, 3. Baskı, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2015, s. 288-289; Kallek, *a.g.e.*, C.3, s.328; Semhûdî, *a.g.e.*, C.3, s. 278; Zengin, *a.g.e.*, s. 69; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.II, s. 1074.

⁵⁴⁵ İbn Zebale, *a.g.e.*, s. 183-184; Köksal, *a.g.e.*, C.3, s. 147-148; Semhûdî, *a.g.e.*, C.3, s. 278; Kallek, *a.g.e.*, C.3, s. 328.

⁵⁴⁶ Semhûdî, *a.g.e.*, C.3, s. 280.

⁵⁴⁷ Kallek, *a.g.e.*, C.3, s. 329.

⁵⁴⁸ Kallek, *a.g.e.*, C.3, s. 329; Zengin, *a.g.e.*, s. 69-70.

hepsinde pazar vergisi alındığı akla getirilmelidir. Medine pazarında vergiden muaf tutulması, Ukaz, Mecenne ve Zülmecaz panayırlarında bulunan bir tüccar olarak Ukaz'da gözüne çarptığı vergiden muafiyet gerçeğini benimsemiş olduğunu gösterir.⁵⁴⁹ Çünkü daha önce bahsettiğimiz üzere Ukaz'ın o dönemde adından söz ettiren ve değerli bir panayır haline gelmesinde, vergi alınmamasının rolü büyüktü. Tecrübeli bir tacir olan Hz. Muhammed de vergi alınmadığı takdirde buraya da Ukaz gibi rağbet edileceğini muhakkak ki çok iyi biliyordu. Nitekim ticarete en önemli dürtü, kâr sağlamak olduğu için dolayısıyla vergisiz bir kazanç, daha fazla kâr getirmek demek oluyordu. Aynı zamanda verginin kalkmış olması, maliyetleri bir hayli azaltacağı için buna paralel olarak da fiyatlarda düşecekti. Diğer pazarlara bakılarak düşük fiyatlarla satılan ürünler, satıcıları buraya daha çok çekecektir. Benû Kaynuka Yahudileri kendi pazarlarını ücret karşılığında kiraya verdikleri gibi vergide alıyorlardı. Bu tür kira ve vergi olayının olmadığı Medine pazarı, Benû Kaynuka pazarının en büyük rakibi haline gelecektir.⁵⁵⁰ İslam dinini benimsediklerinde çeşitli Arap kabileleri ile antlaşma yoluna giden Hz. Muhammed'in yaptığı antlaşmalar içerisinde geçen bir hüküm ile İslam öncesi alınan gümrük vergisi kaldırılmıştır. Panayır ve şehirlere dış bölgelerden getirilen ticari mallara özgü alınmakta olan öşür bu şekilde kaldırılmış bulunmaktaydı. Böylece her türlü ürünün, şehre aktarımı kolaylaştı ve mübadelesi arttırılmış oldu. Anlaşılacağı üzere vergiden muaf tutulması amacına ulaşmış olsa gerektir ki pazar pek çok tüccarı kendine çekmiş ve mallarını alan müşteriler çıkmıştır.⁵⁵¹

Yine pazarda çadırlar ve binalar kurma girişiminde bulunan tüccarlara, Hz. Muhammed engel koymuştur ve onun bu konudaki kararlılığı, Vefâu'l Vefa'da da gösterilmeye çalışılmıştır. Rivayete göre koyduğu kural çiğnendiğinde, pazar yerinde kurulan çadır yaktırılmıştır.⁵⁵² Daha ilk başta pazar kurulurken, getirdiği ilkelerden biri olan "Burada sabit köşeler edinmeyin" uyarısıydı. Aslında onun bu uyarısı, tüccarlar arasında adaleti, eşitliği gözeterek sabah erkenden gelen kişinin bulduğu yere tezgâhını kurabilmesine müsaade etmek ve tembellik göstermeden ticarete

⁵⁴⁹ Kallek, *a.g.e.*, C.3, s. 329; Zengin, *a.g.e.*, s. 69-70; Kallek, "Pazar", s. 195.

⁵⁵⁰ Kallek, *a.g.e.*, C.3, s. 330.

⁵⁵¹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.II, s. 958-959.

⁵⁵² Semhûdî, *a.g.e.*, C.3, s. 278.

başlama isteği uyandırmak ve böylelikle ticari hayata canlılık kazandırmak amacına yönelik olsa gerekti.⁵⁵³

3.2. Taif

Taif'teki Sakifliler hicret öncesi İslam dinine ve Müslümanlara yönelik tavırlarını ortaya koysalar da açıkça bir mücadele içerisine girişmemişlerdi. Bu konuda Mekke'deki Kureyşlilere manevi destek vererek onlarla bir birlik kurmayı yeterli görmüşlerdi. Sakiflilerin böyle bir davranışta bulunmalarının sebebi ise Mekkeliler ile olan çıkarların korunmak istenmesiydi.⁵⁵⁴ Bilindiği üzere Taif'in, Mekke ile ilişkisi ticaret ile kurulmuştu. Taif elde ettiği ürünlerini başta Mekke olmak üzere civar yerleşim merkezlerine satımını yapıyordu ve bu durum iki şehir arasında ekonomik bazı ortaklıkların kurulmasını sağlamıştı. Dolayısıyla eğer ki Müslümanlar, Mekke'yi alt ederse Taif ticari ilişki içerisinde olduğu bir şehri kaybedecekti.⁵⁵⁵

Müslümanların, Medine'ye hicret etmesinden sonra durum değişmiştir. Benî Sakîf kabilesi, müşrikler ile yan yana olup kendileri için bir tehlike olarak gördükleri Müslümanlara karşı yapılacak olan her saldırıda beraber mücaladeleye katılıyorlardı. Onlar ekonomik bağ kurdukları Mekke'yi kaybedebilecek olmalarından daha da ziyade hedef alınan Mekke'den sonra artık sıranın kendilerine de geleceği endişesi içerisindeydiler ve ekonomik çıkarlarının zedelenmesinden korkuyorlardı. İşte böyle bir duruma fırsat vermemek için ellerinden geleni yapmaktan geri durmayacaklardır. Bedir Gazvesi'nde Müslümanlara karşı çarpışanlar arasında Sakifliler olduğu gibi⁵⁵⁶ yine H.3.yılda (m.625) yapılmış olan Uhud Harbi'nde de Kinane ve Taif kabilesinden olan kimseler hanımlarıyla birlikte katılmış bulunmaktaydılar.⁵⁵⁷ Hendek Savaşı'nda da (5/627) ordu içerisinde Taif ve Kinane kabilesine bağlı savaşçıları yer aldığı söylenilebilir.⁵⁵⁸ Hicretin 6. yılında (6/628) imzalanan Hudeybiye Antlaşması'nda Mekke şehrinin olduğu kadar Taif'in de durumu konu

⁵⁵³ Kallek, "Pazar", s. 195; Kallek, *a.g.e.*, C.3, s. 330.

⁵⁵⁴ Bedirhan, *İslam Tarihi*, s. 49; Aycan, "a.g.m.", s. 221.

⁵⁵⁵ Aycan, "a.g.m.", s. 215.

⁵⁵⁶ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Sakîf (Benî Sakîf)", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.36, TDV Yayınları, İstanbul 2009, s. 10.

⁵⁵⁷ İbn Hişam, *a.g.e.*, C.3, s. 90.

⁵⁵⁸ Köksal, *a.g.e.*, C.5, s. 36; İbn Sa'd, *a.g.e.*, C.2, s. 66.

bahisedilmiştir. Zira kuzeye olan ticaret yollarının kapatılması olayından Mekkeliler kadar Taifi de zarara uğramıştı ve içerisinde bulundukları bu durum, işlerini son derece zorlaştırmıştı. Bundan ötürü anlaşma metninde Taiflilerin lehine görülen şu şekilde bir açıklama geçmektedir:

“Hac ve umre maksadıyla Mekke’ye gelen veya Yemen ve Taif’e gitmek üzere buradan geçenler emniyet içinde olacaktır.”⁵⁵⁹

630 yılında Mekke’nin fethinden sonra, Mekkelilerin İslam dinini benimsemesiyle birlikte Taiflilerin, Mekkeliler ile olan ekonomik bağları kesilecektir. Taif an itibariyle müttefiklerini kaybetmiş bulunmaktaydılar. İslam dinine karşı tek başına mücadele etmek durumunda kalarak giriştikleri Huneyn Savaşı’nda (8/630) Müslüman ordusuna yenik düşeceklerdir.⁵⁶⁰ Savaş meydanından mağlubiyetle ayrılanlar, Müslümanlar ile tekrardan çarpışmak için hazırlıklar içerisine girişmişlerdi. Hz. Muhammed, Taif’i kuşatmıştı lakin kısa bir süre içerisinde Taif’in fethedilemeyeceğini anlamıştı. Kesin bir sonuç alınamayınca da muhasarayı kaldırmayı gerekli görmüştür.⁵⁶¹

Her yolu deneyip çıkmaza giren Taif, Hicaz’da kendi çıkarlarına tezatlık oluşturan İslam devletiyle karşı karşıyaydılar. Artık en son çareyi onlarla barış yapmakta görüyorlardı. Bu amaçla hicretin 9. senesinde müslümanlar ile anlaşma masasına oturmak için bir heyet gönderirler. Taif öncelikle bu anlaşma sonucunda, siyasi açıdan rahata kavuşarak, sosyal yaşantılarına ve eski ticari anlayışlarına geri dönmeyi umuyorlardı. Ancak bu şartlarda İslam devletinin siyasi otoritesini kabul edebileceklerini bildirmişlerdi.⁵⁶²

Onlar her ne kadar bu düşünce içerisinde olsalarda İslam’ın ticari hukukunu ve öğretilerini kabul etmek durumunda kalmışlardır.

⁵⁵⁹ Sarıçam, *a.g.e.*, s. 149; Muhammed Hamidullah, *El-Vesâiku’s- Siyâsiyye*, (Çev.Vecdi Akyüz), Kitabevi Yayınları, İstanbul 1997, s. 91.

⁵⁶⁰ İbn Hişam, *a.g.e.*, C.4, s. 150; Köksal, *a.g.e.*, C.7, s. 54-56; Sarıçam, *a.g.e.*, s. 153-154; Berki, Keskiöğlu, *a.g.e.*, s. 387-391.

⁵⁶¹ Sarıçam, *a.g.e.*, s. 154-155; İbn Sa’d, *a.g.e.*, C.3, s. 161-162; Köksal, *a.g.e.*, C.7, s. 73-91; İbn Hişam, *a.g.e.*, C. 4, s. 260-262; Buhârî, *Sahih-i Buhârî Muhtasar*, (Çev. Abdullah Durmuş, vd.), Polen Yayınları, İstanbul 2008, s. 882-883; Küçükaşçı, “Sakîf (Benî Sakîf)”, s. 11.

⁵⁶² Aycan, “a.g.m.”, s. 227-231.

3.3. Mekke

M.S. 610 yılında ilk vahyin gelmesiyle İslam'a davet sürecini başlatan Hz. Muhammed bilindiği üzere 3 yıl süren gizli tebliğ dönemi sonrası 613 yılında açıktan davet etmekle sorumlu tutulmuş ve bu yönde insanları yavaş yavaş İslam dinine çağırmaya başlamıştır. Lakin İslam'ın öne sürmüştüğü ilkeler, Kureyş açısından bir direnişe sebep olmuş ve belli başlı ailelere uygulanan ekonomik boykotla, başlatılan bu mücadeleyi engellemek, yok etmek yolunda ilerlemişlerdir.⁵⁶³

Zira daha önce de izah edildiği gibi onlar, bu yeni dine tabii olduklarında saygınlıklarından ve ticaretten elde ettikleri güçten mahrum kalma ve Mekke'nin ticaret merkezi olma özelliğini kaybetme korkusunu taşıyorlardı. Kısaca maddi, ekonomik zenginlik ve refah dönemlerinin sona erecekleri endişesi içerisindeydiler.⁵⁶⁴

Bu çekişmeli geçen süreç Mekke'nin ticari yapısına zarar vermemiş, Medine'nin yeni bir siyasi merkez olarak ortaya çıkıp gelişmesine kadar Mekke ticari merkez olma özelliğini korumuştur. Fakat hicret sonrası Kureyş'in ticari faaliyetleri açısından gerilemeler gördüğü bir dönem olacaktır.⁵⁶⁵ Müşrikler, Mekke'yi terk etmeye zorunda bıraktıkları Müslümanların Mekke-Suriye ticaret yolunu tehlikeye atabilecekleri Medine şehrine yerleşmelerini istememekteydiler çünkü Medine'nin Kureyş kervanlarının geçiş güzergâhı üzerinde bulunması, kervanlarının saldırıya uğrama ihtimalini kuvvetlendiriyordu.⁵⁶⁶ Özellikle ilkbahar ve yazın ilk ayları içerisinde Suriye taraflarına yaptıkları ticaretin canlı olduğu zamanlarda, Müslümanlar tarafından yapılacak olan saldırılar karşısında savunmasız kalabilirlerdi ve bu durum da onların ticari faaliyetlerinin kesilmesine yol açabilirdi.⁵⁶⁷ Bundan ötürü Müşrikler hicretin ardından Müslümanları takip etmekten geri durmamışlar ve tepkilerini açıkça devam ettirmişlerdir. Ne var ki onların, Medine'de İslam düşmanlarının başında gelen İbn-i Übeyy'e; Müslümanları rahat bırakmayarak, Medine'den çıkarmasını hatta öldürmesi hususunda tehditli mektuplar göndermeleri

⁵⁶³ Mansur Özgül, "Kureyş Kabilesinin Yükselişinde Ve Düşüşünde Kervan Faaliyetlerinin Rolü", *OMÜİF Dergisi*, S.6, Haziran 2021, s. 38; Yüksel, "a.g.m.", s. 313-314.

⁵⁶⁴ Mevdûdî, *a.g.e.*, s. 207-208.

⁵⁶⁵ Yüksel, "a.g.m.", s. 313-315.

⁵⁶⁶ Bal, *a.g.e.*, s. 130.

⁵⁶⁷ Lings, *a.g.e.*, s. 225.

bu tepkilerinin açık bir göstergesi olsa gerektir.⁵⁶⁸ Böyle bir durumun varlığı Müslümanların, onlara karşı tedbir almalarını gerekli kılıyordu.

Müslümanların Mekke'den, Medine'ye hicreti tarihte yeni bir dönüm noktası olarak ayrı bir önem taşımaktadır.⁵⁶⁹ Mekke'nin karşısında yeni bir merkez ve güç olarak gelişmeye başlayan Müslümanlar, siyasi ve ekonomik açıdan onlara rakip hale geleceklerdir.⁵⁷⁰ Mekke'de doğup büyümüş ve ömrünün elli üç senesini bu şehirde geçirmiş olan Hz. Muhammed'in o zamanın içinde bulunduğu toplumda sosyal, kültürel, siyasi, ekonomik alanlarda faaliyetlerde bulunması şehri her açıdan çok iyi tanımasını sağlamıştır. Nitekim Medine'ye hicret edildikten sonra onun yürüttüğü siyasetinin olumlu sonuç alınmasında edindiği bu tecrübelerinin payı büyüktür.⁵⁷¹ Mekke'de tüccar bir aileden gelmesi sebebiyle aktif bir ticari hayatın içinde olan Hz. Muhammed dolayısıyla Kureyşlilerin geçtiği ticari güzergâhlara son derece hâkimdi ve kervan ticaretinin Kureyşliler açısından baktığında onlar için ne ifade ettiğini çok iyi biliyordu. Nitekim Ebu Cehil ve Sa'd b. Muâz arasında geçen bir olay üzerinden vereceğimiz örnek Mekke -Suriye ticareti için Medine güzergâhından geçen Kureyşli müşriklerin bu ticaret yolunun onların nezdinde ne kadar önemli olduğunu görmemizi sağlar: ⁵⁷²

“Medineli Sa'd Muâz ile Mekkeli Ümeyye b. Halef arasında sıkı dostluk vardı. Ümeyye ticaret için Suriye'ye giderken Medine'ye uğradığında Sa'd'a misafir olur, Sa'd da Mekke'ye geldiğinde Ümeyye b. Halef 'in konağına inerdi. Sa'd b. Muâz, Hz. Muhammed'in Medine'ye hicretinden kısa bir müddet sonra umre yapmak için Mekke'ye gider ve Ümeyye'nin misafiri olur. Ümeyye ile Sa'd Harem'in تنها bir saatinde, herkesin istirahatına çekilerek uykuya daldığı kuşluk vaktinde Kâbe'yi tavaf ederken Ebû Cehil çıkagelir ve Ümeyye'nin yanındaki adamın Sa'd b. Muâz olduğunu öğrenince Sa'd'a hitaben, “Dikkat et! Ben görüyorum ki, sen Mekke'de emniyet içinde Kâbe'yi tavaf ediyorsun. Hâlbuki siz (Medineliler) o dinlerini değiştirenleri (Muhammed'le ashabını) barındırdınız ve onlara yardım etmekte olduğunuzu söylüyorsunuz. Şunu iyi bil ki, vallahi sen eğer Ebû Safvân'ın beraberinde bulunmasaydın ailene sağ salim dönemezdin” diyerek tehdit eder. Bunun üzerine Sa'd b. Muâz da Ebû Cehil'e karşı sesini yükselterek, “Dikkat et! Allah'a yemin ederim ki, eğer sen beni bu tavaftan menedersen, ben de sana karşı

⁵⁶⁸ Köksal, a.g.e., C. 3, s. 190-191; Berki, Keskiöglü, a.g.e., s. 245; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.I, s. 217-218.

⁵⁶⁹ Bedirhan, *Orta Çağ Tarihi*, s. 19; Yüksel, a.g.e., s. 53-54.

⁵⁷⁰ Yüksel, a.g.e., s. 53-54.

⁵⁷¹ Mahmudov, a.g.e., s. 65.

⁵⁷² Mahmudov, a.g.e., s. 71- 72.

*bundan daha şiddetlisini yapar, senin Medine üzerinden geçen ticaret yolunu keser ve seni elbette ondan menederim” şeklinde karşılık verir.*⁵⁷³

Gerçektende başka bir gelire sahip olmayan Mekke, ticaret ile geçimini sağlar ve ihtiyaç duyduğu her şeyi dışardan ithal ederek elde ederdi. Kureyş’in kervan yollarını kapatmak durumunda onlar için ne kadar kötü sonuçlar ortaya çıkacağını düşünmek zor olmasa gerektir.⁵⁷⁴

Hicret sonrası Medine’de ilk olarak Mekkeli müşrikler adına yürütülen faaliyetler siyasi ve iktisadi ambargo olmuştur.⁵⁷⁵ Kureyş’in ekonomik ve siyasi güçlerinin kaynağı olan ticari faaliyetlerine yönelik birtakım tedbirler alma yoluna gidilmiştir. Medine anayasasının bir gereği olarak Kureyşliler ile ticaret yapılması yasaklanmış⁵⁷⁶ ve böylelikle Mekke ticarete bulunduğu bir şehri kaybetmiştir. Siyasi ve iktisadi ambargoya yönelik alınan tedbirler sadece bunlarla sınırlı değildi. Ayrıca Kureyşlilerin kervan yollarını kesmeye yönelik düzenlenen askeri seferler ve Kızıldeniz sahilindeki stratejik noktalarda oturan bedevi kabileleriyle yapılan anlaşmalarda söz konusuydu.⁵⁷⁷

Kur’an-ı Kerim’de İslam’a karşı düşman olanlar ile yapılacak olan savaşa izin verilmesi⁵⁷⁸ ile birlikte harekete geçen Hz. Muhammed, Kureyş’in gücünü zayıflatarak teslim olmalarını sağlamak istemiştir. Buna yönelik onlara karşı vurulacak en etkili darbenin ekonomik kaynakları olan ticaret kervanlarını tehdit etmek ve bu yönde ticaret yollarını kontrol altına almakla olacağını kesin bir şekilde ortaya koymuştu. Bu gaye ile Kureyş’in Kızıldeniz sahilinden geçen Mekke-Suriye ticaret yolunun kontrolü için seriyye ve gazveler düzenlenmeye başlanacaktır.⁵⁷⁹ Bu seriyye ve gazveler her şeyden önce müşriklerin, Müslümanlara karşı uyguladıkları siyasi ve ekonomik kısıtlama döneminin sona erdiğinin ve artık Müslümanların da kendilerini savunabilecek bir potansiyele sahip olduklarının mesajını vermiştir.⁵⁸⁰

⁵⁷³ Adnan Demircan, “Hz. Peygamber’in (s.a.s) Hicreti”, *İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1/1, İstanbul 2017, s. 74; Mahmudov, a.g.e., s. 70-71; Hamidullah, *İslam’da Devlet İdaresi*, s. 58; Köksal, a.g.e., C.3, s. 267; Berki, Keskiöğlu, a.g.e., s. 236.

⁵⁷⁴ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.II, s. 1036.

⁵⁷⁵ Mahmudov, a.g.e., s. 64.

⁵⁷⁶ Yüksel, “a.g.m.”, s. 314.

⁵⁷⁷ Lings, a.g.e., s. 225.

⁵⁷⁸ El-Hac 39/40.

⁵⁷⁹ Sarıçam, a.g.e., s. 132-133; Berki, Keskiöğlu, a.g.e., s. 237-238.

⁵⁸⁰ Mahmudov, a.g.e., s. 73-74.

Sa'd b. Muaz'ın da Ebu Cehil'e söylediği gibi Kureyşlilerin hac yollarını müslümanlara kapatmalarına karşılık, Müslümanlarında Mekke-Suriye ticaret yollarını keserek kendilerini ticari ve iktisadi külfet içerisine düşürebileceklerini biliyorlardı. Bu bilgidен hareketle Müslümanlar gafil avlanmamak için kendilerine yönelik girişilen hazırlıklardan haberdar olmayı ve yapılma ihtimali yüksek olan muharebelerde de bazı Arap kabilelerinin, Mekke müşrikleriyle olası ittifakının önüne geçmeyi amaçlıyordu. Bunun için çevre kabilelerle karşılıklı yardım ve saldırmazlık anlaşması yapılacaktır.⁵⁸¹

Hız. Muhammed, hicretten yaklaşık bir sene sonra Müslümanlardan oluşan ilk askeri birliğini "bundan böyle Kureyş'e ait ticaret kervanlarının, İslami nüfuz bölgesinden artık geçmemelerini" bildirmeleri için Mekke müşriklerine göndermiştir.⁵⁸² Sifülbahr, Kureyş kervanlarının Suriye'ye giderken ve Suriye'den dönerken geçtikleri bir sahil ticaret yolu idi.⁵⁸³ Ebu Ubeyde b. Kerrah komutasında düzenlenen Sifülbahr Seriyyesi'nde, Müslümanlar Mekke'ye gitmekte olan kervanla deniz sahilinde (Sifül-bahr) karşılaşmışlardı. İki tarafta çarpışmak için sıralandığında, iki tarafında müttefiki ve dostu olan Mecdi b. Amr el-Cüheni adındaki kişinin araya girmesiyle bir çatışma çıkmamıştır.⁵⁸⁴ Bu konuda dikkat edilmesi gereken nokta şudur ki; Müslümanların bu ve bundan sonrası için çıktığı bütün askeri seferlerinin amacı, Mekkelilerin ticari kervanlarını yağmalamak olmayıp sadece ve sadece onların Medine bölgesinden geçmelerine engel olmaktır.⁵⁸⁵ Rabiğ Seriyyesi'nde de yine Mekkelilerin bir başka ticari kervanı hedef alınmıştı. Hicretin 8. Ayında (Şevval / Nisan) Ubeyde b. Haris komutasında gönderilen bu seriyyede karşılıklı ok atılmakla kalınmış, bir savaş meydana gelmemiştir. Her ne kadar kervan kurtulmayı başarmış ise de ⁵⁸⁶ Mekkeliler, ticaretlerinin önünde duran tehdidin ne kadar büyük olduğunu farketmişlerdi.⁵⁸⁷ Bir ay sonrası hicretin 9. ayında (Zilkade / Mayıs) yine Şam'dan dönmekte olan Kureyş'e ait bir kervanın Harrar denilen yerden geçeceği haberini alan Hız. Muhammed, Sa'd b. Ebî Vakkas idaresindeki bir birliği Harrar'a gönderir.

⁵⁸¹ Köksal, *a.g.e.*, C. 3, s. 186; Berki, Keskiöğlü, *a.g.e.*, s. 238.

⁵⁸² Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.I, s. 219.

⁵⁸³ Mahmudov, *a.g.e.*, s. 134.

⁵⁸⁴ Köksal, *a.g.e.*, C.3, s. 190-192.

⁵⁸⁵ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.I, s. 219; Câbirî, *a.g.e.*, s. 136.

⁵⁸⁶ Mustafa Sabri Küçükbaşcı, "Râbiğ Seriyyesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.34, TDV Yayınları, İstanbul 2007, s. 382-383; Taberi, *Tarih-i Taberî*, (Çev. M. Faruk Görtünca), C.3, Sağlam Yayınevi, İstanbul 2007, s. 139-140; Köksal, *a.g.e.*, C. 3, s. 192-194; Bal, *a.g.e.*, s. 130.

⁵⁸⁷ Bal, *a.g.e.*, s. 130.

Kervanın bir gün önce buradan geçmiş olduğunu öğrenen Müslümanlar, Medine'ye geri dönmüşlerdir.⁵⁸⁸ Henüz hiçbir çatışma meydana gelmemiş olmasına rağmen Mekke müşrikleri, Medine'deki düşmanlarına karşı hali hazırda beklemekteydiler. Onlar bu durumun, güney'e olan ticaretlerini engelleyemeyeceğini sanıyorlardı. Ancak bu zanları tam tersine çıkmıştı. Kureyş'in kuzey'e olduğu gibi güney'e giden ticaret kervanlarına da engel olmak için güney ticaret yollarına küçük askeri birlikler gönderilmiştir. Yemen'den yola çıkan bir kervanın haberini almaları üzerine hicretin 2. Yılı'nın Recep ayında (Receb 2 /Ocak 624) kumandanlığını Abdullah b. Cahş'ın yaptığı Taif yakınlarındaki Batn-u Nahle'ye giden Müslümanlar, Taif 'ten aldıkları içki, deri, kuru üzüm yüklü Mekke kervanına el koymuşlardı. Batn-u Nahle, Müslümanların ilk defa baskın yaptığı, esir aldıkları ve ganimet ele geçirdikleri seriyye olmuştur.⁵⁸⁹ Bu seriyye ile Mekke'nin güney bölgesinden böyle bir saldırıyla karşılaşabileceklerini beklemeyen Kureyş müşriklerine gözdağı verilmişti. Müslümanlar, onlara kullandıkları güney ticaret yollarını kesebileceklerini hatta isterlerse bile Mekke'ye kadar uzanabilecek bir güce sahip olduklarını göstermişlerdi.⁵⁹⁰

Bu seriyyeler yanında ticaret kervanlarını engellemek adına bizzat Hz. Muhammed'in de katılmış olduğu gazveler bulunmaktaydı. Hicretten 12 ay sonra Safer ayında (Ağustos) çıkılmış olan Ebva (Veddân) Gazvesi'nde bir karşılaşma olmadığından çarpışma meydana gelmediği gibi ⁵⁹¹ yine hicretten 13 ay sonrası Rebiülevvel ayında (Eylül) 100 kişi ve 1500-2500 deveden oluşan Kureyş kervanının yolunu kesmek üzere Buvat Gazvesi'ne çıkılmış, buradan da bir olay vukuu bulmadan Hz. Muhammed ve beraberindekiler geri dönmüşlerdi.⁵⁹² Sahil yolu üzerinden Şam'a doğru ilerleyen bir başka Kureyş ticaret kafilesini karşılamak üzere

⁵⁸⁸ İbn Hişam, *a.g.e.*, C.2, s. 298; İbn Sa'd, *a.g.e.*, C.2, s. 3; Köksal, *a.g.e.*, C.3, s. 194-195; Mustafa Sabri Küçükaşcı, "Harrâr Seferi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.34, TDV Yayınları, İstanbul 2007, s. 242-243; Câbirî, *a.g.e.*, s. 132.

⁵⁸⁹ İbn Sa'd, *a.g.e.*, C.2, s. 6-7; Vâkıdî, *a.g.e.*, C.1, s. 59-66; Semhûdî, *a.g.e.*, C.1, s. 311; Köksal, *a.g.e.*, C.3, s. 202-206; Mustafa Fayda, "Batn-ı Nahle Seriyyesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.5, TDV Yayınları, İstanbul 1992, s. 202-203. Lings, *a.g.e.*, s. 226-228.

⁵⁹⁰ Fayda, "Batn-ı Nahle Seriyyesi", s. 203.

⁵⁹¹ İbn Sa'd, *a.g.e.*, C.2, s. 3-4; Dâvud el-Belâzürî, *a.g.e.*, C.1, s. 503; Vâkıdî, *a.g.e.*, C.1, s. 58; Mustafa Fayda, "Ebvâ", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.10, TDV Yayınları, İstanbul 1994, s. 378-379; Köksal, *a.g.e.*, C.3, s. 195-197; Câbirî, *a.g.e.*, s. 132.

⁵⁹² Köksal, *a.g.e.*, C.3, s. 197-198; İbn Sa'd, *a.g.e.*, C.2, s. 4; Dâvud el-Belâzürî, *a.g.e.*, C.1, s. 503-504; İbn Hişam, *a.g.e.*, C.2, s. 295; Vâkıdî, *a.g.e.*, C.1, s. 58; Taberî, *a.g.e.*, C.III, s. 141; Ahmet Önkâl, "Buvât Gazvesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.6, TDV Yayınları, İstanbul 1992, s. 478; M. Ebu Zehra, *a.g.e.*, C.2, s. 410.

aynı yılın Cemaziyelâhir ayında Zü'l-Uşeyrâ Gazvesi düzenlenmişti.⁵⁹³ Ebu Süfyan'ın yöneticiliğini yaptığı muhafız ve tacirlerden oluşan kervanın, o dönemlerde Kureyşlilerin Suriye'ye göndermiş olduğu en önemli ve en zengin ticaret kabilelerinden birisi olduğu rivayet edilir. Kaynaklarda geçenler bu kervanın, 1000 deveden oluştuğu ve 50.000 dirhem değerinde ticari eşya taşıdığı üzerinedir.⁵⁹⁴ Müslümanlar, Medine'nin güneybatısından Kızıldeniz'e açılan Yenbu Ovası'ndaki Uşeyrâ mevkiye gittiklerinde hiç kimseye rastlamamış ve Harrâr Seferi'nde olduğu gibi kervanın bir gün öncesinde buradan geçip gitmiş oldukları haberini almışlardı.⁵⁹⁵ Ebu Süfyan başkanlığında Şam'ın Gazze pazarına gitmiş olan Kureyş'e ait kervanın Suriye'den, Mekke'ye doğru yol aldığı haberini alan Hz. Muhammed, 12 Ramazan'da (2/9 Mart 624) ordu hazırlayıp yola çıkar.⁵⁹⁶ 17 Ramazan'da (2/13 Mart 624) Bedir'de müşrikler ile çarpışan Müslümanlar, elde ettikleri zafer ile ⁵⁹⁷ Hicaz yolu ya da Kızıldeniz yolu olarak da bilinen Mekke-Suriye ticaret yolunu kontrol altına almışlardı.⁵⁹⁸ Bu yoldan Müslümanların onayı olmadan geçemeyenler sadece Mekkeli müşrikler değildi, aynı zamanda bütün kabilenin ticaret kervanı da buna dâhildi. Mekkelilerin bu yenilgisi, onlara ticaret yollarının büsbütün tehlikeye düşmüş olduğunu farkettiler.

“Kureyşliler, Suriye'ye giden sahil yolunu kullanmaktan korkuyorlar ve çekiniyorlardı. Ancak ticaret ile geçinen bir kabile oldukları için Suriye'ye ulaşmaya mecburdular.” Şeklinde geçen ifadeler göz önüne getirildiğinde, gerçekten de o zamanlarda Kureyş ticaretinin içine düşmüş olduğu tehlikeyi açık bir şekilde görmemizi sağlar.⁵⁹⁹ Kureyşlilerce son derece sıkıntılı olan bu durumu ve Müslümanların, müşriklere karşı göstermiş olduğu bu net tavırlarını Kureyş'in önde gelen kişilerinden Safvan b. Ümeyye'nin, Mekke eşrafına yakınlıkla dile getirdiği sözlerinden bilebiliriz:

⁵⁹³ Vâkıdî, *a.g.e.*, C.1, s. 59; Dâvud el-Belâzürî, *a.g.e.*, C.1, s. 504; Elşad Mahmudov, “Uşeyre Gazvesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.42, TDV Yayınları, İstanbul 2012, s. 229; Köksal, *a.g.e.*, C.3, s. 199-200; Buhârî, *a.g.e.*, C.4, s. 3.

⁵⁹⁴ Mahmudov, “Uşeyre Gazvesi”, s. 229-230.

⁵⁹⁵ Dâvud el-Belâzürî, *a.g.e.*, C.1, s. 504; Vâkıdî, *a.g.e.*, C.1, s. 59; Mahmudov, “Uşeyre Gazvesi”, s. 230; Lings, *a.g.e.*, s. 226.

⁵⁹⁶ Dâvud el-Belâzürî, *a.g.e.*, C.1, s. 505.

⁵⁹⁷ Sarıçam, *a.g.e.*, s. 134 -136; İbn İshak, *a.g.e.*, s. 403-405; Köksal, *a.g.e.*, C.3, s. 322-351.

⁵⁹⁸ Lings, *a.g.e.*, s. 284-287; Mahmudov, *a.g.e.*, s. 125.

⁵⁹⁹ Mahmudov, *a.g.e.*, s. 125-126.

*“Muhammed ve ashabı ticaretimizi zarara uğrattılar. Ona ve adamlarına karşı ne yapacağımızı da bilemiyoruz. Sahil yolunu ellerinde tutmaya devam ediyorlar. Bu yörenin halkıyla da antlaşmalar yaparak beraber hareket ediyorlar. Biz sermayemizi yazın Suriye, kışın da Habeşistan ticaretinde kullanıyorduk. Şimdi ise hangi yolu takip edeceğimizi bilemez olduk. Evimizde oturup sermayemizi yiyip bitireceğiz, ondan bir parça bile kalmayacak.”*⁶⁰⁰

Ticari mallarını, Hicaz (sahil) yolu dışında Suriye’ye götürebilecekleri başka bir yol arayışı içerisinde giren Mekkeliler, Esved b. Muttalib’in tavsiyesiyle Irak yolunu kullanmayı deneyeceklerdir. Ancak bu yolda da Müslümanların engeliyle karşılaşacaklar ve yolu geçebilmekte başarılı olamayacaklardır. Karede Seriiyesi (Cemaziyelahir, 3 Kasım 624) diye tarihe geçen Zeyd b. Harise kumandasında yapılan bu askeri operasyonda⁶⁰¹ Müslümanlar daha önce Bedir Gazvesi’yle Mekke-Suriye ticaret yolunu müşriklere kapattıkları gibi bu seferde de Mekke-Irak-Suriye yolunu kapatmış olmaları yine onların aleyhine neticelenmiştir.⁶⁰² Görüldüğü üzere artık Müslümanlar, sadece Medine’nin bulunduğu konumdan istifade ederek Kureyşlilerin ticaret yolunu kesmiyorlardı. Ayrıca kuzey’e doğru ilerleme göstererek, müşriklerin kullanmaya çalıştığı ve içlerinde Irak’tan geçen yolunda yer aldığı diğer yollara hâkim olmaya güçleri yetmeye başlamıştı.⁶⁰³

Karede Seriiyesi’nden bozguna uğrayarak çıkan Kureyşliler, Bedir’den beri süregelen savaş hazırlıklarını hızlandırmaya başlamışlardı. Her ne kadar yapılan gazze ve seriyyelerden istedikleri gibi bir sonuç alamamış olsalar da hiçbir şekilde durmuyorlar, Medine üzerine yürümenin hazırlığını yapıyorlardı. Mekke müşriklerinin diğer Arap kabilelerini, Müslümanlara yönelik galeyana getirmeleri onlar adına pek de zor olmamış olsa gerektir. Çünkü Kureyşlilerin ticaret kervanlarıyla yakından ilgili olan Arap kabileleri, güzergâh üzerinden geçen kervanların oluşturdukları ticârî hareketlilikten onlarda istifade ederlerdi. Bundan ötürü onların, Kureyş tarafına geçmiş olmasının sebebi gayet anlaşılır bir biçimdedir.⁶⁰⁴

⁶⁰⁰ Mahmudov, *a.g.e.*, s. 126; Yıldırım, *Ticaret ve Tüccar Sahâbiler*, s. 169-170; Azizova, *a.g.e.*, s. 357; Kallek, *a.g.e.*, C.3, s. 321; Wolf, “a.g.m.,” s. 178-179.

⁶⁰¹ Lings, *a.g.e.*, s. 287; Berki, Keskiöğlu, *a.g.e.*, s. 271; Mahmudov, *a.g.e.*, s. 126-128; Câbirî, *a.g.e.*, s. 139.

⁶⁰² Mahmudov, *a.g.e.*, s. 126-129; Ahmet Önkol, “Karede Seriiyesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.24, TDV Yayınları, İstanbul 2001, s. 487.

⁶⁰³ Câbirî, *a.g.e.*, s. 142.

⁶⁰⁴ Umurbek, *a.g.t.*, s. 43-44; Berki, Keskiöğlu, *a.g.e.*, s. 274.

Suriye'ye giden ticari kabilelerinin güvenliğini sağlamak adına Uhud Gazvesi onlara yeni bir umut kapısı olsa da savaş sonucunda kazandıkları kısmi başarılarını pekiştiremedikleri için Medine her zamanki gibi tehdit unsuru olmaya devam etmiştir.⁶⁰⁵ Kureyşliler, ekonomik varlıklarını sürekli kamçılayan Müslümanları, yapılacak olan yeni bir savaşla kökten ortadan kaldıracabileceklerine inanıyorlardı. Eğer ki İslam dini, Arabistan'a yerleşirse bu da Kâbe'deki putlardan kazancını sağlayan Mekke müşriklerinin hâkimiyetlerinin sona ermesi ve Suriye ticaret yolunun kaybedilmesiyle kuzey'e olan ticaretin durma noktasına gelmesi, ticari hayatında darmadağın olması demek oluyordu.⁶⁰⁶ Bütün güçlerini birleştirerek giriştikleri Hendek Gazvesi, Mekke müşriklerinin mali kaynaklarının bitmesi sebebiyle Hayber'deki Yahudilerin desteğiyle yapılmıştı. Ancak hiç ummadıkları bir savunmayla karşılaşmaları, onlar için bu savaşı iktisadi açıdan büyük bir hüsrarla sonuçlandırmıştı. 18 gün süren bu savaş esnasında yapılmış olan harcamalar, Medine'ye geliş ve dönüş maliyetleri ve her şeyden daha da önemlisi bu süreçte ertelenen ticaret, Mekke ekonomisini telafisi edilemez bir krizin içerisine sürüklemişti. Hz. Muhammed'in, "Onlar, bu seneden sonra artık size saldırarak değillerdir." Sözleri bu savaştan sonra Mekke'de baş gösteren kıtlığa işaret etmektedir.⁶⁰⁷

O yıl kıtlık ve açlık tehlikesi Mekke'de ciddi bir hal almıştı. Bir yandan Suriye – Mısır ve Irak'a giden ticaret yolları tamamen kapatılmışken, diğer taraftan hicretin 6. senesinde (627) ve Hudeybiye Antlaşması'nın imzalanmadığı bir dönemde Mekke'ye buğday ambargosu uygulanmıştı. Yemame'nin idarecisi olan Sümâme b. Üsâl el-Hanefi 'nin, Müslümanlığı kabul etmesiyle birlikte Arabistan'ın buğday deposu mahiyetindeki Yemame'den, Mekke'ye çeşitli tahıl ürününün ihraç edilmesine izin verilmemiştir.⁶⁰⁸ Aynı zamanda Hz. Muhammed'in gıda maddeleri ve kumaş gibi ürünlerde Medine'den, Mekke'ye ihracatı sınırlamış olması da aldığı tedbirlerden biri olarak görülmektedir.⁶⁰⁹

⁶⁰⁵ Hamîdullah, "Hendek Gazvesi", s. 194.

⁶⁰⁶ Hizmetli, *Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar*, s. 165.

⁶⁰⁷ Zengin, *a.g.e.*, s. 69.

⁶⁰⁸ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.I, s. 251-252; Muhammed Hamîdullah, "Hudeybiye Antlaşması", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.18, TDV Yayınları, İstanbul 1998, s. 297; Mahmudov, *a.g.e.*, s. 67.

⁶⁰⁹ Mahmudov, *a.g.e.*, s. 67.

Tahıl ambargosundan aşırı derecede bunalan bazı Mekkeliler, Hz. Muhammed'den aralarındaki akrabalık ilişkilerinin hatırına yasakların kaldırılmasını rica etmişlerdir. Bu ricaları derhal kabul edilince, Sümâme b. Üsal tarafından uygulanan ambargonun kaldırılması istenmiştir. Kendisinin, Mekke'nin maruz kaldığı bu kıtlık sürecinde Mekke'de dağıtılması için gönderdiği Medine hurması, Ebü Süfyan'ın deposunda çürümeye yüz tutan derileriyle takas edilmiştir. Ayrıca 500 dinar (altın para) gibi önemli bir meblağı, açlık tehlikesiyle karşı karşıya kalan Mekkeli yoksullara dağıtılması için göndermiştir.⁶¹⁰

Amaçlarından hiç vazgeçmeyen Hz. Muhammed, savaş halinin devam etmesine rağmen dostane ilişkiler üzerinde durarak, uzlaştırıcı tutum sergilemeye çalışmıştır. Onun, Ebu Süfyan'ın başında olduğu Kureyş'e ait bir ticaret kervanının, sukûnet ve emniyet içerisinde Medine'den geçerek Suriye-Filistin taraflarına gitmelerine müsaade etmesi, muhtemelen yumuşama sürecini başlatır düşüncesiyle yapılmış bir jestti.⁶¹¹ Kureyşliler artık kervan ticaret yollarını ellerinde tutan Müslümanları yenebilmek adına umutlarını kaybetmişlerdi. Bu durum onları, antlaşma yapmaya götürüyordu. Taraflar Hudeybiye Antlaşması'nı imzalamak üzere masaya oturacaklardır. Kureyşlileri öncelikle böyle bir antlaşma yapmaya iten şey ekonomik çıkarlardı. Hudeybiye Antlaşması'nda dikkat edilmesi gereken önemli maddelerden biri Kureyşlilerin ticaret kervanlarının serbest dolaşımlarıyla ilgilidir.⁶¹²

Mekke'nin fethinden sonra Mekkeli tüccarların pek çoğu İslam dinini benimsemişlerdir. Mekke, fetihle birlikte Müslümanların idaresi altına girmiş bulunmaktaydı.⁶¹³ Müslümanların merkezi olan Medine'de gerek Arap Yarımadası'ndan pek çok sahabenin ve gerekse yarımadanın dışında kalan bölgelerden İslam dinine giren kişilerin yerleşmeleri buranın hızla gelişmesini sağlarken, Mekke'de ise başta hac yapmak üzere İslam beldelerinden gelen ziyaretçiler sonucunda geçmişten gelen ticaret yeniden önemini kazanmış ve

⁶¹⁰ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C. I, s. 252; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.II, s. 1040; Mahmudov, *a.g.e.*, s. 67.

⁶¹¹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.I, s. 252.

⁶¹² Hamîdullah , "Hudeybiye Antlaşması", s. 297-298.

⁶¹³ Yüksel, *a.g.e.*, s. 54.

korunmuştur. İslam dininin, Arap Yarımadası'ndan dışarı yayılmasına paralel olarak, Mekke'nin ticareti de bu denli büyümekteydi.⁶¹⁴

Hicret nasıl ki Mekke ve Medine'nin tüccarlarını birleştirdiyse⁶¹⁵ Mekke'nin fethi de Hicaz'daki bütün tacirlerin birliğini tesis etmiştir.⁶¹⁶ Zira aynı bölge üzerinde yer alan Medine ve Mekke arasındaki bağlantının kurulmasıyla iki şehir sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkilerini dengeli bir şekilde yürütmüştür.⁶¹⁷

3.3.1. Ticari Müesseseler

3.3.1.1. Hilful-Fudûl

Cahiliye döneminde kuruma üye olan Hz. Muhammed'in İslami dönemde kurumun üstünlüğünü dile getirip, değerini yücelttiği şu sözleri Hilful-Fudûl'un bu dönemlerde de faaliyetinin sürdürdüğünü gösterir:

“Abdullah b. Cüd'an'ın evinde yapılan bir ittifakta hazır bulundum. Bana kızıl tüylü koyunlar verilse bile o ittifakı bozmak istemezdim. İslâmiyet döneminde de böyle bir ittifaka davet vaki olursa, mutlaka icabet ederim.”⁶¹⁸

Kendi üyeleri dışında yeni üye adaylarını aralarına almayan bu müessese kuruluşundan itibaren 20 veya 30 yıl devam etmiş ve en nihayetinde son üyesinin ölümü ile de son bulmuştur.⁶¹⁹

3.3.1.2. Dâru'n-Nedve

Bu kurumun İslami dönemde de ekonomik faaliyetini sürdürdüğünün açık bir göstergesini Bedir'den yenik ayrılıp, Mekke'ye dönen müşrikler ile Ebu Süfyan arasında geçen şu konuşmadan anlayabiliriz:

⁶¹⁴ Bal, *a.g.e.*, s. 131.

⁶¹⁵ Demircan, *Kurumsal Yapının Oluşumu*, s. 75.

⁶¹⁶ Demircan, *Kurumsal Yapının Oluşumu*, s. 75; Yüksel, *a.g.e.*, s. 54.

⁶¹⁷ Yüksel, *a.g.e.*, s. 54-55.

⁶¹⁸ İbn Kesîr, *a.g.e.*, C.2, s. 455-456; İbn Hişam, *a.g.e.*, C.1, s. 184; Ahmet Ağrakça (Der.), *Rasûlullah'ın (s.a.v.) Doğumundan Günümüze İslâm Tarihi*, C.I, Beka Yayınları, İstanbul 2012, s. 30; İbn Sa'd, *a.g.e.*, C.1, s. 116; Dâvud el-Belâzürî, *a.g.e.*, C.1, s. 314-315; Hamidullah, “Hilful Fudûl”, s. 32; Sarıçam, *a.g.e.*, s. 84; İbnü'l Esîr, *a.g.e.*, C.2, s. 29-30; Köksal, *a.g.e.*, C.1, s.100; Ya'kubi, *a.g.t.*, s. 31-32; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.1, s. 52-53; Apak ve dğr., *a.g.e.*, s. 185; Mevdûdî, *a.g.e.*, s. 99; Zehra, *a.g.e.*, C.1, s. 205.

⁶¹⁹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.1, s. 54.

“Ey Ebu Süfyan! Senin Şam’dan getirip, Dâru’n-Nedve’de tuttuğun şu ticaret kervanındaki mallar, iyi bilirsin ki Mekkeli Kureyşlilerin ticaret kervanına aittir ve Kureyş’in ıtriyatıdır.”⁶²⁰

Buradan hareketle Bedir savaşı’na sebep olan Mekke müşriklerine ait ticaret kervanını, Bedir’den kaçırarak Mekke’ye getiren Ebu Süfyan’ın bu ticari malları Dâru’n Nedvede bulundurmuş olması bariz ortadadır. Nitekim Dâru’n-Nedve, Mekke’nin fethine kadar faaliyetini devam ettirmiştir.⁶²¹

3.3.1.3. Hums

Mekke müşriklerinin, kendileri için özel olarak oluşturdukları ve ekonomik getirisi olan hums müessesesi, her ne kadar hicret sonrası ilk dönemlerde de devam etse de Kureyşlilerin saygınlıklarını kaybetmeleriyle birlikte yavaş yavaş etkisini yitirmeye başlayacaktır.⁶²² Mekke’nin fethine kadar varlığını koruyabilen müessese fetihten sonra inen ayetler ⁶²³ ile Hz. Muhammed tarafından Kureyşlilerin kendilerince uydurdukları ve insanlar üzerine yükledikleri bir takım kurallar olarak görülüp kaldırılmıştır.⁶²⁴

3.3.1.4. Haram Ayları

İslam döneminde yine fonksiyonunu devam ettiren kurumlardan bir tanesi de haram aylarıdır. Hz. Muhammed, Müslümanlara yönelik bir savaş açılmadığı takdirde bu kutsal aylarda savaş yapmaya yanaşmamış, ola ki bir sefere çıkıldığı zaman haram aylara girilmişse eğer bu ayların geçmesini beklemiştir.⁶²⁵

Onun, bu aylara saygı gösterdiğinin en güzel örneğini Nahle Seriyyesi’nde görüyoruz. Bu aylar içerisinde Kureyş kervanlarını gözetlemesi ve duydukları haberleri Medine’ye ulaştırması için Nahle’ye göndermiş olduğu Abdullah b. Cahş kumandanlığında bir birliğin, emir almadan kervana saldırarak birkaç kişinin canına kastedip, ele geçirilen ganimetleri Medine’ye getirmeleri söz konusu olmuştu. Hz.

⁶²⁰ Vâkıdî, *a.g.e.*, C.1, s. 251-252.

⁶²¹ Bozkurt, Küçükaşcı, “Mekke”, s. 559.

⁶²² Gümüştekin, *a.g.t.*, s. 54.

⁶²³ Bakara:199; A’raf: 31,32.

⁶²⁴ İbn Hişam, *a.g.e.*, C.1, s. 263.

⁶²⁵ Algül, “Haram Aylar”, s. 105.

Muhammed, bu olay karşısında tavrını açıkça ortaya koymasına rağmen⁶²⁶ bu seferin haram aylar içerisinde Receb’de vukuu bulmuş olduğu gerekçesiyle müşrikler tarafından şiddetle kınanmıştır. Fakat O, bu tepkilere karşı sessiz kalmayarak durumu aydınlatan gerekli açıklamayı yapmıştır.

Mekke ordusunun Hendek Savaşı sırasında kuşatmayı kaldırarak, Mekke’ye geri dönmeye karar vermelerinin sebeplerinden bir tanesi de haram aylardan Zilkade ayının girmiş olmasıydı. Çünkü bu aylar bilindiği üzere büyük kazanç getiren hac mevsiminin ve bununla birlikte gelen panayırların başlangıcıydı. Bütün bunlar Kureyşliler nezdinde öteden beri bu aylara önem verildiğinin ve İslam’ın Medine döneminde de değerini sürdürdüğünün bir başka işareti olsa gerektir.⁶²⁷

3.3.1.5. Nesî

Nesi, veda haccına kadar varlığını sürdürmüştür. 632 yılında ayların sayısının 12 olduğunu ve Nesî uygulamasını yasaklayan ayetin⁶²⁸ inmesiyle birlikte Hz. Muhammed, Zilhicce ayında Veda haccı sırasında okuduğu hutbede “Zaman, Allah’ın gökleri ve yeri yarattığı gündeki şekline geri döndü.” Diyerek bu âdeti ortadan kaldırmıştır. Böylelikle Hicri 10. Sene senenin ayları üzerinde yapılan oynamalara son verilip, nesi döneminin bittiği ve tekrar başlangıçtaki haline geri döndüğü bir sene olmuştur.⁶²⁹

3.3.1.6. Besl

Besl, cahiliye döneminde bazı Arap kabilelerinin haram aylar dışında geriye kalan diğer sekiz ay boyunca savaş ve baskın tehlikesine karşı dokunulmazlık adı altında ticari seferlerini gerçekleştirebilmek için oluşturdukları bir ayrıcalık idi. Zamanla Kureyş’in devr aldığı bu uygulama, İslam’ın Medine döneminde Mekkelilerin ticari seferlerinin önünde engel olunmasıyla etkisiz hale gelmiştir.

⁶²⁶ İbn Hişam, *a.g.e.*, C.2, s. 300-302, İsmail Lütfi Çakan, “Abdullah b. CAHŞ”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.1, TDV Yayınları, İstanbul 1988, s. 89; İbn Sa’d, *a.g.e.*, C.2, s. 6-7; Vâkıdî, *a.g.e.*, C.1, s. 59-65; Köksal, *a.g.e.*, C.3, s. 206-207; Semhudi, *a.g.e.*, C.1, s. 311.

⁶²⁷ Bedirhan, *İslam Tarihi*, s. 40; Sarıçam, *a.g.e.*, s. 146; Mahmudov, *a.g.e.*, s. 167; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.I, s. 249.

⁶²⁸ Tevbe /37.

⁶²⁹ Bünyamin Erul, “Vedâ Haccı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.42, TDV Yayınları, İstanbul 2012, s. 590; Yazır, *a.g.e.*, s. 357-358; Apak ve dğr., *a.g.e.*, s. 156; Derveze, *a.g.e.*, C.1, s. 201; İbn Hişam, *a.g.e.*, C.4, s. 348; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.I, s. 274-275.

3.4. Cahiliye Döneminden Süre Gelen Panayırlar

3.4.1. Dumetû'l-Cendel

İslam öncesi dönemde Arapların senelik pazarlarından olup Hz. Muhammed döneminde de varlığını koruyanlardan biri Dumetû'l-Cendeldir. Hicaz ile Suriye arasında yer alan Dumetû'l-Cendel, Irak ve Şam'a ticari seferler gerçekleştiren kervanların uğradığı önemli bir duraktır. Ticaret amacıyla Dumetû'l-Cendel'e gelen kervanların Medine'ye götürdüğü mallar içerisinde zeytinyağı ve luban (frankincense) bulunmaktaydı.⁶³⁰

Büyük bir panayır ve tüccar merkezi olması hasebiyle birçok Arap kabilesi bu dönemde Medine'ye karşı siyasetlerini daha yakından yürütebilmek adına buraya yerleşmişti. Mallarını satmaya gelerek orada işkencelere uğrayanlara ve bölgeden geçen Müslümanlara yönelik düzenlenen saldırılara karşı hicretin 5. Yılı'nın Rebiülevvel ayında (Ağustos 626) Dumetû'l-Cendel'e yapılan bir baskında Ukeydir b. Abdulmelik'in, yakalanmamak için çarşayı boşaltarak kaçmış olduğu bilgisi⁶³¹ panayırın İslami dönem içerisinde faaliyetini sürdürmüş olduğu ifadesini daha da güçlendirmektedir.

3.4.2. El-Muşakkar

Hz. Muhammed'in, Muşakkar panayırında içinde bulunduğu Bayreyn bölgesinin denetiminden sorumlu olan Münzir b. Sâvâ'ya, İslam dinine davet mektubunu gönderdiği sırada da Bayreyn emirinin bölgedeki etkinliğini sürdürdüğü görülmektedir.⁶³² Buradan anlaşılabileceği üzere Muşakkar panayırı hicret sonrası İslam döneminde de faaliyetini sürdürmüştür.

3.4.3. Suhar -Deba -Eş -Şıhr

Suhar, İslam öncesinde olduğu gibi İslami dönemde de varlığını muhafaza etmiştir. Ticari faaliyetinin hiç azalmadan sürekli arttığı Suhar panayırı, bunu Arap

⁶³⁰ Bal, *a.g.e.*, s. 108-109.

⁶³¹ Köksal, *a.g.e.*, C.4, s. 728-730.

⁶³² Ahmet Önkol, "Münzir b. Sâvâ ", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.32, TDV Yayınları, İstanbul 2006, s. 34.

Körfezi'nde bir liman kenti olmasına borçludur. Pek çok ülkeden gelen malların ve tüccarların bu panayırda toplanması nedeniyle bölge daha çok öneme sahip olmuştur.⁶³³ İbn Havkal, bu şehirde sayısız ticari malın ve tüccarların bulunduğunu, Uman'ın en zengin gelişmiş şehrinin burasının olduğunu ve Fars denizi kıyısında yer alan İslam şehirleri içerisinde böyle gelişen ve zenginleşen bir başka şehir olmadığını söylemiştir.⁶³⁴

Hz. Muhammed, Amr b. As ve Ebu Zeyd adlı elçileri (8/629) İslam'a davet etmek için Umman hükümdarı Ceyfer ile kardeşi Abd. b. Cülenda'ya gönderdiğinde, onları deniz sahilindeki Suhar panayırında bulduklarına yönelik bilgiler⁶³⁵ ve kendi naşının 2 suhar dokumasına sarılmış olduğuna dair rivayetler⁶³⁶ Suhar panayırının İslam'ın Medine döneminde de açık kaldığını gösteren en önemli delillerdir.

Bölgenin iki büyük liman şehrinin bir diğeri olan Deba, dünyanın dört bir tarafından gelen tüccarı her daim kendine çekmekteydi. Yerli ve yabancı her türlü ürünü görebileceğimiz bu panayırda, ticaretin hacmi o denli büyüktü. Deba panayırının bir liman şehrinde olmasından ötürü onun da bu dönemde Suhar gibi ticari hareketliliğinden bir şey kaybetmemiş olduğu kanaatindeyiz.

Ünlü panayırlar arasında yer alan Hadramut'taki Şihr panayırı, İslami dönemde de Güney Arabistan'ın doğusunda kurulmaya devam etmiştir.⁶³⁷

3.4.4. Aden-San'a-Hubâşe

Senelik olarak tertip edilen panayırlardan bir diğeri de Güney Arabistan'da bir sahil şehri olan Aden'de bulunmaktaydı. Uzak doğu mallarının yer aldığı panayırda, ticari hareketlilik yaşanıyor, bölgeye gelen çok sayıda malların buradan kuzey bölgelerine sevkiyatı gerçekleştiriyordu.⁶³⁸ Aden panayırı önemini hicret sonrası İslami dönemde de korumuştur.⁶³⁹

⁶³³ Bal, *a.g.e.*, s. 112,124.

⁶³⁴ İbn Havkal, *a.g.e.*, s. 47.

⁶³⁵ Köksal, *a.g.e.*, C.7, s. 135-136.

⁶³⁶ İbn Hişam, *a.g.e.*, C.4, s. 408.

⁶³⁷ Hüseyin Algül, "Hadramut", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.15, TDV Yayınları, İstanbul 1997, s. 65.

⁶³⁸ Yıldırım, *Ticaret'in Altın Çağı*, s. 372.

⁶³⁹ William Heyd, *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, (Çev. Enver Ziya Karal), 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 29.

Nasırı Hüsrev'den naklen, bürdü yemani dedikleri çizgili cübbeleriyle ve ipekli kumaşlarıyla şöhrat kazanmış olan San'a şehri ⁶⁴⁰ bu ürünlerini Cahiliye döneminin meşhur panayırlarından olan San'a da satışa sunmaktaydı. Hz. Muhammed'in Veda Haccı'nda Hibera adı verilen Yemen bürdesini giymiş olduğu rivayetine dayanarak hicretten sonra da San'a panayırının önemini kaybetmediğini ve Medine'de Müslümanların oraya giderek mutad alışverişlerini gerçekleştirdiklerini anlamış oluyoruz.⁶⁴¹

Kettani'nin, İbn-i Hacer'den naklen verdiği bilgiye göre cahiliye'den beri varlığını sürdüren Arap panayırlarından ilk olarak terk edileni Ukaz (H. 129/747) son olarak terk edileni ise Hubaşe panayıridir. (H. 197 /812 – 813)⁶⁴² Hubaşenin İslami dönemde Hicri 197/812-813 tarihine kadar faal kaldığını düşündüğümüzde onun Hz. Muhammed devrinde de açık kaldığı anlaşılabacaktır.

3.4.5. Er-Râbiye

Hadremevt'te Er-Râbiye adı verilen bir panayır kuruluyordu. Hadremevt emirlerinden Vâil b. Hucr'un Medine'ye gelerek, Müslümanlığı kabul ettiklerini bildirmelerinin ardından dönüşü esnasında Hz. Muhammed tarafından kavmine hitaben yazılan mektupta: “Ekini yetiştirmeden satan kişi riba (faiz) yemiştir!” ⁶⁴³ Şeklinde ibare geçmektedir. Bu bilgiler ışığında faizli alışveriş muamelesinin Er-Rabiye'de yapılmış olduğunu varsayarsak, panayırın hicret sonrası İslami dönemde de ticari fonksiyonundan bir şey kaybetmemiş olduğunu söyleyebiliriz.

3.4.6. Ukâz-Zülmecaz-Mecenne

Cahiliye döneminde Ukâz, Zülmecaz ve Mecenne Arapların meşhur panayırlarındandı. Hicret sonrası hac buyruğunun gelmesi üzerine Müslümanlar bu panayırlarda ticaret yapmanın doğru olmayacağı endişesi içerisine girmişlerdi. Bunun üzerine Hz. Muhammed, hac mevsiminde ticaret yapılmasının hiçbir

⁶⁴⁰ Nâsır- Hüsrev, *Sefernâme*, (Çev. Naci Tokmak), Demavend Yayınları, İstanbul 2022, s. 119-120.

⁶⁴¹ Ahmed Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercümesi ve Şerhi*, C.7, Rihle Kitap Yayınevi, İstanbul 2017, s. 515.

⁶⁴² Kettâni, *a.g.e.*, C.2, s. 232.

⁶⁴³ Köksal, *a.g.e.*, C.8, s. 564-565.

sakıncası olmadığını söyleyerek, kafalarda oluşan soru işaretlerini ortadan kaldırmıştır ve böylelikle Müslümanlar gönül rahatlığıyla mutad alışverişlerini yapmaya devam etmişlerdir.

Mekkenin yakınlarında kurulan bu panayırlar, her ne kadar İslami dönemde de varlıklarını korumuş olsalarda hicret sonrası Medine'nin Müslümanların merkezi olmasıyla birlikte öncesine nazaran ticari önemlerini yitirmişlerdir.⁶⁴⁴

3.4.7. Netâtu Hayber-Hecer -Deyru Eyyûb

Hayber, Suriye'ye giden ticaret kervanlarının uğrak yerlerinden biriydi. Bölgede kayde değer hurma üretimi yapılmaktaydı. Hz. Muhammed tarafından buraya vergi memuru olarak görevlendirilen kişilerin, farklı kaliteye sahip hurmaların bir sâ'ını iki, üç ya da daha fazla sâ' ile takas yapılarak faizli alışveriş yapıldığını anlattıklarını ve Müslümanların tükettikleri hurmalar içerisinde Hayber'den gelen hurmaların da kayıt altına alınmış olduğunu⁶⁴⁵ göz önünde bulundurduğumuzda muhtemelen bölgede kurulan Hayber panayırında hurmanın ihracatı yapılıyordu ve panayır İslam döneminde de faaliyetinden hiç bir şey kaybetmemişti.

Süveyd b. Kays'ın Müslümanlığı kabul ettikten sonra da Mahreme El-Abdi ile Hecer'den Mekke'ye (bez) elbise getirmeye devam ettikleri ve Hz. Muhammed'e pantolon satmış oldukları düşünülürse⁶⁴⁶ Hecer panayırının, İslami dönem içerisinde de faaliyetini sürdürdüğü anlaşılabacaktır.

Deyru Eyyûb, Suriye'de Busra ve Ezriat panayırları içerisinde zaman bakımından önce kurulan panayır olması hasebiyle, Kureyşlilerin kervanlarıyla Suriye'ye çıktıkları ticari seferlerinde ilk olarak iştirak ettikleri panayırdı. Hicretten sonra düzenlenen seriyye ve gazveler yaz seferlerine çıkan Kureyşlilerin genellikle Mekke-Suriye ticaret hattını kesmeye yönelikti. Bu demek oluyor ki Hz. Muhammed'in Medine döneminde de Bizansın yönetiminde bulunan panayırların varlıklarını koruduklarına dair bir gerçek var. Suriye panayırlarının kuruluş sırası bilinsede hangi aylarda etkin olduğu ve kaç gün aralıkla devam ettiği bilinemediği için kervanların

⁶⁴⁴ Bal, *a.g.e.*, s. 115.

⁶⁴⁵ Azizova, *a.g.e.*, s. 164.

⁶⁴⁶ Kettani, *a.g.e.*, C.2, s. 97.

hangi panayıra gitmek için çıktıklarını veya hangi panayırdan dönmekte olduklarını tespit etmek oldukça güçtür. Ancak bu dönemde Busra panayırına giden Hz. Ebu Bekir'i hatırladığımızda kendisinden bir önce tertiplenen Deyru Eyyûbu'nda aktif olduğu ihtimali yüksektir.

3.4.8. Busrâ-Ezri'ât -Hîre

Müslümanların bu dönemlerde de Busra'ya gittikleri bilinmektedir. Nitekim Hz. Ebu Bekir'in, Hz. Muhammed'in vefatından 1 yıl önce Bedir Gazvesi'ne katılmış olan 2 sahabe ile birlikte ticaret amacıyla Busra'ya gitmiş olduğu söz konusudur.⁶⁴⁷ Bu demektir ki, İslam'ın Medine döneminde de Busra panayırı kurulmaya devam etmiş ve ticari faaliyetinden hiçbir şey kaybetmemiştir.

Azizova'nın, Vahidi'den aktardığı; “Bir günde Beni Nadir ve Beni Kurayza Yahudilerine ait çeşitli kumaş, güzel koku, mücevher ve gıda ürünleri yüklü yedi kervan, Busra ve Ezriat'tan Medine'ye gelmiştir.”⁶⁴⁸ Şeklindeki ifadesine bakacak olursak hicretin ilk yıllarında ekonomik hayatın kontrolünü ellerinde tutan Yahudilerin, alışverişte bulundukları panayırlardan Ezriatın da İslami dönemde devam ettiği anlaşılabacaktır.

Hudeybiye Antlaşması'ndan (6/628) bir süre önce Medine'ye gelerek Müslüman olduktan sonra da Cahiliye'den itibaren iştigal ettiği ticareti sürdürmüş olan Mugire b. Şube'nin, Hire'ye giderek ithalat veya ihracatına⁶⁴⁹ devam etmiş olduğu kuvvetle muhtemeldir. Bu varsayımdan yola çıkarsak İslam'ın Medine döneminde de Hire panayırının işlerliğini yitirmediğini söyleyebiliriz.

⁶⁴⁷ Fayda, “Busrâ”, s. 471; Kettâni, *a.g.e.*, C.2, s. 88.

⁶⁴⁸ Azizova, *a.g.e.*, s. 363.

⁶⁴⁹ Azizova, *a.g.e.*, s. 362-363.

4. CAHİLİYE VE İSLÂMÎ DÖNEMLERDEKİ TİCARİ HAYATIN MUKAYESESİ

4.1. Alışveriş Çeşitlerine Getirilen Düzenlemeler

İslam öncesi dönemlerde Cahiliye ehline yapılan bir takım satış çeşitleri, İslam'ın ekonomik kanun ve prensiplerine aykırı, gayri ahlaki bütün yanlışları içine alır. İslam'ın ekonomik anlayışı doğrultusunda hareket eden Hz. Muhammed bütün cahiliye alışveriş usüllerini kökten yok etmemiştir. Bazı uygulamaları ıslah ederek koruduğu gibi bazılarını da iptal ederek, ortadan kaldırmıştır.

4.1.1. Telakku'r -Rukbân

İslam, ticaret sahasındaki rekabete Mâni olmadı. Pazarda haksız mağduriyetlerin yaşanmaması kaydıyla bu rekabetin sürmesini sağladı. Fakat rekabetin düzgün ilerlediği böyle bir ortamda, piyasadaki sistemi bozarak araya haksız bir rekabet girince, derhal müdahale etmekten de geri durmadı.

Telakku'r-Rukbân ismiyle tabir ettiğimiz bu uygulama Arabistan'da bilhassa Mekke ve Medine'de yaygınlık kazanan Cahiliye adetlerinden biriydi.⁶⁵⁰ Şehirli tüccarlar, piyasa fiyatlarından bi haber olan yabancı ticaret kervanlarını yol üzerinde karşılayıp, getirdikleri ticari malları toptan ucuza satın alarak, stoklamak suretiyle pazarda yüksek fiyatlarla satımını gerçekleştirirlerdi.⁶⁵¹ Bu uygulama sonucunda aldatıldıklarının farkına varan tacirlerin diğer pazarlara geçtikleri, haklarını aradıklarında ise hukuki sorunlarla baş başa kaldıkları ve piyasa ortamında güven problemlerinin olduğu bilinmektedir.⁶⁵² Bu durumlardan haberdar olan Hz. Muhammed bu yolda ihracatçıdan mal almayı yasaklayarak: “Ey şehir sakinleri! Dışarıdan mal getiren satıcıları rahat bırakın. Satıcılar şehre inip, malların değerini öğrenmeden onları aldatmaya kalkışmayınız ki, alıcı ile satıcı birbirinden

⁶⁵⁰ Kallek, *a.g.e.*, C.3, s. 341; Yıldırım, *Ticaret ve Tüccar Sahâbiler*, s. 49.

⁶⁵¹ Azizova, *a.g.e.*, s. 368; Baysa, *a.g.e.*, s. 122-123; Kallek, *a.g.e.*, C.3, s. 341; Yıldırım, *Ticaret ve Tüccar Sahâbiler*, s. 49-50; Cengiz Kallek, “İhtikâr”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.21, TDV Yayınları, İstanbul 2000, s. 560.

⁶⁵² Baysa, *a.g.e.*, s. 122.

faidalansınlar” diye buyurmuştur.⁶⁵³ Buhari’de İbn Ömer bu meseleyi şu şekilde dile getirmektedir:

“Hz. Muhammed devrinde insanlar, şehre gelen kervanlardan (şehrin dışında) yiyecek maddeleri satın alıyorlardı. Bunun üzerine Hz. Muhammed yiyecek maddelerinin satıldığı pazarlara ulaşınca dek, kervandakilerin yiyecek maddelerini satmalarını yasaklayan kimseler gönderiyordu.”⁶⁵⁴

Yine yasaklamalar ile ilgili bir başka rivayet şu sözlerle ifade edilmektedir:

“Şehre mal getiren ticaret kafilesini yolda karşılamayın. Kim karşılarda ondan bir şey satın alırsa, malın ilk sahibi pazara indiğinde muhayyer ⁶⁵⁵ olur.” ⁶⁵⁶

Hz. Muhammed bütün bu uyarıları ile piyasa şartlarından habersiz olup, uzak yerlerden gelmekte olan tüccarların mağdur olmalarını önlemek amacıyla ticaret yollarını kontrol altına almış ve onların pazara dâhil olmalarını sağlamıştır.⁶⁵⁷

4.1.2. Neceş

“Hileli arttırma” diye tercüme edilen neceş uygulamasında, satıcı ile anlaşma içerisinde olan üçüncü bir şahıs (veya şahısların) alma niyetinde olmadığı halde araya girerek, müşterinin sunduğu fiyattan daha yüksek bir fiyat teklif ederek pazarlığı kızıştırmıştı. Böylelikle ilk teklif sahibi, talip olduğu malı başka birine kaptırmak istemeyince çok yüksek bir fiyat ödemek zorunda kalmaktaydı. Müşteriyi kandırarak, malı daha pahalı satın almasına sebep olan bu tür uygulamalar Hz. Muhammed tarafından yasaklanmıştır.⁶⁵⁸

⁶⁵³ İmam Süyutî, *Camîu-Ssagır ve Tercümesi*, (Çev. Abdullah Aydın), C.2, Aydın Yayınevi, İstanbul 1977, s. 132.

⁶⁵⁴ Buhârî, *Sahih-i Buhârî Muhtasar*, s. 540.

⁶⁵⁵ Muhayyer; beğenilmediği takdirde geri verilmek üzere alınan veya verilen mal.

⁶⁵⁶ İmâm Süyutî, *a.g.e.*, C.2, s. 136; Tirmizi, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, (Çev. Osman Zeki Mollomehmetoğlu), C.2, Yunus Emre Yayınevi, İstanbul, s. 370; İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi*, (Çev. Haydar Hatipoğlu), C.6, Kahraman Yayınları, İstanbul 2018, s. 152; Muhammed Fuâd Abdül Bâki, *El-Lü'lüü Vel-Mercân- İmâm Buhârî Ve Müslim'in İttifak Ettikleri Hadisler*, (Çev. İsmail Kaya, İsmail Hakkı Uca), C.2, Seriyye Kitapevi, Konya 1979, s.199-200; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, (Çev. Hüseyin Yıldız ve dğr.), C.11, Ocak Yayıncılık, İstanbul 2014, s.75; İbn Hacer, *Bulûğu'l-Merâm*, (Çev. Safiyyurrahman Mübarek Furî), Karınca Polen Yayınları, İstanbul 2012, s. 312.

⁶⁵⁷ Yıldırım, *Ticaret ve Tüccar Sahâbîler*, s. 50; Kallek, *a.g.e.*, C.3, s. 341-342.

⁶⁵⁸ Azizova, *a. g.e.*, s. 368; Kallek, *a.g.e.*, C.3, s. 365; Baysa, *a.g.e.*, s. 120.

4.1.3. Şehirlinin Köylü Adına Satışı / Simsarlık

Cahiliye döneminden beri köylü üreticinin ya da ihracatçının pazar mallarını, gerçek değeriyle piyasaya sürmelerine engel olan ve onlar adına bu malları bir müddet stokladıktan sonra belirli bir ücret karşılığında satan aracı gruplar vardı. Şehirlinin, köylü adına satış yapması simsarlık olarak tanımlanmıştır. Böyle bir uygulama neticesinde hem hesap-kitap işlerini pek anlamayan ve alışveriş canbazlıklarını bilmeyip malını ucuza sattığını fark eden üretici, hem de simsar denilen bu kişilerden pahalı mal satın almak durumunda kalan insanlar zararlı çıkan taraf oluyorlardı.⁶⁵⁹ Hz. Muhammed bu hususta; şehirlinin, köylü adına satış yapmasının uygun olmadığını ve insanların kendi haline bırakılması gerektiğini vurgulayarak bu Cahiliye âdetini menetmiştir.⁶⁶⁰

4.1.4. Stokçuluk/İhtikâr

İhtikâr, toplumun ihtiyacı olduğu bir gıda maddesini, piyasa şartlarında azalıp yükseldiğini görünce pahalı satmak amacıyla stoklamaktır.⁶⁶¹ İnsanların ihtiyaçlarının sömürülerek, az emek gösterilip, kolay yoldan kazanç sağlanan ihtikâr uygulaması nihayetinde halkın zarar görmesine sebep olabileceği gibi uzun süre devam etmesi halinde de sosyal bunalımların yaşanmasına yol açabilirdi.⁶⁶²

İhtiyaç duyulan ürünleri uzak bölgelerden tüketicinin ayağına getiren tacir, toplum için faydalı olan bir hizmeti yerine getirirken, bilakis malını biriktirip insanların yokluğunu çekmesine aldırış bile etmeden piyasada pahalılaşmasını bekleyen karaborsacı, toplumsal krize kapı aralamaktaydı.⁶⁶³ Hz. Muhammed bu uygulamaya karşı ciddi tedbirler alarak tüccarların ihtikâr yapmaktan kaçınmalarını emretmiştir.⁶⁶⁴ Onun toplum üzerinde etki edeceği zararın büyüklüğünden dolayı kesin bir şekilde izah ettiği ihtikârı yasaklamıştır.

⁶⁵⁹ Kallek, *a.g.e.*, C.3, s. 343; İbn Mâce, *a.g.e.*, C.6, s. 150-151.

⁶⁶⁰ Tirmizi, *a.g.e.*, C.2, s. 370-371; Abdül Bâki, *a.g.e.*, C.2, s. 200-201; Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, C.11, s. 69.

⁶⁶¹ Baysa, *a.g.e.*, s. 123; Kallek, *a.g.e.*, C.3, s. 338; Bal, *a.g.e.*, s. 102; Kallek, “İhtikâr”, s. 560; İmam Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd- Dîn*, (Çev. Ahmet Serdaroğlu), C.2, Bedir Yayınevi, İstanbul 2014, s. 89.

⁶⁶² Kallek, “İhtikâr”, s. 560; Kallek, *a.g.e.*, C.3, s. 338.

⁶⁶³ Kallek, “İhtikâr”, s. 562; Kallek, *a.g.e.*, C.3, s. 338.

⁶⁶⁴ Kallek, “İhtikâr”, s. 562.

4.1.5. Tasriye (Musarrât)

Tasriye, satılacak olan hayvanın pazara götürülmesinden önce bol sütlüymüş gibi gözükmesi için birkaç gün içerisinde sütünü sağılmaması durumudur. Burada kaliteli olmayan bir malın, alıcıya olduğundan farklı gösterilerek yüksek bir fiyat üzerinden satılması söz konusudur.⁶⁶⁵ Bu meseleye şu şekilde açıklık getirilmiştir:

*“Satılacak deve ve davarların sütünü memesinde biriktirmeyiniz. Her kim böyle bir hayvanı satın alırsa, alan şahıs o hayvanı sağdıktan sonra iki durumdan birini seçme hakkına sahiptir. Dilerse hayvanı elinde tutar, dilerse hayvanı sağdığı süte karşılık bir sa’ hurma ile geri verir.”*⁶⁶⁶

4.1.6. Mülânese

Bu satış işleminde müşterinin geceleyin veya gündüzün satın almak istediği ürüne, sadece dokunmasıyla alışverişi gerçekleşmiş olurdu. Alışverişe konu olan eşya, bazen açık ve dürülü olduğu gibi bazen de örtü içinde saklı bulunduğundan dolayı müşterinin bakıp inceleme gereği duymadan satın alması, kandırılma ihtimalini arttırmaktaydı. Dolayısıyla Hz. Muhammed, mülânese (dokunma) ve münâbeze (atma) ile yapılan satış çeşitlerinin doğru olmadığını dile getirerek mülâneseyi yasaklamıştır.⁶⁶⁷

4.1.7. Münâbeze

Yine Cahiliye dönemine ait satım şekillerinden biri olan münâbezede, taraflardan birinin veyahut her ikisinin alacakları kumaş veya elbise türünden malı, mülânesede olduğu gibi incelemeden karşılıklı atmalarıyla alışveriş gerçekleşirdi.⁶⁶⁸

⁶⁶⁵ Azizova, a.g.e., s. 368-369; Baysa, a.g.e., s. 123; Şükrü Özen, “Musarrât”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.31, TDV Yayınları, Ankara 2020, s. 240.

⁶⁶⁶ Buhâri, *Sahîh-i Buhârî Muhtasar*, s. 544; Abdül Bâki, a.g.e., C.2, s. 200; Tirmizi, a.g.e., C.2, s. 391; İbn Mace, a.g.e., C.6, s. 232-233; İbnu'l-Esîr el-Cezeri, *Câmiu'l-Usûl*, (Çev. Kemal Sandıkçı, Muhsin Koçak), C.2, Ensar Yayınları, İstanbul 2008, s. 221-222; Buhâri, *Sahih-i Buhari*, C.2, s. 421-422; Ahmed b. Hanbel, a.g.e., C.11, s. 114-118; İbn Hacer, *Bulûğu'l- Merâm*, s. 315.

⁶⁶⁷ İbn Mâce, a.g.e., C.6, s. 144; Buhâri, *Sahih-i Buhari*, C.2, s. 551; Abdül Bâki, a.g.e., C.2, s. 197-198; Tirmizi, a.g.e., C.2, s. 429; el-Cezeri, a.g.e., C.2, s. 180; Bal, a.g.e., s. 95; Baysa, a.g.e., s. 117-118; İmam Süyuti, a.g.e., C.2, s. 127; Celal Yeniçeri, “mülânese”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.31, TDV Yayınları, Ankara 2020, s.535; Abdurrahman b. Şeyh Muhammed b.Süleyman, *Mecme'ul Enhur (Damad) Tercümesi*, (Çev. Mehmet Çelik), C.4, Yasin Yayınevi, İstanbul 2011, s. 141; Ebû Davud, *Sünen-i Ebî Davud ve Tercemesi*, (Çev. İbrahim Koçaşlı), C.4, Erkam Yayınları, İstanbul 2018, s. 286; Buhâri, a.g.e., C.2, s. 433; Ahmed b. Hanbel, a.g.e., C.10, s. 708-711.

⁶⁶⁸ Muhammed b. Süleyman, a.g.e., C.4, s. 141-142; Tirmizi, a.g.e., C.2, s. 429; İmam Süyuti, a.g.e., C.2, s. 127; İbn Mâce, a.g.e., C.6, s. 145; Ebû Davud, a.g.e., C.4, s. 286-287; Baysa, a.g.e., s. 117-

Her iki tarafta almak istedikleri malın, ne olduğunu biliyorlarsa da nasıl bir şey aldıkları hususunda yeteri kadar bilgi sahibi değillerdir. Kişi, ancak alışveriş kesinleştiği zaman nasıl bir mal almış olduğunu görecektir. Atma ya da atışma fiiliyle gerçekleşen alışveriş sonrası herkes şansına razı olmak zorundadır. Üstelik müşterinin aldığı mal, istediği şekilde çıkmadığı takdirde sahibine geri verme hakkı da yoktur.

Netice itibarıyla münâbeze'nin, Hz. Muhammed'in açıklık ve rıza ilkesine uymayan, haksız kazanca veya taraflar arasındaki çekişmeye sebep olan bazı alışveriş usûllerini ortadan kaldırarak, adil bir pazar oluşturma gayesi içerisinde yasaklamış olduğu satım şekillerinden biri olduğu söylenilebilir.⁶⁶⁹

4.1.8. Muhâdara

Bir alışveriş çeşidi olarak kullanılan muhâdara, meyve veya sebzelerin olgunlaşmadan satılması işlemidir.⁶⁷⁰ Başağı tutmamış olan yeşil tahılın satılması da muhâdara kapsamına girmektedir. Daha olgunlaşmadan satılan ürünler yeşil olduğundan dolayı muhâdara adını “yeşilin satılması” manasından alır.

Muhâdara sözleşmesiyle yapılan alışverişten sonra tarladaki sebze ya da meyvelere sel, fırtına gibi afetler tesir edince alıcı ve satıcı arasında fiyat konusunda tartışmaların yaşandığını⁶⁷¹ gören Hz. Muhammed: “Kızarma ve sarar olupta yenilmeye başlanmadıkça meyve ve sebzelerin satışı yasaklandı” buyurmuştur.⁶⁷²

4.1.9. Muhâkale

“Yeni yapraklanmış ekin” manasına gelen muhâkale, muhâdara'ya benzeyen bir alışveriş çeşididir. Tarım ürünlerini, daha olgunlaşmamış iken yani elde edilip edilemeyeceği bilinmeden satmak ve elde edilecek olan mahsulün, üçte veyahut dörtte bir oranı karşılığında tarlanın kiraya verilmesi şeklinde tanımlanmasının yanı

118; Bal, *a.g.e.*, s. 92-93; Celal Yeniçeri, “münâbeze”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.31, TDV Yayınları, Ankara 2020, s. 563; Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, C.10, s. 708-711.

⁶⁶⁹ Yeniçeri, “münâbeze”, s. 563.

⁶⁷⁰ el-Cezeri, *a. g. e.*, C.2, s. 175-177.

⁶⁷¹ Baysa, *a.g.e.*, s. 114.

⁶⁷² Tirmizi, *a.g.e.*, C.2, s. 373; İmam Süyuti, *a.g.e.* C.2, s.127; İbn Mâce, *a.g.e.*, C.6, s. 202-206; Ebû Davud, *a.g.e.*, C.4, s. 282; Abdül Bâki, *a.g.e.*, C.2, s. 204; Buhâri, *Sahih-i Buhari*, C.2, s. 433; Buhâri, *Sahih-i Buhârî Muhtasar*, s. 550-552; Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, C.11, s. 15-25.

sıra⁶⁷³ aynı zamanda yaş olan başaktaki ekinin, kurduğunda miktarının ne kadar gelebileceği tahmin edilerek kurusu mukabilinde satmak anlamına da gelmektedir. Bu alışveriş sonucunda malın miktar ve kalitesi bilinemeyeceği gibi kuru ve yaş arasındaki denk olma durumu bağdaşamadığı için tarafların haksızlığa uğrayabilme ihtimalleri vardı. Bu sebeplerden ötürü yasaklanmıştır.⁶⁷⁴

4.1.10. Müzâbene

Kişinin henüz ağacı üzerindeki hurmayı veya dalındaki üzümü tahmini olarak belli miktardaki kuru cinsleri karşılığında satmasıdır. Yaş mamül, kurusu ile eşit gelmediği için bu satış türü yasaklanmıştır.⁶⁷⁵

4.1.11. Habel'ül -Habele (Gebe Olan Hayvanın Karnındaki Yavrunun Satışı)

Habel'ül-Habele dediğimiz satım türü, iki şekilde yapılmaktaydı. Bu alışverişte hamile bir hayvanın, karnındaki yavrunun veya doğuracağı yavrunun (parasını önceden alarak) satılmasına şahit olunuyordu. Burada henüz var olup olmayacağı meçhul olan bir şeyin satımı söz konusu olduğu için yasaklanmıştır.⁶⁷⁶

4.1.12. Bey'ul-Hasat (İlkâu'l -Hacer)

Çakıl taşı ile satış yapmak manasına gelen Bey'ul-hasat, Cahiliye döneminde Arapların taş ile sınırlandırarak alışverişlerini yaptıkları bir tür uygulamaydı. Bu alışveriş esnasında taş atmak ile alışveriş gerçekleşirdi. Şöyle ki; satıcının, müşteriye “elimdeki çakıl taşları şu elbiselerin hangileri üzerine düşerse, o elbiseleri şu fiyatla sana sattım” demesiyle isabet ettiği mal, satışa konu olurdu. Yahut atılan taşın düştüğü yere kadar olan arsa ya da tarla satılırdı. Hayvan satışında da bu yöntem uygulanmaktaydı. Her ne şekilde olursa olsun alışveriş sonunda satıcı, zarar edebileceği gibi alıcı da aldatılabilirdi. Üstelik müşterinin, muhayyerlik⁶⁷⁷ hakkı da

⁶⁷³ Abdül Bâki, *a.g.e.*, C.2, s. 208; Baysa, *a.g.e.*, s. 113-114; Cengiz Kallek, “Muhâkale”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.30, TDV Yayınları, Ankara 2020, s. 394-395.

⁶⁷⁴ Tirmizi, *a.g.e.*, C.2, s. 372; İmam Süyuti, *a.g.e.*, C.2, s. 126; İbn Mâce, *a.g.e.*, C.6, s. 283; Muhammed b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 141; el-Cezerî, *a.g.e.*, C.2, s. 174; Kallek, “Muhâkale”, s. 394-395.

⁶⁷⁵ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, C.10, s. 711-716;

⁶⁷⁶ Muhammed b. Süleyman, *a.g.e.*, C.4, s. 137; İmam Süyuti, *a.g.e.*, C.2, s. 139; İbn Mâce, *a.g.e.*, C.6, s. 173-175; Baysa, *a.g.e.*, s. 112-113; Buhârî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasar*, s. 544; Abdül Bâki, *a.g.e.*, C.2, s. 198-199; Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, C.10, s. 705.

⁶⁷⁷ Beğenilmediği takdirde geri verilmesi üzere satın alınan eşya.

yoktu. Dolayısıyla iki tarafında aleyhine olan bu alışveriş türü Hz. Muhammed tarafından yasaklanmıştır.⁶⁷⁸

4.1.13. Urbân

Müşterinin alacağı ürün için önceden belli bir ücret (kaparo) ödeyip daha sonra ise beğenmeyip almaktan vazgeçtiği takdirde parasının tekrardan geri iade edilmeyeceği şartıyla yapılan bir tür satış sözleşmesiydi.⁶⁷⁹ Cahiliye döneminde genellikle binek kiralamak ve köle satın almak için kaparo ödenirdi.⁶⁸⁰ Hz. Muhammed'in böyle bir satışı yasaklamasının sebebi; satıcının haksız kazanç sağlaması, alıcının ise mağdur olmasından dolayıdır.⁶⁸¹

4.1.14. Muaveme

Muaveme, hurma yahut herhangi bir meyve ağacının birkaç yıl içerisinde vereceği meyveleri daha önceden satma işlemidir. Gelecek yıllarda meyvelerin olup olmayacağı bilinemediğinden, üretici büyük bir zarara uğrayabilirdi. Dolayısıyla böyle bir durumun yaşanmaması için bu satış türü de yasaklanmıştır.⁶⁸²

4.1.15. Narh

Narh devletin, piyasanın ticari mallarına müdahale ederek, fiyat biçmesi şeklinde tarif edilir.⁶⁸³ Piyasanın dengesi sadece tüketicinin korunmasıyla sağlanamazdı. Bir o kadar ticari faaliyetlerin muhatapları olan üretici ve ihracatçıları da korunması gerekmektedir. Yeteri kadar kazanç sağlayamayıp, karşısına çıkan engellerle cebelleşen tüccar, masraflarını karşılayamaz hale geldiğinde ister istemez piyasadan çekilmek mecburiyetinde kalıp, gelecek olan zamlara sebep olabilirdi. Böyle bir durumda piyasada mal kıtlığı yaşanır ve pazar az sayıda kişilerin vicdanına bırakılırdı. İçine düşülen bu durumdan zararlı çıkan taraf, toplumdaki fakir kesim olurdu. Bundan ötürü alıcı düşünüldüğü kadar satıcı da düşünülmüş ve onların kâr

⁶⁷⁸ İmam Sûyuti, *a.g.e.*, C.2, s. 135; İbn Mâce, *a.g.e.*, C.6, s. 172-173; Baysa, *a.g.e.*, s. 118-119.

⁶⁷⁹ Azizova, *a.g.e.*, s. 368; İmam Sûyuti, *a.g.e.*, C.2, s. 138.

⁶⁸⁰ Baysa, *a.g.e.*, s. 125.

⁶⁸¹ İmam Sûyuti, *a.g.e.*, C.2, s. 138; Azizova, *a.g.e.*, s. 368.

⁶⁸² Tirmizi, *a.g.e.*, C.2, s. 431; İbn Mâce, *a.g.e.*, C.6, s. 206; Ebû Davud, *a.g.e.*, C.4, s. 284-285; el-Cezeri, *a.g.e.*, C.2, s. 177; Baysa, *a.g.e.*, s. 115-116; Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, C.11, s. 36-37.

⁶⁸³ Yıldırım, *Ticaret Ve Tüccar Sahâbiler*, s. 54.

sağlamalarını, ticari faaliyetlerini sürdürebilmeleri için gerekli olan ortam yaratılmaya çalışılmıştır.⁶⁸⁴

Mal kıtlığından dolayı fiyatların yükselmesine mâni olarak narh koymak, üreticinin ya da satıcının iflasına, karaborsacılığa kaymasına ve işi yürütemez duruma düşüp ticari hayatlarının, durma noktasına gelmesine sebep olabilirdi.⁶⁸⁵ Bilakis ticaret tavsiye edilip elverişli bir hale getirildiğinde, kıtlığı çekilen malların şehre girişi artacak ve aynı zamanda piyasadaki ihtiyaç fazlası olan ürünlerin dışa satımı da mümkün olacaktı. Böylelikle artan arzın talebi karşılayabilmesiyle fiyat oranlarında düşüşte yaşanacaktı. Bunu ön görebilen Hz. Muhammed dışarıdan şehre mal getiren taciri isteklendirme noktasında teşvik etmiştir.

Fiyatlardaki artışın, savaş zamanlarına denk gelmiş olduğu doğrultusundaki bilgiler de göz ardı edilmemesi gereken noktalardan biridir. İç piyasada kendi ihtiyacını karşılayamayan ve çoğunlukla dışa bağımlı olan bir ekonomik sistem, aralıksız yapılan savaş ve muhasaralar sonucunda dengesini kaybedecektir. Piyasada hayati önem taşıyan tüccarın da askere alınmasıyla birlikte üretim ve ticari faaliyetlerin sekteye uğrayıp, arzda azalma olması gayet normal karşılanmalıdır. Tüm bu zorluklar içerisinde ihracatçının ve üreticinin sürekli genişleme gösteren halkın talebini yerine getirmesi zorlaşmakta, bununda tabii bir sonucu olarak fiyatlarda kat be kat artışlar meydana gelmekteydi. Bunlara ilaveten ulaşım araçlarının yetersiz kalması, yol güvenliğinin mümkün mertebe oluşturulamaması, doğa şartlarından dolayı ulaşım güçlüğü'nün çekilmesi ve ticaret riskinin olması gibi sebeplerden ötürü piyasadaki fiyatların belli olmayan zamanlarda değişmesi olmuştur.⁶⁸⁶

Burada asıl bahsetmek istediğimiz nokta Medine ekonomisinin dıştan alıma olan bağımlılığı nedeniyle kimi zaman yiyecek yokluğu şeklinde kendini gösteren ekonomik krizin üstesinden gelinmesinde tacirin oynadığı rol ve bu rolün önemi yadsınamaz. Böylesine sıkıntı teşkil eden bu durumda tüccarı desteklemek gerekirken narh koymak gibi bir müdahalede bulunmak kadar yanlış bir tutum sergilenemezdi herhalde.⁶⁸⁷

⁶⁸⁴ Bal, *a.g.e.*, s. 105.

⁶⁸⁵ Cengiz Kallek, “Narh”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.32, TDV Yayınları, İstanbul 2006, s. 388.

⁶⁸⁶ Kallek, *a.g.e.*, C.3, s. 348- 349.

⁶⁸⁷ Kallek, *a.g.e.*, C.3, s. 349.

4.1.16. Faiz

Sözlükte “çoğalma, artma, fazlalaşma” anlamlarına gelen, Türkçe’de ise faiz diye tâbir edilen ribâ, vadenin uzatılmasına paralel olarak borcunda artması demektir.⁶⁸⁸ Cahiliye dönemindeki Hicaz’da faiz uygulamasının yaygın bir şekilde yapıldığı görülmekteydi. Mekke’de Kureyşliler, Taife’te ise Sakifliler adeta banka sahibi gibiydiler. Medine’de tıpkı onlar gibi olan Yahudiler de ribâ ile borç vermeleri sonucu varlıklı birer aile konumuna yükselmişlerdi.⁶⁸⁹

Faiz muamelesinde bulunanlar Medine’nin muntazam pazarlarında belirli yerleri sahiplenmişlerdi. Kazanç sağlamanın en kolay yolu olarak görülen ribâ ile borç vermek onlar için alışveriş çeşitlerinden biri olarak görülürdü. Bir dirhemi, iki katı karşılığında almak şartıyla borç vermenin, bir dirhem değerinde olan eşyanın, iki dirheme satılması gibi normal görmelerinin gerektiğini öne sürerlerdi. Faizli borç alan bireyin kendi hür iradesiyle bunu kabul ettiği düşünülür ve faizi bir meslek haline getirmiş olan kimselere adeta bir tüccar gözüyle bakılmaktaydı. Ticari hayatın öğelerinden biri olarak görülen ribâyı benimseyenler olduğu kadar şüphesiz ahlaki davranış açısından uygun görmeyenler de bulunuyordu.⁶⁹⁰ Örneğin Hz. Muhammed’in dayısı olan Ebu Vehb, Kâbe’nin tamir edilmesi için toplanmış olan ana bütçeye, fuhuş, zulüm ve faiz yoluyla kazanılan paranın kesinlikle eklenmemesini istemesi üzerine Mekke sakinleri, bu yollar aracılığıyla sağladıkları kazançlarını kullanmamağa yanaşmışlardı.⁶⁹¹

Vadenin uzatılmasıyla beraber borcunda artması şeklinde tanımladığımız ribâ uygulaması şu şekilde yapılmaktaydı; Mesela bir kişiye, 100 dirhemi bir sene mühletinde %20 oranında bir faizle borç verirlerdi. Süresi dolduğunda borçlu eğer ki parayı ödeyemez olursa, alacaklı ile antlaşma yaparlar ve 1 yıl daha uzatılır ve asıl para olan 100 dirhem ile gerçekleşmiş olan faize ek olarak 80 dirhemi ödemeyi üstlenirlerdi. Bu şekilde ikinci vade dolduğunda toplam 200 dirhem ödemek zorunda kalıyordu. Borçlu süreyi ne kadar uzatırsa, ödeyeceği miktarda 2 katı artarak

⁶⁸⁸ İsmail Özsoy, “Faiz”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.12, TDV Yayınları, İstanbul 1995, s. 110.

⁶⁸⁹ Baysa, *a.g.e.*, s. 132; Derveze, *a.g.e.*, C.1, s. 65-66.

⁶⁹⁰ Baysa, *a.g.e.*, s. 132-133.

⁶⁹¹ İbn Hişam, *a.g.e.*, C.1, s. 252.

kendisine geri dönüyordu.⁶⁹² Ribâ'nın genelde para üzerinden olduğu gibi arpa, buğday ve hurma çeşitlerinden olan gıda maddeleri ile hayvanlar üzerinden de yapıldığı görülürdü.⁶⁹³

İslam dini, haksız kazanç sağlayan bazı cahiliye adetlerini yasaklarken, ribâyı'da gözden kaçırmamıştır. Ribâyâ yönelik inen ayetler ilk başlarda birer uyarı mesajı olarak gönderilirken, daha sonraları ise yasaklanmış olduğu net bir şekilde belirtilerek insanlara duyurulmuştur.

Arabistan'ın dört bir tarafına göndermiş olduğu genelgelere faizi konu alan maddeleri de eklemeye özen gösteren Hz. Muhammed, getirilen yasağın herkes tarafından bilinmesini, dikkate alınmasını ve uygulanmamasını istemiştir. Yine yüz binin üstünde insanların katılmış olduğu Veda haccında da faiz konusu üzerinde önemle durarak, Cahiliye döneminden kalan ribânın tümüyle kaldırıldığını ve ilk kaldırmış olduğu ribâ'nın, amcası Abbas b. Abdi'l Muttalib'e ait ribâ olduğunu bizzat açıklamıştır.⁶⁹⁴

Netice itibarıyla İslam'ın ticaret ahlakının temelinde, emek sarfetmek ve meşru daire çerçevesinde mesai harcamak yatmaktadır. Bunların hiçbirisi olmadan sırf kolay yol diyerek, alışveriş sonunda bir başkasının malının hak edilmeden elde edilmesi, İslam ekonomisiyle tezatlık oluşturmakla birlikte, devlet ekonomi anlayışının da temellerini sarsmaktadır. Temelleri sağlam bir şekilde yerinde tutulması için getirilen yasaklardan bir diğeri de Faiz'in kaldırılması olmuştur.

4.1.17. Karz -ı Hasen

Hz. Muhammed, faiz'i (ribâ) yasakladığı gibi Karz-ı hasen uygulamasını tavsiye etmiştir. Karz-ı Hasen genel olarak faizsiz borç vermek manasına gelir.⁶⁹⁵ Cahiliye toplumunda kişinin borç alması demek faiz ile geri ödemesi demektir. Borç uygulaması faizle yürütülüyordu. Hz. Muhammed'in şiddetle karşı çıkmasının sebebi de bu faiz meselesiydi. Burada borç veren kişinin, hiç hak etmediği anapara dışındaki parayı alması söz konusuydu. Karz-ı hasen'de ise borçlu, alacaklısına borcu dışında

⁶⁹² İbn Mâce, *a.g.e.*, C.6, s. 302-303.

⁶⁹³ İmam Gazâli, *a.g.e.*, C.2, s. 179-181; Muhammed b. Süleyman, *a.g.e.*, C.4, s. 215-229.

⁶⁹⁴ Kallek, *a.g.e.*, C.3, s. 336-337; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.I, s. 274.

⁶⁹⁵ H.Yunus Apaydın, "Karz", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.24, TDV Yayınları, İstanbul 2001, s. 520.

ekstra bir şey ödemekle yükümlü değildi. Dolayısıyla İslam dini, faizi yasaklayınca insanların ihtiyaç halinde alacakları borcu, karz-ı hasen ile gidermiştir.

4.2. Hisbe Teşkilatı

Arapçada “hesap etmek, saymak; yeterli olmak” anlamlarına gelen hasb (hisâb) kökünden türeyip, ihtisâb mastarından da isim olan Hisbe, kamu hizmetlerinin işlerliğini sağlamak adına devlet tarafından oluşturulan bir denetleme teşkilatıdır.⁶⁹⁶ Hisbe teşkilatının, Ömer b. el-Hattab’ın halifeliği döneminde eksiksiz bir şekilde teşkilatlı yapı halini aldığı bilinse de temelleri Hz. Muhammed zamanında atılmaya başlanmıştır.⁶⁹⁷ İktisadi alanda koymuş olduğu hükümlerin uygulamasını, bizzat pazar yerinde teftiş etmek için pazar meydanına giden ve aykırı davranışlarda bulunanları gördüğünde hemen müdahale ederek gerekli uyarıyı vermekten geri durmayan Hz. Muhammed bu yönü ile İslam tarihinde ilk muhtesib olarak kabul edilmektedir.⁶⁹⁸

Yine pazardaki kontrolleri sırasında her meslek grubundan olan kişilere kendi meşguliyetleriyle ilgili talimatlar veren Hz. Muhammed, her zaman yaptığı denetimlerin birinde buğday satan bir tüccarın yanına gelir ve elini buğday çuvalının içine daldırdığı zaman bir ıslaklık hisseder. Bu durum karşısında satıcı ıslaklığın yağmurdan dolayı olduğunu izah eder. Bunun üzerine Hz. Muhammed müşterilerin onu görebilmesini sağlaması için ıslak olan o kısmı neden üstte getirmemiş olduğunu sorarak tepki göstererek, ticarettte müşterinin aldatılmaması konusunda dürüst olunması gerektiğini belirtmiştir.⁶⁹⁹ Hemen hemen her kaynakta geçen bu olay, onun fiili denetimde bulunduğu örneklerinden biridir.

İslâm’ın yasaklamış olduğu malların alımına ve satımına engel olan Hz. Muhammed bu konuda insanları haberdar etmekten de geri durmuyordu. Buna dönemin meşhur tacirlerinden olan Keysân üzerinden örnek verebiliriz. Şarap tüccarı olan Keysân’ın,

⁶⁹⁶ Yıldırım, *Ticaret ve Tüccar Sahâbiler*, s. 54.

⁶⁹⁷ Kallek, *a.g.e.*, C.3, s. 357.

⁶⁹⁸ Cengiz Kallek, “Hisbe”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.18, TDV Yayınları, İstanbul 1998, s. 133-135; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.II, s. 959.

⁶⁹⁹ İbn Mâce, *a.g.e.*, C.6, s. 215; İmam Gazâli, *a.g.e.*, C.2, s. 197; Tirmizi, *a.g.e.*, C.2, s. 432-433; Kettâni, *a.g.e.*, C.1, s. 447-448; el-Cezeri, *a.g.e.*, C.2, s. 218; Köksal, *a.g.e.*, C.3, s. 148-149; İbn Zebâle, *a.g.e.* s. 188; Yıldırım, *Ticaret ve Tüccar Sahâbiler*, s. 56-57; İbn Hacer, *Bulûğu’l-Merâm*, s. 316.

Şam'dan satmak için getirdiği bir tulum içkiyi, pazarda sergilendiğini gördüğünde şarabın satımının yasak olduğunu belirtmiştir. Yine buna benzer bir olaya göre; o günün adından söz ettiren şarap tüccarlarından biri olan Yemenli Feyrûz ed-Deylemi, içkinin yasak kılındığını duyması üzerine Hz. Muhammed'in yanına gelmiş ve yüklü miktarda ellerinde olan şarapları ne yapacaklarını sormuştur. Onların üzümleri kurutarak, satmaları istenmiştir. Kuru üzümünden insanların nasıl faydalanabileceklerini merak eden Feyrûz'a, "Şerbet yapsın, hoşaf yapsın, kuru üzüm olarak yesin. Akşam içsin, sabah içsin; ıslatıp ıslatıp içsin!" şeklinde karşılık gelmiştir.⁷⁰⁰

Hz. Muhammed'in fiili denetimde bulunurken yaşanan bazı olaylar üzerinden verdiğimiz örneklerin yanı sıra kendisine edilen şikâyetleri de dinler ve çözüm yolu arayışına girerdi. Nitekim hristiyan bir tacir iken ticaret maksadıyla Medine'ye geldiğinde Müslüman olan Seymune (Simah el-Belkâvi) adlı kişi üzerinden vereceğimiz bir olay bunun en güzel örneklerinden biri olsa gerektir. O, Belka'dan Medine şehrine buğday getirmiş olduğunu belirterek şöyle demiştir:

*"Buğdayı satıp, hurma satın almak istedik bize mani oldular. Hz. Muhammed'e geldik bizi engelleyenlere şöyle buyurdu: Yükledikleri şu hurmaların fiyatının artmasına mukabil şu buğdayın ucuzluğu size yetmiyor mu? Onları bırakın yüklesinler."*⁷⁰¹

İlerleyen süreçlerde bireysel sorumlulukları artan Hz. Muhammed'in uygun vasıfları taşıyan bazı kişileri, esnaf ve sanatkârların uğraştıkları işleri kontrol etmeleri için resmi olarak görevlendirdiği bilinmektedir.⁷⁰² Muhtesib diye adlandırılan bu görevlilerden üçü erkek ve ikisi kadın olmak üzere toplam beş kişinin adı kaynaklarda zikredilmektedir. Bunlardan biri fetihten sonra Mekke pazarına atanan Said b. el-As'b.⁷⁰³ diğeri Medine'ye atanan Abdullah b. Said'dir. Bunlara ilaveten Hz. Ömer'in de Medine'ye muhtesib olarak görevlendirilmiş olduğu bilinir. Çarşı ve pazarda denetim yapan Hz. Ömer dışında bir de muhtesib olan Semra bint Nüheyk el-Esediyye ve Şifâ' bt. Abdillan ismindeki hanım sahabilerin varlığı da söz

⁷⁰⁰ Yıldırım, *Ticaret ve Tüccar Sahâbiler*, s. 60.

⁷⁰¹ Kettâni, *a.g.e.*, C.2, s. 118.

⁷⁰² Kallek, *a.g.e.*, C.3, s. 358; Kallek, "Hisbe", s. 135.

⁷⁰³ İbn Sad, *a.g.e.*, C.2, s. 148; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.II, s. 959; Yıldırım, *Ticaret ve Tüccar Sahâbiler*, s. 55; Reşat Ahmet Ağaoğlu, *İslâm'ın İlk Başlarında İstihdam Politikaları*, Hiper Yayın, İstanbul 2019, s. 111.

konusuydu. Bu iki kadın denetleyici, Medine pazarlarında tıpkı Hz. Ömer gibi dolaşarak insanları denetlemişlerdir.⁷⁰⁴

Vazilendirilmiş olan muhtesibler dışında aynı zamanda valilerde kendi sorumlulukları altında olan çarşı ve pazarları, gerektiği takdirde tıpkı onlar gibi denetleme hakkına sahiptiler. Pazar dahilinde hijyenik şartların elverişli hale getirilmesi için gerekenleri yapmaktan geri durmayan muhtesiblerin, aynı zamanda düzeni sağlamak adına pazar içerisinde at, deve, koyun gibi hayvanlar için belli bir kısmı ayırmalarının yanı sıra diğer ticari mallar içinde ayrı yerler oluşturmaları görevleri arasında bulunmaktadır.⁷⁰⁵ Nitekim Kettani'de geçen bezzaz (manifaturacılar) çarşısı, mızrak çarşısı (vb.) gibi bölümlenmelerin yapılmış olması onların, pazarın nizamı için ne kadar titiz davrandıklarının bir göstergesidir.⁷⁰⁶ Daha öncede konu bahis edildiği üzere muhtesipler, ayrıcalıklı bir kesimin oluşmaması için tüccarların pazarda sabit yerler edinmelerine hiç bir şekilde müsaade etmiyorlardı.⁷⁰⁷ Tüm bunlara ilaveten hem müşterinin hem de satıcının uymaları zorunlu olan bazı kurallar koyulmuştu. Mesela pazar meydanında dolaşan kişilerin sadaklarının⁷⁰⁸ içindeki okların hiç kimseye zarar vermemesi için uçlarını elleri ile gizlemelerinin istenilmesi bu kurallardan birisidir.⁷⁰⁹ Sadece pazar ve çarşıların nizamının sağlanması yeterli görülmeyip, develerden oluşan ticaret kervanının sebep olduğu trafik yoğunluğunun, sıkışıklığa yol açmadan gidiş ve gelişlerini kolaylaştırmak adına yapılması gereken düzenlemelere de ihtimam gösterilmiştir. Hz. Muhammed o dönemde tüccarların ve bineklerin oluşturdukları trafik yoğunluğunun oldukça düşük derecede olmasına rağmen mallarla yüklü iki devenin, karşılaştıklarında birbirlerine değme ihtimalini göz önünde bulundurarak, yeni kurulmuş olan mahallelerdeki yolların, develerin birbirlerine engel olmayıp rahat bir şekilde geçebilmeleri için yeterli genişlikte yapılmasını istemiştir. Bu genişliğin zira (yaklaşık 3,5 m) olması kararlaştırılmıştı.⁷¹⁰ Piyasa fiyatlarının dolaylı bir şekilde kontrol edilmesi işi de muhtesibin başlıca görevleri arasındaydı. Hz. Muhammed her ne kadar gereksiz yere fiyatlara müdahale etmekten kaçınsa da suni fiyatlandırmalara karşı çıkmıştır. Bu

⁷⁰⁴ Kettâni, *a.g.e.*, C.1, s. 448-450; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.II, s. 959.

⁷⁰⁵ Kallek, *a.g.e.*, C.3, s. 359.

⁷⁰⁶ Kettâni, *a.g.e.*, C.2, s. 96-104.

⁷⁰⁷ Semhûdi, *a.g.e.*, C.2, s. 279.

⁷⁰⁸ Sadak: Ok ile yay koymaya yarayan torba.

⁷⁰⁹ Kallek, *a.g.e.*, C.3, s. 361.

⁷¹⁰ Kallek, *a.g.e.*, C.3, s. 361; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.II, s. 1074.

hususta yapılan fiyat kızıştırmayı (neceş) ve bir kişinin henüz satışı gerçekleşmeden bir başkasının araya girerek müdahale etmesini yasaklayarak, bu gibi işlerin kontrol edilmesi görevini muhtesiplere vermiştir.

Muhtesipler aynı zamanda kalite kontrolü de yapmaktaydılar. Hile yapıp kalitesiz bir malı, kaliteliymiş gibi gösterip, pahalı alma durumu söz konusu olan Tasriye, satılacak olan süt içerisine su karıştırılması malın niteliğinin tam olarak tesbit edilmesine imkân vermediğinden dolayı kandırılma riski taşıyan mülamese, münabeze, Bey'ül-hasat (taş atmak) usulüyle yapılan alışverişlere yasak getirilmesinde de kalite unsuru ortaya çıkmaktaydı.

“Alırken nasıl ölçer ve tartarsan, verirken de öyle ölçüp, tart.”⁷¹¹ Gibi hadis üzerinden ölçü ve tartı aracılığı ile alışverişlerin yapılmasını buyuran Hz. Muhammed, ilk muhtesip olarak ölçü ve tartı kullanarak alışveriş yapmayı ihmal etmemiş ve bu konuda da insanlara örnek olmaya devam etmiştir.⁷¹² Aynı zamanda birbirlerinden çok farklı olan ölçek ve tartılar arasında bir birliği sağlamak adına “Ölçek Medine’nin ölçeği, tartı ise Mekke’nin tartısıdır.” Şeklinde bir açıklama getirmiştir. Hz. Muhammed’i böyle bir görüşe götüren sebep, ziraatçı olmaları dolayısıyla zirai ürünleri ölçmek için kullandıkları ölçeğe yatgın olan Medinelilere karşılık, ticarete olan eğilimlerinin olduğu Mekkelilerin tartı ile ilgili muameleleri çok iyi bilmelerinden kaynaklanmaktadır.⁷¹³ Muhtesipler bu konu üzerinde de özenle durarak teftişte bulunup, emre riayet etmeyenleri cezalandırmaktan geri durmamışlardır.

Hz. Muhammed’in gerek kendisinin ve gerekse tayin ettikleri muhtesiblerin, pazarlarda her türlü hile ve cambazlıkları önlemek, ortaya çıkan ticari vs. anlaşmazlıkları yerinde çözmek ve aynı zamanda gümrük vergileri toplama işleriyle de ilgilenmek üzere temellerini attığı Hisbe teşkilatının, bugünkü zabıta teşkilatının başlangıcı mahiyetinde olduğu düşünülebilir.⁷¹⁴

⁷¹¹ İmam Gazâlî, *a.g.e.*, C.2, s. 197-201; Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, C.11, s. 61.

⁷¹² Kallek, *a.g.e.*, C.3, s. 363.

⁷¹³ Ebu Davud, *a.g.e.*, C.4, s. 262-263; el-Cezeri, *a.g.e.*, C.4, s. 97.

⁷¹⁴ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.II, s. 959; Yıldırım, *Ticaret ve Tüccar Sahâbîler*, s. 54.

5. SONUÇ

Hicaz bölgesinde sosyo-ekonomik hayatta önemli bir yere sahip olan ticaretin Cahiliye Dönemi'nden, Hz. Muhammed döneminin sonuna gelinceye kadar nasıl süreçlerden geçtiğini incelerken, söz konusu Cahiliye Dönemi'ne ait şu sonuçlar ortaya çıkmıştır:

Bölgenin üç önemli şehrinden biri olan Mekke, en önemli ticari merkez olarak kendini göstermektedir. Tarıma elverişli bir alt yapıya sahip olmaması esasında bölge sakinlerini, geçimlerini sürdürebilmeleri için ticaretle iştigal etmelerini gerekli kılmıştır. Nitekim şehrin bulunduğu konum da onların ticaretlerini geliştirmeleri hususunda büyük bir avantaj olarak görülüyordu. Baharat yolu üzerinde yer alan Mekke, bölgeden geçmekte olan tacirlerin uğradıkları önemli bir noktada bulunuyordu. Dışarıdan gelen tacirlerin getirdikleri ticari malları toptan alarak satımını yapan ve bunun yanı sıra Kâbe'yi ziyarette gelen hacılardan gelir elde eden Mekkeliler, kazançlarını bu yollardan sağlamaktaydılar. Kureyşliler özellikle Kâbe'den dolayı bölgede önemli bir ekonomik güce erişmişlerdi ki ileriki süreçlerde İslam dinine cephe almalarının sebeplerinden birisi de bu ekonomik gücü kaybedebilecekleri düşüncesi idi. Öyle ki onların Kâbe'den kaynaklı bu kazançları çevre devletlerinde ilgisini çekmiş ve girişimlerde bulunmuşlardır. Nitekim Fil Olayı bunu destekler niteliktedir. 6.yy. Mekkeliler için ticaretlerinin boyutunu daha da büyütebilecekleri bir dönem olmuştur. Bu dönemde Kızıldeniz ticaret yollarının kontrolünü ellerinde tutan Himyeriler ve Lahmilerin çöküşlerine giden süreçten istifade eden Mekkeliler, komşu ülkeler ile imzaladıkları anlaşmalar sonucunda İläf'ı ortaya koymuşlardır. Bu antlaşma ile ticaretlerini, sınırları dışına çıkaran Kureyşliler gözle görülür bir ekonomik başarı yakalamışlardır. İläf ile yarımada üzerinde serbest bir dolaşım iznini almış olarak yazları kuzey'e (Suriye, İran, Irak) ve kışları da güney'e (Yemen ve Habeşistan) olmak üzere ticari seferlere çıkmaya başlamışlardır. Mekke sahip olduğu bu imkânlarını özellikle Kâbe'nin hizmetkârlığını yapmalarına borçluydu. Ticaret amacıyla gittikleri her yerde saygıyla karşılanırlardı. Hiç şüphesiz bu ticari seferlerde olmazsa olmaz en önemli unsur deve idi. Böylesine zorlu çöl şartları altında önemli bir yük taşıyıcı araç olan devenin ticarete sağladığı kolaylık yadsınamaz.

Mekke, her ne kadar aktif bir ticari hayatın içerisinde olsada güç geçirenin, güçsüzü ezdiği, mağduriyetlerin yaşandığı olaylara da sahne oluyordu. Bu durum ise yakalamış oldukları ekonomik başarılarını kaybetmelerine sebep olabiliyordu. Bu varsayımı ortadan kaldırmak için bütün önlemler alınmış ve buna yönelik bölgenin ileri gelenlerinin ortaya koyduğu Hilfu'l-Fudul müessesesi ile güvenli bir alışveriş ortamı sağlanmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte Haram aylar ve Hums (vb.) diğer uygulamalar yine Kureyş'in kendi çıkarları için oluşturmuş oldukları müesseselerdendir. Haram aylar ile yarımada sahasında her türlü tehlike ve korkulardan uzak kılınması, ülke içlerinden pek çok tüccarı ticaret merkezi olarak kendine çekmiş ve ticari imtiyazlar edindikleri Hums ile de kazançlarına kazanç katmışlardır.

Böyle bir dönemde Medine'ye baktığımızda; farklı soylardan ve yerlerden gelen kabileleri içine alan, bir birliğin kurulamadığı ve Yahudilerin kontrolü altında ticaretin yürütüldüğü bir şehir görüyoruz. Yıllardır Yahudilerin ekonomik baskısı altında yaşayan Arapların (evs-hazrec) tarımdan elde ettikleri ürünlerinin, Yahudilerin elleriyle hâkimiyetleri altındaki pazarlarda satışa sunulduğu şehirde, Yahudi kesimler ticaretin büyük bir alanında tartışmasız söz sahibi olmayı başarmışlardı. Medine her ne kadar verimli topraklara sahip olsada bölge insanının ihtiyaç duyduğu bütün ürünleri üretmekte yetersiz kalıyordu. Bu durumda ihtiyaçlar dışarıdan gelen tacirlerin şehre getirdikleri mallar ile giderilmeye çalışılıyordu. Şu bir gerçek ki; Medine, Mekke kadar ticarete ilerleme kat edememiştir. Bunun sebebi ise kabile hayatının esas alınarak bir merkezi gücün olmamasının yanı sıra sadece ticaret değilde tarım ve hayvancılığın da geçim kaynakları arasında olmasıydı. Dolayısıyla bölge şartları insanların uğraş alanlarını tek bir yönde olacak şekilde kısıtlamamıştır. Medine'nin, Kureyşlilerin Suriye taraflarına giden ticaret yolunun üzerinde yer alması ve burada üretilen ürünlerin alıcılarından birisinin de Mekke olması zamanla ticari ortaklıkların kurulması yoluna götürmüştür. Zirâ Medine çıkarttıkları ürünler ile Mekke'nin ihtiyacını karşılayabildiği gibi bu ürünlerinin dış ülkelere ihracatı Mekkeli tüccarlar aracılığıyla yapılıyordu. Ticaret, incelendiği üzere bu şekilde işletilmekteydi.

Bir diğer önemli şehir olan Taif 'i göz önünde bulundurduğumuzda, Medine gibi tarım'a olanaklı bir alt yapısı olması itibariyle zirai faaliyetlerin yapıldığı sonucunu

ortaya çıkartabiliriz. Taif'in, Mekke'ye yakın bir bölgede olması ve Mekkelilerin, Taif'i sayfiye yeri olarak kullanmaları ikili ilişkilerin kurulmasını da beraberinde getirmiştir. Yetiştirilen her türlü ürünün Mekkelilere satımını yapan Taif'in, Kureyş kabilesinin ticari faaliyetlerinden uzak kalma ihtimalleri yoktu. Böylesine ticarete hat safhaya yükselen Mekkeliler ile ekonomik ortaklık içerisinde olunması Taif'in kârına idi. Bu ortaklık ya onların ticari kervanlarına katılarak ya da sermaye katmak üzerine kurulmuştu. Böylelikle buraya özgü olan ürünlerin, dış dünyaya tanıtılması yine Mekkeliler aracılığıyla gerçekleşmiştir.

Cahiliye Dönemi'nin ticari hayatıyla ilgili son olarak şunları söyleyebiliriz ki oda panayırlar mevzusudur. Söz konusu yılın belli dönemlerinde (haram aylar) belli bölgelerde kurulan belli başlı panayırların, yarımadanın ticari yaşamının aktifliğini sürdürmesi hususunda ciddi etkileri olmuştur. Uluslararası olan bu panayırlarda, mükemmel bir alışveriş ortamı sağlanmaktaydı. Bu panayırlar neticesinde ülkeler arası iktisadi bir birlik sağlanmış, ticaret kanun ve kuralları her yerde aynı geçerlilikte olmuştur.

İslami dönemde ticari hayata dair çıkardığımız genel sonuçlar şudur ki; Hz. Muhammed'e risalet görevi verilmesiyle başlayan İslamiyet'in Mekke döneminde Müslümanlar ekonomik açıdan birbirleriyle dayanışma içerisinde olmuşlardır. İslamın ekonomik öğretilerini hayata geçirebilmeleri için gerekli olan ortam Medine'ye hicretten sonra oluşturulabilmiştir. Hicret sonrası İslam devletinin kurulması yoluna giden süreçte Hz. Muhammed ekonomik alanda muâhât ve Medine sözleşmesini ortaya koymuştur. Mekke'den göç eden Muhacir ile Medinedeki Ensarı "muâhât" adı altında birbirleriyle kardeşleştiren Hz. Muhammed, bu uygulama ile Müslümanların ekonomik ve sosyal alanda yardımlaşmalarını sağlamıştır. Neticede bu oluşum, Ensar ile Muhacir arasında bir bağ kurmuş ve güçlerini birleştirerek Medine'de ekonomik açıdan kalkınabilmelerini sağlamıştır. Öte yandan Medine sözleşmesiyle Yahudilerin şehirdeki etkileri azaltılarak, herkesin eşit olduğu, özgür hareket edebildiği bir toplum meydana getirilmeye çalışılmıştır. Böylelikle yıllardır Arapları ekonomik açıdan istismar eden Yahudilerin bu güçleri ellerinden alınarak, Müslümanların ticaretlerinin önü açılmıştır. Hz. Muhammed'in geçmişten gelen ticaret kültürüne sahip olması, Medine'de uyguladığı ekonomik faaliyetleri üzerinde etkili olmuştur. Araştırdığımız bu zaman içerisinde, Müslümanlara özgü İslam'ın

iktisadi kaidelerinin geçerli olduğu bir pazar kurulduğunu görüyoruz. Bu pazarda vergi alınmasına ve sabit yerler edinilmesine müsaade edilmemesi dikkat çekmektedir. Vergiden muaf tutulması, Medine pazarına olan yönelimi artırarak, pazarın işlerliğini kazandırırken diğer yandan ise verginin geçerli olduğu Yahudilere ait pazarlar yavaş yavaş canlılığını yitirmeye başlamıştır. Bu pazarlarda sabit yerler sahiplenilmesini istenilmemesinden kasıt, tüccarların tembellik göstermeden ticarete rağbet etmelerini ve erkenden gelen tüccarın bulduğu ilk yere tezgâhını kurabilmelerine olanak sağlamaktır. İslam toplumunun iktisadi temellerini yavaş yavaş atmaya başlayan Hz. Muhammed, ticaret konusunda insanları dürüstlüğe davet etmiş ve ticaretin ancak ve ancak dürüstlük ve doğruluk çerçevesinde yapılması gerektiğinin altını çizmiştir. Aslında ticaretin sadece kâr amacı güderek yapılmamasını insanlara idrak ettirmeye çalışmıştır.

Cahiliye ve İslami dönemin ticari hayatını mukayese ettiğimiz üçüncü bölümde vardığımız en önemli sonuçlardan biri, İslamiyet'in daha adil ve daha adaletli bir ekonomik anlayışına sahip olduğunu görmüş olmamızdır. Bu anlayışa aykırı olan cahiliye usüllerinin tamamı kaldırılmıştır. Bu kökten yapılan yenilikle birlikte hem tacir hemde müşteri açısından karşılıklı güven ortamı oluşturulmuştur. Bu döneme ait diğer bir sonuç ise İslam'ın ekonomik prensiplerini uygulanır hale getirmek için günümüz şartlarındaki zabıta teşkilatıyla benzer özelliklere sahip olan Hisbe teşkilatının kurulmuş olmasıdır.

KAYNAKÇA

- Abdurrahman b. Şeyh Muhammed b. Süleyman, *Mecme'ul Enhur (Damad)Tercümesi*, (Çev. Mehmet Çelik), C.4, Yasin Yayınevi, İstanbul 2011.
- AĞAOĞLU R. A., *İslâm'ın İlk Başlarında İstihdam Politikaları*, Hiper Yayın, İstanbul 2019.
- AĞIRAKÇA (Der.) A., *Rasûlullah'ın (s.a.v.) Doğumundan Günümüze İslâm Tarihi*, C.I, Beka Yayınları, İstanbul 2012.
- AĞIRMAN M., “Deba”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.9, TDV Yayınları, İstanbul 1994, s. 61.
- Ahmet b. Hanbel, *el-Müsned*, (Çev. Hüseyin Yıldız ve dğr.), 10-11, Ocak Yayıncılık, İstanbul 2014.
- AKARSU M., *Kabileden Devlete Medine Tecrübesi*, 1.Baskı, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2018.
- AKGÜL A., *Cahiliyeden Hz. Peygamber Devrinin Sonuna Kadar Ticari Hayat (Hicaz Bölgesi)*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 2001.
- ALGÜL H., “Himyeriler”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.18, TDV Yayınları, İstanbul 1988, s. 62.
- ALGÜL H., “Ficâr”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.13, TDV Yayınları, İstanbul 1996, s. 52.
- ALGÜL H., “Hadramut”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.15, TDV Yayınları, İstanbul 1997, s. 65.
- ALGÜL H., “Haram Aylar”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.16, TDV Yayınları, İstanbul 1997, s. 105.

ALGÜL H., “Muâhât”, *İslam Ansiklopedisi*, C.30, TDV Yayınları, Ankara 2020, s. 306-309.

APAK Â., *Ana Hatlarıyla İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, Hüseyin Kahraman (ed.), 4. Baskı, Ensar Yayınları, İstanbul 2011.

APAK Â., *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi 1*, Hüseyin Kahraman (ed.), 16. Baskı, Ensar Yayınları, İstanbul 2016.

APAK Â. ve dğr., *İslam Tarihi ve Medeniyeti 1- Hz. Peygamber (sav.) Dönemi*, Hüseyin Algül, Rıza Savaş (ed.), Siyer Yayınları, İstanbul 2018.

APAK Â., *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, Mustafa Çağrı (ed.) 2. Baskı, KURAMER Yayınları, İstanbul 2018.

APAYDIN H. Y., “Karz”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.24, TDV Yayınları, İstanbul 2001, s. 520-521.

ATEŞ A. O., *Bütün Yönleriyle Asrı Saadet'te İslam*, Vecdi Akyüz (ed.), C.2, 2. Baskı, Ensar Neşriyat Yayınları, İstanbul 2007.

AVCI C., “Kureyş (Beni Kureyş)”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.26, TDV Yayınları, Ankara 2002, s. 442.

AVCI C., “Me'rib” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.29, TDV Yayınları, Ankara 2004, s.187-188.

AVCI C., “Kaynukâ (Beni Kaynukâ)”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.25, TDV Yayınları, Ankara 2022, s. 88.

AYCAN İ., “Taif Kabilesi ve Taif Şehrine İslam Tarihi Açısından Bir Bakış”, *A.Ü.İ. F. Dergisi*, 34/1, Ankara 1995, s. 215-216-221-227-231.

AYDINLI, A., “Ebü'd-Derdâ”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.10, TDV Yayınları, İstanbul 1994, s. 310.

AYTÜRK N., *H. Muhammed'in Devlet Başkanlığı ve Liderliği*, Astana Yayınları, Ankara 2021.

AZİZOVA E., *H. Peygamber Dönemi Çalışma Hayatı ve Meslekler*, İsam Yayınları, İstanbul 2011.

AZİZOVA E., "Ukâz", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.42, TDV Yayınları, İstanbul 2012, s. 61-62.

AZİZOVA E., "Zulmecâz", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.44, TDV Yayınları, İstanbul 2013, s. 570-571.

BAKIR A., *Orta Çağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler*, C.1, Bizim Büro Basımevi, C.1, Ankara 2004.

BAL F., "Çölün Ekonomisi: İslam Öncesi Arap Yarımadası'nda Ticaret, Ortaklık, Para ve Kredi", *Akademik Orta Doğu Dergisi*, C.9/ S.1, 2014, s. 102.

BAL F., *Arap Yarımadası'nda Ticaret (H. Peygamber (sav.) Ve Dört Halife Dönemi)*, Beka Yayıncılık, İstanbul 2015.

BAYSA H., *Kureyş Kervanları-Hukuk Sosyoloji Açısından Vahiy Döneminde Ticari Hayat*, İz Yayıncılık, İstanbul 2015.

BEDİRHAN Y., *Orta Çağ Tarihi*, Nobel Akademik Yayıncılık, İstanbul 2012.

BEDİRHAN Y., *İslam Tarihi (Başlangıçtan Selçuklulara Kadar)*, Eğitim Yayınevi, Konya 2017.

Belâzuri, *Fütûhu'l Büldân/Ülkelerin Fetihi*, (Çev. Mustafa Fayda), Siyer Yayınları, İstanbul 2013.

BERKİ A. H. ve KESKİOĞLU O., *Hâtemü'l-Enbiyâ H. Muhammed ve Hayatı*, DİB Yayınları, 30. Baskı, Ankara 2015.

BİLGE M. L. "Aden", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.1, TDV Yayınları, İstanbul 1998, s. 367-368.

BOZKURT N., “Deri”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.9, TDV Yayınları, İstanbul 1994, s. 175.

BOZKURT N., “İçki”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.21, TDV Yayınları, İstanbul 2000, s. 454-455.

BOZKURT N. ve KÜÇÜKAŞCI M. S., “Medine”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.28, TDV Yayınları, Ankara 2003, s. 305.

BOZKURT N. ve KÜÇÜKAŞCI M. S., “Mekke”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.28, TDV Yayınları, Ankara 2003, s. 559.

BOZKURT N. ve KÜÇÜKAŞCI M. S., “Mescid-i Nebevî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.29, TDV Yayınları, Ankara 2004, s. 281.

BOZKURT N. ve YÜKSEL A.T., “Kervan”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.25, TDV Yayınları, Ankara 2022, s. 298.

Buhârî, *Sahih-i Buhârî Muhtasar*, (Çev. Abdullah Durmuş ve dğr.), Polen Yayınları, İstanbul 2008.

Buhârî, *Sahih-i Buhari*, (Çev. Mehmet Vehbi), C.2, Üçdal Neşriyat Yayınları, İstanbul 2011.

Buhârî, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, C.4, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2019.

BURSEVÎ İ.H., *Rûhu'l Beyân*, (Çev. Ahmet Alim ve dğr.) C.19, Erkam Yayınları, İstanbul 2013.

BÜYÜKÇOŞKUN K., “Arabistan”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.3, TDV Yayınları, İstanbul 1991, s. 248.

Cevâd Ali, *El-Mufasssal fî Târihi'l-Arab Kable'l-İslam*, (Çev. Dursun Hazer-Fethullah Zengin), C.1, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2018.

Corci Zeydân ve dğr., *İslâm Medeniyeti Tarihi*, C.1, Üçdal Neşriyat Yayınları, İstanbul 1966.

Corci Zeydân, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, (Çev. Nejdî Gök), C.1, İletişim Yayınları, İstanbul 2020.

ÇAĞATAY N., *İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, AÜİF Yayınları, Ankara 1957.

ÇAKAN İ. L., “Abdullah b. CAHŞ”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.1, TDV Yayınları, İstanbul 1988, s. 89.

ÇELİKKOL Y., *İslam Öncesi Mekke*, 3. Baskı, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2016.

DAVUDOĞLU A., *Sahîh-i Müslim Tercümesi ve Şerhi*, C.7, Rihle Kitap Yayınevi, İstanbul 2017.

DEMİRCAN A., *Kabile Topluluklarından Akide Toplumuna*, Beyan Yayınları, İstanbul 2009.

DEMİRCAN (Der.) A., *Hız. Peygamber (s.a.v.) Döneminde Kurumsal Yapının Oluşumu*, Siyer Yayınları, İstanbul 2015.

DEMİRCAN A., “Hız. Peygamber’in (s.a.s) Hicreti”, *İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1/1, İstanbul 2017, s. 74.

DERVEZE İ., *Kur’an’a Göre Hız. Muhamed’in (sav.) Hayatı*, (Çev. Mehmet Yolcu), C.1, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2011.

Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebî Davud ve Tercemesi*, (Çev. İbrahim Koçaşlı), C.4, Erkam Yayınları, İstanbul 2018.

ED-DÂKUKÎ H.A., “Hîre”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.18, TDV Yayınları, İstanbul 1998, s. 122-123.

EFENDİOĞLU M., “Zübeyr b. Avvâm”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.44, TDV Yayınları, İstanbul 2013, s. 522.

El-Makdisi, *Ahsenü't-Tekâsim Fî Ma rifeti 'l EkâLîm*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2018.

El-Mukaddesi, *İslam Coğrafyası-Ahsenü't Tekâsim*, (Çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2015.

EMİN A., *Fecrü'l İslâm (İslâm'ın Doğuşu)*, (Çev. Ahmed Serdaroğlu), Kılıç Kitabevi Yayınları, Ankara 1976.

ERUL B., “Vedâ Haccı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.42, TDV Yayınları, İstanbul 2012, s. 590.

Ezraki, *Ahbâru Mekke-Mekke Tarihi*, (Çev. Yunus Vehbi Yavuz), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2017.

FAYDA M., “Abdullah b. Cüd'an”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.1, TDV Yayınları, İstanbul 1988, s. 93.

FAYDA M., “Batn-ı Nahle Seriyyesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.5, TDV Yayınları, İstanbul 1992, s. 202-203.

FAYDA M., “Busrâ”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.6, TDV Yayınları, İstanbul 1992, s. 470-471.

FAYDA M., “Ebû Bekir”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.10, TDV Yayınları, İstanbul 1994, s. 102.

FAYDA M., “Ebvâ”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.10, TDV Yayınları, İstanbul 1994, s. 378-379.

FIĞLALI E. R., “Dârün Nedve”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.8, TDV Yayınları, İstanbul 1993, s. 555-556.

GÜMÜŞTEKİN H.İ., *Hz. Peygamber (sav.) Döneminde Ekonomik Hayat* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2021.

GÜNALTAY M.Ş., *İslam Öncesi Arap Tarihi*, Mehmet Mahfuz Söylemez (Sad.), Ankara Okulu Yayınları, İstanbul 2006.

GÜNER A., “Dûmetülcendel”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.10, TDV Yayınları, İstanbul 1994, s. 1.

HAMİDULLAH M., “El-İlaf veya İslam’dan Önce Mekke’nin İktisadi-Diplomatik Münasebetleri”, (Çev. İsmail Cerrahoğlu), *AÜİF Dergisi*, 9/1, 1961 s. 214-218.

HAMİDULLAH M., “Hz. Peygamber’in İslam Öncesi Seyahetleri”, (Çev. Abdullah Aydın), *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.4, Haziran 1980, s. 332-333.

HAMİDULLAH M., *El-Vesâiku’s-Siyâsiyye*, (Çev.Vecdi Akyüz), Kitabevi Yayınları, İstanbul 1997.

HAMİDULLAH M., “Hayber”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.17, TDV Yayınları, İstanbul 1998, s. 20-21.

HAMİDULLAH M., “Hendek Gazvesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.17, TDV Yayınları, İstanbul 1998, s. 194.

HAMİDULLAH M., “Hilfû’l-Fudûl”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.18, TDV Yayınları, İstanbul 1998, s. 31-32.

HAMİDULLAH M., “Hudeybiye Antlaşması”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.18, TDV Yayınları, İstanbul 1998, s. 297-298.

HAMİDULLAH M., “İlaf”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.22, TDV Yayınları, İstanbul 2000, s. 63.

HAMİDULLAH M., *İslâm Peygamberi*, (Çev. Salih Tuğ), I, II, Yeni Şafak Yayınları, Ankara 2003.

HAMİDULLAH M., *Bütün Yönleriyle Asrı Saadet'te İslam*, Vecdi Akyüz (ed.), C.1, 2. Baskı, Ensar Neşriyat Yayınları, İstanbul 2007.

HAMİDULLAH M., *İlk İslam Devleti*, (Çev. İhsan Süreyya Sırma), Beyan Yayınları, İstanbul 2018.

HAMİDULLAH M., *İslam Müesseselerine Giriş*, (Çev. İhsan Süreyya Sırma), Beyan Yayınları, İstanbul 2018.

HASAN H. İ., *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, (Çev. İsmail Yiğit ve Sadrettin Gümüş), C.1, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2011.

HEYD W., *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, (Çev. Enver Ziya Karal), 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

HİTTİ P. K., *Siyasal ve Kültürel İslam Tarihi*, (Çev. Salih Tuğ), MÜİF. Vakfı Yayınları, İstanbul 2011.

HİZMETLİ S., *İslam Tarihi (Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar)*, AÜİF Yayınları, Ankara 1991.

HİZMETLİ S., *İslam Tarihi (İlk Dönem)*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2006.

İbn Habib, *El-Muhabber-Arap Kültürü*, (Çev. Âdem Apak – İsmail Güler), Mehmet Azimli (ed.), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2018.

İbn Hacer, *El-İsabe-Seçkin Sahabeler*, (Çev. Seyfullah Erdoğan), Sağlam Yayınevi, İstanbul 2011.

İbn Hacer, *Bulûğu'l-Merâm*, (Çev. Safiyyurrahman Mübarek Furî), Karınca Polen Yayınları, İstanbul 2012.

İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, (Çev. Ramazan Şeşen), Nihal Metin (ed.), 3. Baskı, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2021.

- İbn Hişam, *Siret-i İbn Hişam (Es- Siretü'n Nebeviyye)*, (Çev. Abdülvehhab Öztürk), 1- 4, Kahraman Yayınları, İstanbul 2018.
- İbn İshâk, *Kitâbü's-Siyer ve'l-Meğazi-Hz. Peygamber'in Hayatı ve Gazveleri*, (Çev. Ali Bakkal), 2. Baskı, İlkharf Yayınları, İstanbul 2018.
- İbn Kesîr, *El- Bidâye ve'n Nihâye-Büyük İslâm Tarihi*, (Çev. Mehmet Keskin), C.2, Çağrı Yayınları, İstanbul 2017.
- İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi*, (Çev. Haydar Hatipoğlu), C.6, Kahraman Yayınları, İstanbul 2018.
- İbn Rüsteh, *El A'laku'n-Nefise-Dünya Coğrafyası*, Mehmet Azimli (ed.), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2017.
- İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l Kebîr*, (Çev. Musa Kazım Yılmaz), 1-2-3-8-9, Siyer Yayınları, İstanbul 2015.
- İbnu'l-Esîr el-Cezeri, *Câmiu'l-Usûl*, (Çev. Kemal Sandıkçı, Muhsin Koçak), C.2, Ensar Yayınları, İstanbul 2008.
- İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fi't-Târih Tercümesi*, (Çev. Ahmet Ağırakça ve dğr.), C.2, Ocak Yayıncılık, İstanbul 2016.
- İbn Zebâle, *Ahbâru'l Medine*, (Çev. Fatih Mehmet Yılmaz), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2018.
- İBRAHİM M., "İslam'ın Doğuşu ve Sermaye", (Çev. Ahmet Turan Yüksel), *NEÜİF Dergisi*, C.8, S.8, Eylül 1998, s. 297-301.
- İmam Gâzalî, *İhyâu Ulûmi'd- Dîn*, (Çev. Ahmet Serdaroğlu), C.2, Bedir Yayınevi, İstanbul 2014.
- İmam Sûyutî, *Camiu-Ssagır ve Tercümesi*, (Çev. Abdullah Aydın), C.2, Aydın Yayınevi, İstanbul 1977.

İstahri, *Ülkelerin Yolları* (Çev. Murat Ağarı), Ayışığı Kitapları Yayınları, İstanbul 2015.

KALLEK C., “Hisbe”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.18, TDV Yayınları, İstanbul 1998, s. 133-135.

KALLEK C., “Hubâşe”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.18, TDV Yayınları, İstanbul 1998, s. 265.

KALLEK C., “İhtikâr”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.21, TDV Yayınları, İstanbul 2000, s. 560-562.

KALLEK C., “Narh”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.32, TDV Yayınları, İstanbul 2006, s. 388.

KALLEK C., *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam*, Vecdi Akyüz (ed.), C.3, 2. Baskı, Ensar Neşriyat Yayınları, İstanbul 2007.

KALLEK C., “Pazar”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.34, TDV Yayınları, İstanbul 2007, s. 195.

KALLEK C., “Muhâkale”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.30, TDV Yayınları, Ankara 2020, s. 394-395.

KAPAR M. A., “Lahmiler”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.27, TDV Yayınları, Ankara 2003, s. 55.

KELPETİN M., “İslam öncesi Medine”, *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, C.52, Haziran 2017, s. 108-109.

KELPETİN M., “İslam'dan Önce Taif”, *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 54/ 54, Haziran 2018, s. 92-94.

Kettânî, *Et-Terâtibu'l-İdâriyye-Hz. Peygamber'in Yönetimi*, (Çev. Ahmet Özel), 1-2, 3. Baskı, İz Yayıncılık, İstanbul 2012.

KILIÇ Ü., “Dini İçerikli Ekonomik Bir Kavram: Hums”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VIII/1, Haziran 2004, s. 79-84.

KİSTER M. J., “Mekke ve Temim (İlişkisel Yönleri)”, (Çev. Ali Aksu), *CÜİF Dergisi* VII/2, Aralık 2003, s. 336-339.

KİSTER M. J., “el-HÎRE (Araplarla İlişkileri Üzerine Bazı Notlar)”, (Çev. Ali Aksu), *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt IX/1, Haziran 2005, s. 29-30.

KİSTER M. J., *İlk Dönem İslam Tarihi Üzerine Makaleler*, (Çev. Ali Aksu), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2014.

KOTAN M. Ş., “Cahiliye Dönemi Mekke Dini: Ahmesilik”, *Kur’ân’ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur’ân Öncesi Mekke Toplumu Sempozyumu*, İBB Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı-Kültür Müdürlüğü, 1-3 Temmuz 2011, s. 182.

KÖKSAL M. Â., *Peygamberler Peygamberi Hz. Muhammed (sav.) Ve İslamiyet* (ö.1998), Ömer Çetinkaya, Ali Budak, Haydar Yıldırım (ed.) 1-2- 3-4- 5-7-8, Işık Yayınları, İzmir 2013.

KÜÇÜKAŞCI M.S., “Hicaz”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.17, TDV Yayınları, İstanbul 1998, s. 433.

KÜÇÜKAŞCI M. S., “Harrâr Seferi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.34, TDV Yayınları, İstanbul 2007, s. 242-243.

KÜÇÜKAŞCI M.S., “Râbiğ Seriyyesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2007, s. 382-383.

KÜÇÜKAŞCI M.S., “Sakîf (Benî Sakîf)”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.36, TDV Yayınları, İstanbul 2009, s. 10-11.

KÜÇÜKAŞCI M. S., “Tai’f”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.39, TDV Yayınları, İstanbul 2010, s. 443-444.

- LECKER M., “İslam Öncesi ve İslam’ın İlk Döneminde Medine (Yesrib) Pazarları Üzerine”, (Çev. Ahmet Turan Yüksel), *İSTEM Dergisi*, S.4, Aralık 2004, s. 248-250.
- LEWİS B., *Tarihte Araplar*, (Çev. Hakkı Dursun Yıldız), 5. Baskı, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009.
- LİNGS M., *Hız. Muhammed’in Hayatı*, (Çev. Nazife Şişman), İnsan Yayınları, İstanbul 1991.
- MAHMUDOV E., “Uşeyre Gazvesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.42, TDV Yayınları, İstanbul 2012, s. 229-230.
- MAHMUDOV E., *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hız. Peygamber’in Savaşları*, 2. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2017.
- Mevdûdî, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hız. Peygamber’in Hayatı*, (Çev. Ahmed Asrar), 2. Baskı, Pınar Yayınları, İstanbul 1985.
- Muhammed Âbid el-Câbiri, *Arap Siyasal Akli*, (Çev. Vecdi Akyüz), 2. Baskı, Mana Yayınları, İstanbul 2020.
- Muhammed Fuâd Abdül Bâkî, *El-Lü’lûü Vel-Mercân-İmâm-ı Buhâri ve Müslim’in İttifak Ettikleri Hadisler*, (Çev. İsmail Kaya, İsmail Hakkı Uca), C.2, Seriyeye Kitapevi, Konya 1979.
- Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, (Çev. Naci Tokmak), Demavend Yayınları, İstanbul 2022.
- ÖNKAL A., “Abdurrahman b. Avf”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.1, TDV Yayınları, İstanbul 1988, s.157.
- ÖNKAL A., “Buvât Gazvesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.6, TDV Yayınları, İstanbul 1992, s. 478.

ÖNKAL A., “Karede Seriyyesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.24, TDV Yayınları, İstanbul 2001, s. 487.

ÖNKAL A., “Münzir b. Sâvâ”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.32, TDV Yayınları, İstanbul 2006, s. 34.

ÖZEN Ş., “Musarrât”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.31, TDV Yayınları, Ankara 2020, s. 240.

ÖZGÜL M., “Kureyş Kabilesinin Yükselişinde ve Düşüşünde Kervan Faaliyetlerinin Rolü”, *OMÜİF Dergisi*, S.6, Haziran 2021, s. 38.

ÖZKAN M., “Medine Vesikası”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.2, TDV Yayınları, Ankara 2019, s. 212-213.

ÖZSOY İ., “Faiz”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.12, TDV Yayınları, İstanbul 1995, s. 110.

RAHMAN A., *Sîret Ansiklopedisi*, (Çev. Yusuf Balcı ve dğr.), C.2, 3. Baskı, İnkilab Yayınları, İstanbul 1996.

SAFA M., “Hicret Sonrası Medine’de Sosyal ve Dini Hayat”, *Sosyal Bilimleri Dergisi*, S.17, Haziran 2015, s. 359-383.

SARIÇAM İ., “Hakîm b. Hizâm”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.15, TDV Yayınları, İstanbul 1997, s.187.

Semhudi, *Vefâü’l Vefa bi- Ahbâri Dâri’l Mustafa*, (Çev. İbrahim Barca), I, II, III, Siyer Akademi Yayınları, İstanbul 2021.

SÖNMEZ M. A., “Gaylân b. Seleme”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.13, TDV Yayınları, İstanbul 1996, s. 415.

SÖYLEMEZ M. M., *Siyer Dersleri Medine Dönemi*, İdris Söylemez (ed.), Malatya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Malatya 2019.

TABAKOĞLU A., *İslâm İktisadına Giriş*, 4. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul 2016.

- Taberi, *Tarih-i Taberî*, (Çev. M. Faruk Gürtunca), C.3, Sağlam Yayınevi, İstanbul 2007.
- Tirmizi, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, (Çev. Osman Zeki Mollomehmetoğlu), C.2, Yunus Emre Yayınevi, İstanbul 1972.
- TÜCCAR Z., “Ümeyye b. Eb’s-Salt”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.42, TDV Yayınları, İstanbul 2012, s. 303-304.
- TÜYSÜZ C. ve HİRE, Z., “Hz. Muhammed Döneminde Medine’de İktisadî Hayat”, *TAED Dergisi*, S. 63, Eylül 2018, s. 469.
- UMURBEK H., *Cahiliye ve Hz. Peygamber (sav.) Dönemlerinde Taif*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2008.
- USLU R., “Hums” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.18, TDV Yayınları, İstanbul 1998, s. 364.
- UTKU N. Ő., *Kızıldeniz Çöl Gemi ve Tacir*, 2. Baskı, Klasik Yayınları, İstanbul 2017.
- Vâkıdî, *Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Savaşları*, (Çev. Musa K. Yılmaz), 1-2, İlk Harf Yayınevi, İstanbul 2014.
- WOLF E. R., “Mekke’nin Sosyal Organizasyonu ve İslam”, (Çev. Nuri Tuğlu), *Araşılar İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, II /3 -4, 2000, s.179-180.
- Ya’kubî, *lkeler Kitabı*, (Çev. Murat Ağarı), Ayışığı Kitapları Yayınları, İstanbul 2002.
- Ya’kubî, *Tarihu’-Ya’Kbi’nin Tercüme ve Değerlendirilmesi-Kitâbu’t-Târîh II*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep 2015.
- YAZIR E.M.H., *Hak Dini Kur’an Dili*, İsmail Karaçam ve dęr. (Sad.), Zehraveyn Yayıncılık, İstanbul 2015.

YENİÇERİ C., *Peygamber, Devlet Başkanı, Aile Reisi Hz. Muhammed Yaşadığı ve Yön Verdiği Hayat*, 3. Baskı, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2015.

YENİÇERİ C., “Mülânese”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.31, TDV Yayınları, Ankara 2020, s. 535.

YENİÇERİ C., “Münâbeze”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.31, TDV Yayınları, Ankara 2020, s. 563.

YILDIRIM M.E., *Asr-ı Saadet'te Ticaret ve Tüccar Sahâbiler*, İGİAD Yayınları, İstanbul 2014.

YILDIRIM T., *Ticaret'in Altın Çağı*, Yunus Emre Tansu (Ed.), İksad Yayınları, Elazığ 2022.

YILMAZ İ., *Panayırlar ve Arap Dili ve Edebiyatının Gelişmesinde Oynadığı Rol*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1997.

YÜKSEL A.T., “Yakın Doğu’da Ticaret Merkezleri ve Panayırlar”, *NEÜİF Dergisi*, 5/5, Haziran 1994, s. 312-315.

ZEHRRA M. E., *Son Peygamber Hz. Muhammed*, (Çev. Mehmet Keskin), 1-2, Birleşik Yayıncılık, İstanbul 1993.

ZENGİN F., *Siyer Dersleri Medine Dönemi*, İdris Söylemez (ed.), Malatya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Malatya 2019.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı	Hamide Özbek
Doğum Yeri	
Doğum Tarihi	

LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Fakülte	Edebiyat Fakültesi
Bölüm	Tarih

YABANCI DİL BİLGİSİ

İngilizce	

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurum	
Görevi/Pozisyonu	
Tecrübe Süresi	

KATILDIĞI

Kurslar	
Projeler	

İLETİŞİM

Adres	
E-mail	